

Revija Socialna pedagogika izdaja Združenje za socialno pedagogiko - slovenska nacionalna sekcija FICE. Revija izhaja četrtletno. Vse izdajateljske pravice so pridržane.

Socialna pedagogika is a quarterly professional journal published by Association for social pedagogy - Slovenian national FICE section.

Naslov uredništva je:
Addres of the editors:

Združenje za socialno pedagogiko
Uredništvo revije Socialna pedagogika
Kardeljeva pl. 16 (pri Pedagoški fakulteti)
1000 Ljubljana
tel: (01) 589 22 00 ; Fax: (01) 589 22 33
E-mail: bojan.dekleva@guest.arnes.si

Urednika:
Co-Editors:

Bojan Dekleva (glavni urednik; Ljubljana)
Alenka Kobolt (odgovorna urednica; Ljubljana)

Uredniški odbor sestavljajo:
Members of the editorial board:

Josipa Bašić (Hrvaška, Croatia)
David Lane (Velika Britanija, Great Britain)
Margot Lieberkind (Danska, Denmark)
Leo Ligthart (Nizozemska, The Netherlands)
Marta Mattingly (ZDA, USA)
Friedhelm Peters (Nemčija, Germany)
Vinko Skalar (Slovenija, Slovenia)
Mirjana Ule (Slovenija, Slovenia)
Sonja Žorga (Slovenija, Slovenia)

Uredniški svet sestavljajo:
Members of advisory board:

Lučka Babuder
Mojca Bekš
Brane Franzl
Borut Kožuh
Bojana Silahić
Ivo Škoflek
Jožica Tolar
Darja Zorc-Maver

Oblikovanje in prelom:
Naslovnica:

Nenad Maraš
Bojan Dekleva

Lektorirala:
Angleški prevodi:
Tisk:

Katarina Mihelič
Metka Čuk
Tiskarna Vovk

Letnik X, 2006, št. 1
Vol. X, 2006, No. 1
ISSN 1408-2942
Spletni naslov: <http://www.zzsp.org>

Naročnina na revijo za leto 2006 je 6.000 SIT za pravne osebe. Naročnina na revijo je za člane Združenja vključena v članarino.

Izdajanje revije v letu 2006 finančno podpirata Agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije ter Ministrstvo za šolstvo in šport RS.

Članke v reviji abstrahirata in indeksirata *Family Studies Database* in *Sociological Abstracts*.

Kazalo/Contents

Izvirni znanstveni članki

Sunčica Macura - Milovanović
Pedagoški vidiki
vključevanja romskih otrok
iz naselja Deponija
v izobraževalni sistem 1

Simona Svetin - Jakopič
Vzgojni ukrep nadzorstvo
organa socialnega varstva 40 let
kasneje: bolje
ali slabše? 29

Mitja Muršič
Ob izpovedih obsojenk z
izkušnjo zasvojenosti z
nedovoljenimi drogami 69

Pregledni znanstveni članek

Mitja Muršič
Kritično o "ženskah,
drogah in zaporu" 95

Strokovni članek

Sabina Gombač
Delo socialnega pedagoga
z mladimi po travmatski
poškodbi možganov 111

Prikaz knjige

Alenka Jevšnik
Dušan Rutar: Ljubezen v imenu
očeta: kar s pomočjo filmov oče
podari sinu 123

Navodila avtorjem 131

Empirical articles

Sunčica Macura - Milovanović
Pedagogical perspectives of
including the Roma children
from the Deponija settlement
into the education system

Simona Svetin - Jakopič
The educational measure
supervision by social assistance
authority 40 years later: better
or worse?

Mitja Muršič
Stories of convicted female
criminals on their drug
addiction

Theoretical article

Mitja Muršič
A critical look at "women,
drugs and prison"

Professional article

Sabina Gombač
Work of a social pedagogue
with young people after
brain injury

Book review

Alenka Jevšnik
Dušan Rutar: Love in the name
of the father: what can be given
to your son using movies

Instructions to authors

Pedagoški vidiki vključevanja romskih otrok iz naselja Deponija v izobraževalni sistem

Pedagogical perspectives of including the Roma children from the Deponija settlement into the education system

Sunčica Macura - Milovanović

Povzetek

Sunčica Macura - Milovanović, dr. sci., Učiteljski fakultet, Kraljice Natalije 43, 11000 Beograd, Srbija i Crna Gora. *Besedilo obravnava problem izključenosti romskih otrok iz izobraževalnega sistema. Konkreten primer približno dvesto otrok iz romskega naselja Deponija (Beograd, Srbija) osnovnošolske starosti, ki niso obiskovali pouka, je proučevan po metodološki strategiji akcijskega raziskovanja. Glavni cilj raziskovanja, ki je bilo realizirano v šolskih letih 2001/02 in 2002/03, je bil, da je treba vključiti čim več teh otrok v osnovno šolo in jim omogočiti, da dosežejo vsaj dober šolski uspeh kot zadovoljiv. V središču prispevka je analiza najbolj očitnih pojavov in dogodkov, ki so pomenili oviro za pristop k šoli, učenju in socialni participaciji romskih*

¹ To besedilo je prirejeno po doktorski disertaciji, ki sem jo zagovarjala 13. 10. 2005 na Pedagoški akademiji v Ljubljani pred komisijo, ki so jo sestavljali doc. dr. Mojca Peček - Čuk (mentorica), prof. dr. Cveta Razdevšek - Pučko (somentorica), prof. dr. Bojan Dekleva in prof. dr. Ružica Rosandić.

otrok, ter seveda tudi dejavnosti, prek katerih naj bi se te ovire premagale. Rezultati realiziranega raziskovanja kažejo, da je uresničen fizični in izobraževalni vidik inkluzije. Zaključki povzemajo ovire za inkluzijo – nesprejemanje romskih otrok in staršev v šolskem okolju, neprilagojenost učne prakse izobraževalnim potrebam romskih otrok, revščina in prepričanje, da šolanje ni pomembno za prihodnost otrok; ter opore za inkluzijo – razvoj kulture sprejemanja romskih otrok v šolskem okolju, učinkovito učenje in krepitev samospoštovanja romskih otrok, motiviranost romskih staršev za vpis, spremljanje in podporo šolanja.

Ključne besede: romski otroci, izključenost, inkluzija, osnovna šola, akcijsko raziskovanje

Abstract

This article discusses the problem of the Romani children being excluded from the education system. It is focused on the case of around 200 school-age children in the Romani settlement Deponija (Belgrade, Serbia) who did not attend school. The research method applied is the strategy of action research. The aim of the research study carried out in academic years 2001/02 and 2003/04 was to find solutions to include as many of these children as possible in the primary school and to assist them to achieve at least satisfactory school results. The article is an analysis of the most obvious phenomena and events which could present obstacles to their school attendance, learning and social participation, and of the activities which could lead to the removal of these obstacles. The results of this research study show that the physical and educational aspect of inclusion have been realised. In conclusion, the article sums up the obstacles to inclusion – non-acceptance of the Romani

children and their parents in the school environment, school programs not adapted to the needs of the Romani children; poverty and belief that school is not important for the children's future; and the issues which support inclusion, such as the development of a culture more accepting of the Romani children in the school environment, effective learning, strengthening of the Romani children's self-respect, building up the Romani parents' motivation to enrol their children in school, and to encourage and support their learning.

Key words: *Romani children, social exclusion, social inclusion, primary school, action research*

1 Uvod

Izključenost romskih otrok iz izobraževalnega sistema je problem ogromnih razsežnosti, ki ga zaznavajo v vseh tistih evropskih državah, kjer živi romsko prebivalstvo. Polovica od skupaj sedem do osem milijonov Romov v Evropi so šolski otroci, od katerih so – kot kažejo rezultati posameznih raziskovanj (Liegeois, 1994 po Cozma, Cucos in Momanu, 2000: 282) – le maloštevilni vključeni v izobraževalni sistem. Ta problem obstaja tudi v Srbiji, kjer od okoli 82.000 romskih otrok osnovnošolske dobe nad 75.000 otrok ne obiskuje pouka (Denied a future, 2001: 156).

Številni med njimi živijo v romskih enklavah ali mahalah, naseljih, ki so socialno in fizično ločena od ostalega mesta. Eno od takih naselij je tudi romska enklava Deponija v Beogradu. Konec leta 2000 je bilo v tem naselju skoraj dvesto deklet in fantov, starih od 7 do 15 let, ki niso obiskovali šole. Konkreten primer izključenosti teh otrok iz izobraževalnega sistema je bil neposreden navdih za akcijsko raziskovanje, ki je bilo uresničeno v obdobju od oktobra 2000 do junija 2003. To je bila raziskovalna podlaga za doktorsko študijo, katere predmet proučevanja je bil proces vključevanja – inkluzije romskih otrok, cilj pa določitev in empirična preveritev enega možnih modelov inkluzije romskih otrok v redno osnovno šolo.

Prispevek je osredotočen na analizo ovir in opor za inkluzijo med realizacijo štirih ciklusov akcijskega raziskovanja. V besedilu so opisani najbolj očitni pojavi in dogodki, ki so onemogočali pristop k izobraževanju romskih otrok ter izredno oteževali njihovo učenje in socialno participacijo ali ju celo onemogočali, oziroma dejavnosti, ki smo se jih lotevali, da bi posamezne izmed navedenih ovir za inkluzijo premagali ali zmanjšali; rezultati teh dejavnosti in njihova interpretacija ter in glavni zaključki raziskovanja.

2 Teoretični okvir

Pobudo, smernice in strategije za realizacijo različnih akcij in programov v okviru raziskovanja ter načine za premagovanje problemskih situacij smo črpali iz teoretičnih izhodišč oblikovanja inkluzivne šole. To so množice znanj o inkluzivnem izobraževanju, multikulturalnem in interkulturalnem izobraževanju, o pristopu k učenju, usmerjenem na učenca, ter teoriji nastanka in reševanja socialnih nasprotij.

Z inkluzivnim izobraževanjem so mišljene globoke spremembe izobraževalnega sistema, ki mora biti prilagojen različnosti otrok in jim omogočiti enake priložnosti za učenje in polno participacijo. Pojem inkluzije se nanaša na fizično prisotnost učencev v šoli, na njihovo socialno sprejetost in pripadnost k skupini (Norwich, 2000). Po T. Boothu je inkluzija dvosmerni proces: povečanje participacije in učenja oziroma identificiranja ter zmanjšanja ali odprave ovir za participacijo in učenje. Participacija se nanaša na sodelovanje in učenje prek skupnih izkušenj po taki poti, ki spodbuja občutek pripadnosti k skupini. Ovire za učenje in participacijo imajo lahko svoje korenine v revščini, socialnem in kulturnem kontekstu odraščanja ali neustrezni učni praksi – ne izvirajo nujno iz učencev (Booth, 2000: 19–30).

V ospredju inkluzije je nujnost prilagajanja šole posebnim izobraževalnim potrebam učencev (Bartolo, 2004). Spremenjena in razširjena zasnova posebnega izobraževanja, ki je bila predstavljena na Svetovni konferenci o posebnem izobraževanju leta 1994, obsega tudi tiste otroke, ki so bili iz kakršnih koli razlogov prikrajšani za možnost, da se učijo in pridobivajo znanje in izkušnje. Po sklepih s te konference so otroci s posebnimi izobraževalnimi potrebami

tudi vsi tisti, ki »doživljajo trajne ali občasne težave v šoli, primanjkuje jim motivacija za učenje, končajo samo en razred ali dva, ponavljajo razrede, morajo delati, živijo v hudi revščini ali trpijo za kronično nedohranjenostjo, so žrtve vojne in oboroženih spopadov, ali enostavno ne hodijo v šolo iz katerega koli razloga« (World Conference ..., 1994: 15). Takšno dojemanje posebnih potreb kaže tudi na dejavnike šolskega neuspeha, ki so locirani *izven otroka*, in govori o potrebi ugotovitve stopnje in vrste pomoči pri učenju. Namesto da bi se otroka obtoževalo za težave, ki jih ima pri učenju, predstavlja inkluzivno izobraževanje središče na interakcijo med učencem in njegovim okoljem. Odgovornost za šolski neuspeh posameznih otrok se vrača na šolo, ključno vprašanje pa je: kako učinkovito poučevati?

Enega možnih pristopov k učinkovitemu poučevanju najdemo v *na učenca usmerjenem učenju*. Po Nadine Lambert in Barbari McCombs so temeljne premise tega pristopa naslednje: 1. Učenci bodo prevzemali odgovornost za učenje, če bodo upoštevane razlike, ki izvirajo iz njihovih osebnih preteklosti, okolja in interesov. 2. Učenci bodo imeli možnost, da se učijo in razvijajo, če bodo upoštevane razlike v njihovih čustvenih stanjih, ravneh dosežkov in slogov učenja, razvojnih stopnjah in sposobnostih. 3. Učenje je konstruktiven proces, ki nastane, kadar je tisto, kar se uči, za učenca relevantno in smiselno, in kadar je učenec aktivno angažiran pri oblikovanju lastnega znanja in razumevanja s povezovanjem novega znanja s starim znanjem in izkušnjami. 4. Učenje je najučinkovitejše v okolju s pozitivnimi interpersonalnimi odnosi in interakcijami ter takrat, ko se učenec počuti upoštevanega, spoštovanega in priznanega. 5. Učenje je temeljni naravni proces, učenec pa naravno radoveden in zainteresiran. Čeprav negativna čustva in misli lahko včasih ovirajo to naravno stremljenje, učenec ni nekdo s pomanjkljivostmi, ki jih je treba popraviti (Lambert in McCombs, 1998: 9).

Vendar pa je prilagajanje šole različnosti otrok možno edinole, če se uresničijo globoke spremembe znotraj izobraževalnega sistema ali, kot trdi Slee, »pogoj za realizacijo inkluzije je *kulturna prenova* šolskega sistema« (Slee, 1999 po Armstrong, 2003). Eden od elementov kulturne prenove se nanaša tudi na *spremembo vsebine kompetenc in vloge učitelja* (Barton, 1998 po Armstrong, 2003). Povečanje multikulturalnosti v šolah zahteva od učiteljev, ki so usposobljeni za poučevanje v homogenih oddelkih, nove

kompetence: občutljivost za kulturne razlike in zavest o tem, da so njihove vrednosti in pogled na svet samo eni od mnogih. Ta vrsta decentracije in razumevanja tujih perspektiv pomeni del vsebine multikulturnih in interkulturnih kompetenc oziroma eno izmed dimenzij multikulturalnega izobraževanja.

Multikulturalno in interkulturalno izobraževanje predstavljata filozofske konstrukcije eksplicitno nasičene z vrednotami. Njihovo bistvo je morda najbolje opisala Rasanen, ki pravi, da takrat, ko so v oddelkih otroci iz revnih, marginaliziranih skupin, izpostavljenih etničnemu pritisku, učitelji ne bi smeli biti podobni uslužbencem, ki mehanično opravljajo enolične naloge, ki jim jih vsiljujejo učbeniki in programi. Morali bi biti samostojne in pogumne osebnosti, pripravljene za delo v prid svojim učencem, in se boriti proti krivici, neenakosti in diskriminaciji. Vrednote in etična razmišljanja so pomemben kompas na potovanju k učinkovitemu poučevanju otrok, učinki pa so odvisni od tega, ali so navigatorji skrb in pravičnost ali pa tekmovanje, sebičnost in indiferentnost (Rasanen, 2000).

Globoke spremembe izobraževalnega sistema, na katere nakazuje inkluzivno izobraževanje na eni strani oziroma odkrito obravnavanje družbenih krivic, neenakosti in diskriminacije, na katere opozarja interkulturalni pristop na drugi, vodijo k anticipaciji šole kot prostora za potencialne konflikte med predstavniki različnih šolskih vlog (učencev in učiteljev, učiteljev in staršev, učencev med seboj); predstavnikov različnih funkcij v hierarhiji izobraževalnega sistema (učiteljev, direktorjev, nadzornikov, ministrov) ali predstavnikov manjšinskih skupin in večinske družbe. Teorija nastanka in reševanja socialnih konfliktov Mortona Deutscha ponuja znanje o smereh za konstruktiven izhod iz konfliktne situacije. Glavna Deutscheva tema je analitična primerjava kompetitivne in kooperativne orientacije oziroma destruktiven in konstruktiven potek konfliktov. Za konstruktivne procese reševanja konfliktov je značilno razumevanje konflikta kot problema, ki je skupen obema stranema. Konflikt se rešuje s sodelovanjem in pelje k zadovoljitvi potreb obeh strani oziroma je njegov izid obojestranska zmaga. Destruktivni procesi reševanja konfliktov so enaki kompetitivnim procesom, med katerimi sprti strani sodelujeta v boju, katerega izid je en zmagovalec in en poraženec ali še pogostejše: dva poraženca (Deutsch, 2000).

3 Akcijsko raziskovanje v naselju Deponija

3.1 Problem in cilji

V začetku šolskega leta 2000/01 je v naselju Deponija na obrobju Beograda živelo 193 otrok starosti 9–15 let. Od tega števila jih 172 ni obiskovalo pouka; bodisi nikoli niti niso bili vpisani v šolo bodisi so jo zapustili po nekaj letih. Izključenost teh otrok iz izobraževalnega sistema je pomenila uvodni problem, s katerim se je začela realizacija akcijskega raziskovanja. Glavni cilj akcijskega dela raziskovanja je bil, da se čim več romskih otrok iz tega naselja vključi v šolo in da se jim omogoči, da dosežejo vsaj dober uspeh (kar smo vzeli kot kriterij) oziroma uresničitev fizičnega in izobraževalnega vidika inkluzije.

Slika 1: Otroci iz naselja Deponija (Beograd, Srbija)

3.2 Hipoteze in raziskovalna vprašanja

Splošna hipoteza je temeljila na ideji, da bo k uresnitvi zastavljenega cilja prispevala psihološka in edukativna krepitev

glavnih akterjev inkluzijskega procesa, pa tudi njihovo povezovanje z vključitvijo v skupne akcije. Glede na dano hipotezo sem postavila različna raziskovalna vprašanja:

Ali bo vsakodnevno dopolnilno edukacijsko delo resnično pripomoglo k temu, da romski otroci iz naselja Deponija končajo razred z vsaj dobrim šolskim uspehom?²

Ali bo realizacija skupnih sestankov s šolskimi učiteljicami in njihova dodatna edukacija s seminarji pripomogla k temu, da ustrežneje ocenjujejo romske učence v svojih oddelkih (upoštevajoč njihovo socialno-ekonomsko poreklo, različno kulturo in drugi materni jezik) in pozitivneje ocenjujejo napredovanje romskih otrok pri obvladovanju gradiva?

Ali bo realizacija različnih oblik dela z romskimi starši vplivala na odločitve o vpisu otrok v šolo, zmanjšanje absentizma, nadaljevanje šolanja otrok v naslednjem razredu, povečanje števila stikov z učiteljicami, oblikovanje pozitivnega stališča do šole in vrednosti izobraževanja ter na večja hotenja pri izobraževanju otrok?

S splošnim raziskovalnim načrtom je predvidena uresničitev simultanih in koordiniranih akcij z romskimi otroki, njihovimi starši in člani kolektiva krajevne osnovne šole. Edukativni programi za otroke, psihosocialni programi za njihove starše in različne oblike sodelovanja s šolo so bili realizirani v štirih ciklih akcijskega raziskovanja v obdobju 32 mesecev oziroma v dveh šolskih letih (2001/02 in 2002/03).

Viri in način zbiranja podatkov obsegajo izpiske iz šolske dokumentacije, intervjuje, vprašalnike, sociometrično anketo, poročila in zapisnike s sestankov, korespondenco s šolo in drugimi institucijami, foto- in videoarhive.

² V času, ko je bilo akcijsko raziskovanje realizirano, so bili učenci vseh razredov osnovne šole številčno ocenjevani z ocenami: 1 (nezadosten uspeh – negativna ocena); 2 (zadosten uspeh), 3 (dober uspeh), 4 (prav dober uspeh) in 5 (odličen uspeh). Dober šolski uspeh ima učenec, čigar povprečje ocen je večje od 2,5 – Zakon o osnovni šoli, 48. člen.

Slika 2: Naselje Deponija

3.3 Kontekst realizacije raziskovanja

Kontekst so sestavljali lokacija raziskovanja – romska enklava Deponija – in dejavnosti v okviru projekta *Izboljšanje življenjskih razmer v naselju Deponija*³ (v nadaljnjem besedilu Projekt). Deponija je nelegalno naselje, ki je samo nekaj kilometrov oddaljeno od mestnega središča, blizu obale reke Donave, na kraju, kjer je bilo eno od beograjskih smetišč in kjer se danes praznijo cisterne mestne kanalizacije. V Deponiji živi okrog 850 prebivalcev s skupaj 170 gospodinjstvi, od tega je 66 gospodinjstev razseljenih s Kosova. Prebivalci Deponije živijo v tesnih podrtijah, narejenih iz odpadnega materiala s slabimi toplotnimi in izolacijskimi lastnostmi. Hiše imajo

³ Pojekt je razvilo in implementiralo Društvo za izboljševanje romskih naselij (Beograd, Srbija) v obdobju od oktobra 2000 do junija 2003 skupaj s partnersko NVO *Romsko srce* in *Ženskim romskim centrom "Bibija"*. Problemi integracije in uresničevanja temeljnih človekovih pravic so bili glavni motiv za sprožitev tega integralnega projekta, njegov cilj pa popraviti kakovost življenja v naselju in pomagati pri artikulaciji statusa njegovih prebivalcev. Projekt so financirali Evropska komisija, NOVIB in Unicef.

ponavadi en prostor, morebiti dva. Tla v hišah so iz zemlje, prekrita s čilimi, ki so kot nekakšna izolacija. Ker naselje nima urejenega odvoda vode, se vsa njegova površina, všteti tla številnih hiš, dvorišča in uličice, spremenijo med deževjem v veliko kalužo.

Slika 3: Naselje Deponija

V okviru Projekta je zgrajena Otroška hiša, v kateri so realizirani programi z otroki in starši. Ta mali montažni 35 kvadratnih metrov velik objekt je bil opremljen s pohištvom in didaktičnimi sredstvi, imel je posebno sanitarno enoto in otroško igrišče. Otroška hiša je bila edini topel, miren in varen prostor, kjer so se otroci iz Deponije lahko učili izven šole.

3.4 Udeleženci raziskovanja

Udeleženci so romski otroci iz Deponije (68 otrok starosti 7–14 let), njihovi starši (34 družin), člani kolektiva krajevne osnovne šole⁴

⁴ Spoštujejoč načelo zaupnosti v tej študiji ne navajam imen krajevnih osnovnih šol, ki so jih obiskovali otroci iz Deponije. Pri opisu akcijskega raziskovanja sem namesto polnega imena osnovne šole, ki jo je obiskovala večina otrok iz Deponije, uporabila besedo *Šola*. Iz istih razlogov nisem navedla niti imen članov šolskega kolektiva, romskih

(direktor in osem učiteljic od 1. do 4. razreda) in člani raziskovalnega – delovnega tima Projekta⁵ (šest učiteljev, profesorica biologije in psihologinji).

Slika 4: Otroška hiša v naselju Deponija

Otroci iz Deponije so otroci s posebnimi izobraževalnimi potrebami. Za njihovo odraščanje je značilno, da so izpostavljeni skrajni revščini; da morajo sodelovati pri preživljanju družine, vzdrževanju gospodinjstva, varovanju mlajših; da živijo v nezdravem, getoiziranem in nasilniškem okolju slama; da pripadajo marginalizirani lingvistični (materni jezik večine otrok je bil romski, manjšega števila albanski), etnični in kulturni manjšini; da tisto malo število otrok, ki je obiskovalo pouk, doživlja neuspehe in trajne težave (večkratno ponavljanje, zgodnja opustitev šolanja). Izključenost iz izobraževalnega sistema ob specifičnosti socialnih in življenjskih okoliščin ima za posledico prikrajšanje za možnosti

otrok in njihovih staršev kot tudi ne imen drugih, ki so se med akcijskim raziskovanjem vključevali v proces inkluzije romskih otrok, temveč samo njihove funkcije.

⁵ Člani raziskovalnega – delovnega tima Projekta so bili: Mirjana Kovačević, Radinka Džigurski, Biljana Radaković, Ljiljana Nikolić, Ljubiša Budimir, Biljana Mitrović, Nebojša Petrović, Sanja Tatić - Janevski in avtorica tega prispevka.

pridobivanja znanja za te otroke, kar je dejstvo, zaradi katerega so to otroci s posebnimi izobraževalnimi potrebami. Našteti dejavniki imajo za posledico ustvarjanje ogromnega prepada med izvenšolskim znanjem in življenjskimi izkušnjami teh otrok in tistim, kar zahteva kultura šole; prepada, pri premagovanju katerega jim starši niso mogli pomagati in za katerega se Šola ni zanimala.

Starši otrok iz Deponije so na nizki izobrazbeni ravni (dve tretjini mater nima končane osnovne šole), izrazito revni in nezaposleni; večina je za preživljanje nabirala sekundarne surovine iz smeti. Zanje ima največjo prednost skrb za preživetje, dnevno eksistenco pa je zaznamoval strah za varnost otrok in premoženja.

Večina učiteljic Šole je imela dolgoletne izkušnje pri delu z romskimi otroki. Šola je na začetku akcijskega raziskovanja štela okrog 340 učencev, od tega je bilo 10 % romskih učencev. V šolske dnevnike je bilo vpisanih 34 otrok iz Deponije, vendar je med njimi pouk zares obiskovalo samo 17 učencev. Šola svojim romskim učencem ni dajala edukativne podpore, potrebne za obvladanje šolskega gradiva. Dopolnilni pouk ni bil redno organiziran in je imel skromno število ur (enkrat na teden iz srbskega jezika in matematike), kar je bilo premalo, zlasti še, če upoštevamo, da je šlo za otroke, ki so spremljali pouk v jeziku, ki ni njihov materni jezik.

4 Ciklusi akcijskega raziskovanja

4.1 Prvi cikel (november 2000–avgust 2001)

*Mi nemamo život koji hoćemo, mi Cigani smo prokleti,
mene je sramota, da moje dete nema...⁶
(mati romske učenke 2. razreda)*

Kontekst realizacije prvega ciklusa sta sestavljala uboštvo in brezup večine staršev otrok iz Deponije, kar smo izvedeli, medtem ko smo jih intervjuvali ob obisku na njihovih domovih. Skrajna revščina, sramežljivost in neiznajdljivost staršev v komunikaciji z družbenimi institucijami ter strah za telesno in duševno varnost

⁶ Zaradi avtentičnosti izjav udeležencev so te v besedilu podane v izvirniku – v srbskem jeziku.

otrok v šoli in na poti do nje so bili poglavitni razlogi, zaradi katerih večina družin svojih otrok do tedaj ni vpisala v šolo. Ker otroci niso obiskovali niti predšolskih zavodov, je načrt akcij poleg motiviranja staršev za vpis otrok v šolo obsegal tudi realizacijo Programa priprave na šolo in vzpostavitev sodelovanja s šolo, v katero bodo otroci šli.

Med implementacijo teh akcij so bile poleg omenjenih skrbi in strahov staršev najbolj izrazite ovire, ki so oteževale vključevanje romskih otrok v šolo, še: zavračanje stikov s člani delovnega tima s strani takratne direktorice Šole – ni bilo možnosti za informiranje učiteljic Šole o prilivu otrok iz Deponije in o bližnjih edukativnih aktivnostih v naselju; prepovedi in grožnje romskim staršem, katerih otroci so obiskovali edukativne programe v naselju, s strani kriminalne skupine prebivalcev Deponije ter slab odziv romskih staršev na roditeljske sestanke, organizirane v naselju – nezmožnost njihovega obveščanja o postopku za vpis v prvi razred in o pomoči, ki je na razpolago za šolanje otrok. V nadaljevanju besedila bom opisala, kako smo premagovali strahove staršev in njihovo neodzivanje na roditeljske sestanke.

Ovire, ki so imele svoje korenine v strahovih in skrbih romskih staršev, povezanih s šolanjem otrok, smo skušali zmanjšati tako, da smo prilagajali akcije njihovim potrebam. Starši so se bali, da bodo otroci v šoli lačni, da se bodo počutili ubogo in ponižano zaradi pomanjkanja obutve in oblačil, knjig ter šolske opreme, da se jim bodo sovrstniki posmehovali zaradi njihove nepripravljenosti za šolo, da se bodo počutili neenakopravne zaradi slabega znanja srbskega jezika, da bodo z njimi grdo ravnali na rasni podlagi (v šoli ali na poti do šole), da se bodo ponesrečili pri prehodu čez prometno cesto itd. Te strahove staršev je pomirila možnost, da se jim za vsak dan zagotovi malica, šolske knjige in pribor, zimska obutev in oblačila, organiziranje edukativnih programov v Otroški hiši ter angažiranje vodiča iz naselja, ki je imel nalogo, da otroke prvega razreda pospremi do šole in jih po pouku spremi domov.⁷

Naš odgovor na slab odziv staršev na roditeljske sestanke, ki smo ga razlagali z obstojem socialne distance in nezaupanjem – v naselju smo bili „gadže“ (tujci), je bil vključevanje v skupne akcije in konkretna, neposredna pomoč pri vpisu otrok v šolo. Skupaj z

⁷ Te potrebe so bile financirane iz proračuna Projekta.

materami smo otroke odpeljali na zdravniške preglede, navezali stik z zdravstvenim domom in posredovali pri vpisu otrok, ki niso imeli osebnih dokumentov. Poleg tega so naše akcije vključevale obiske družin po domovih in vsakodnevno navzočnost v naselju. Zahvaljujoč temu smo v neformalnih socialnih stikih spoznali številne romske starše, oblikovali osebno razmerje z njimi in postopoma gradili medsebojno zaupanje.

Rezultati realiziranih akcij so bili naslednji: od 34 kontaktiranih družin jih je 22 vključilo svoje otroke v Program priprave na šolo oziroma jih je pozneje vpisalo v šolo; od 55 otrok, ki so se pripravljali na šolo, se jih je 40 vpisalo v prvi razred v šolskem letu 2001/02 (za razliko od predhodnega šolskega leta, ko se jih je vpisalo samo pet); od 55 otrok, vključenih v Program priprav na šolo, jih je 44 (80 %) kontinuirano obiskovalo aktivnosti po Programu.

Zakaj nam je uspelo spodbuditi motivacijo večine romskih staršev za vpis otrok v šolo? Realizirane akcije so, kot že rečeno, razblinile številne skrbi staršev v zvezi s šolanjem, zato je morala odločitev za vpis temeljiti na zgrajenem občutku varnosti glede na psihološko in fizično varnost otrok. Zadovoljitev potrebe po varnosti je zmanjšala nemoč staršev, spodbudila njihovo proaktivno stališče in olajšala pripravljenost za spremembe običajne rutine, navad, obnašanja.

Visok odstotek otrok, ki so redno obiskovali Program priprav na šolo, ravno tako zbuja pozornost, če upoštevamo, da so prihajali samostojno brez spremstva staršev in zunanje kontrole. Zakaj je večina romskih otrok vsak dan prihajala v Otroško hišo? Zato, ker jih je tam obdajalo sprejemljivo in negujoče okolje, ki je bilo popestrjeno z različnimi intelektualnimi stimulusi. Takšno okolje je dajalo možnosti za zadovoljevanje otroških potreb po čustveni povezanosti z relevantnimi odraslimi – vzgojiteljicami, za pripadnost skupini (prek skupnega dela, igre po določenih pravilih), za dosežek, za stimulacijo (manipulacija in aktivnosti z množico za otroke novih materialov, igrač in didaktičnih sredstev) ter za igro in gibanje (družabne igre, ples). Občutljivost vzgojiteljic za te pomembne potrebe ter izkazovanje skrbi in zanimanja za otroke so pomagali, da so izkazovali visoko notranjo motivacijo za ukvarjanje s ponujenimi edukativnimi aktivnostmi, ki so jih pripravljale na šolo.

3.4 Drugi cikel (september–januar 2001)

*Ja neću da učim cigansku decu!
(učiteljica prvega razreda)*

Kontekst drugega ciklusa so sestavljali predsodki, rasizem in diskriminacija do romskih otrok in njihovih staršev v šolskem okolju. Po tem ko se je 40 otrok iz Deponije starosti 7 do 13 let vpisalo v prvi razred Šole, je prišlo do burnega nasprotovanja in zahtev staršev neromskih otrok učencev prvega razreda, organov upravljanja in učiteljic prvega razreda Šole, da se romski učenci izpišejo in segregirajo. Epilog teh dogodkov je bila odločitev nadzorne službe Ministrstva za prosveto, na podlagi katere je 20 romskih otrok, starejših od 8 let, izpisanih iz Šole in nato vpisanih v Šolo za izobraževanje odraslih. Po teh zahtevah, da se dodatno zmanjša število preostalih romskih učencev prvega razreda, je prišla na vrsto mediacija Ministrstva za prosveto, katere izid je bila skupna odločitev sprtih strani, da preostalih 20 romskih učencev iz Deponije starosti 7 in 8 let le ostane v Šoli.

Problem je redefiniran kot »vključeni, toda nezaželeni romski otroci v šoli«, z načrtom akcij pa je poleg sprožitve Programa edukativne podpore in vzpostavitve sodelovanja s šolskimi učiteljicami predvideno tudi obnavljanje zaupanja romskih staršev. Ta novost v načrtu je bila posledica nezaupanja romskih staršev tako do Šole kot tudi do članov delovnega tima, ki je nastala kot reakcija na dogodke z začetka šolskega leta.

Poleg teh ovir za inkluzijo so še eno pomenile nediferencirane zahteve šolskih učiteljic in kulturno neustrezno šolsko gradivo. Tako so na primer morali romski otroci pri pouku srbskega jezika pisati spis z naslovom *Moja domača žival* in *Doživetje s počitnic*. Pri matematiki so dobivali naloge, ki so bile označene z zvezdicami (najtežje), ki so jih tudi neromski otroci lahko naredili samo ob pomoči staršev z izrazitimi kompetencami na tem področju. Zlasti je bilo zahtevno gradivo iz spoznavanja družbe za 4. razred, kjer so se učili posameznih sestavin nacionalne zgodovine, saj so bili pojmi okrog časa in zgodovinski dogodki za romske otroke popolna zmeda.

Slika 5: Program edukativne podpore v Otroški hiši

Naš odgovor na težave otrok med Programom edukativne podpore pri učenju je bila nenehna težnja po prilagajanju poučevanja izobraževalnim potrebam romskih otrok. To smo delali tako, da smo vključevali njihove zunajšolske izkušnje in znanje v proces učenja/poučevanja; osredotočili smo se na postopnost in sistematičnost pri poučevanju, pojasnjevanju neznanih pojmov in besed v srbskem jeziku; s prilagajanjem domačih nalog predznanju – ob poprejšnjem soglasju šolskih učiteljic (tako so zgoraj navedene teme zamenjane z novo temo *Na kopanju*, zaradi česar so otroci zdaj lahko pisali o tem, kako se poleti kopajo v Donavi) – ter z vključevanjem romskih mater kot prevajalk in mediatoric kulturnih in socialnih dogodkov v naselju (kar je otrokom olajšalo razumevanje gradiva, članom delovnega tima pa razumevanje sociokulturnega konteksta učenja romskih otrok).

V procesu vračanja omajanega zaupanja romskih staršev smo se opirali na: dokazovanje zanesljivosti (kontinuirana realizacija obljubljenе podpore šolanju otrok – brezplačni učbeniki, obutev, malica, vodič otrok do šole itd.); izmenjavo informacij, razjasnjevanje

nesporazumov in nerazumevanja (teme delavnic: *Dogodki v šoli ob vpisu prvošolcev, Občutki ob začetku šolskega leta*); usklajevanje okrog skupnih ciljev in vrednot (boljša življenjska perspektiva otrok prek šolanja) ter na globlje medsebojno spoznavanje prek tem in izkušenj, ki so skupne za vse udeležence delavnic (teme: *Odločitev o rojstvu otrok, Porod in nosečnost, Prvo leto otrokovega življenja*).

Slika 6: Program psiholoških delavnic za romske starše v Otroški hiši

Rezultati akcij drugega ciklusa so bili naslednji: izrazito slab šolski uspeh romskih učencev ob prvem polletju šolskega leta 2001/02 – od 34 romskih učencev Šole jih je 22 imelo nezadosten uspeh (najslabši so bili prvošolci – skupaj 14 nezadostnih), 11 jih je imelo dober in prav dober uspeh;⁸ šestkrat so se zbrali starši s povprečno 14 prisotnimi udeleženci.

Zakaj je imela večina romskih otrok tako slabe ocene, čeprav so redno obiskovali pouk, redno izdelovali domače naloge in se

⁸ Uspeh romskih učencev, premeščenih v oddelek šole za izobraževanje odraslih, ni prikazan zaradi tega, ker program sestavljata samo dva predmeta: srbski jezik in matematika, zato se povprečje ocen ne izračunava.

učili v okviru Programa edukativne podpore? Naša interpretacija tako katastrofalnega neuspeha je bila naslednja: z ocenjevanjem romskih otrok prvega razreda s slabimi ocenami so učiteljice še enkrat poskušale obdržati meje območja "svoje" šole. Slabe ocene ob prvem polletju ne obljublajo uspeha v drugem, zato je bilo zelo verjetno predvidevanje, da bodo ti otroci ponavljali razred in s tem usodo številnih romskih učencev: večkratna ponavljanja pripeljejo do dokončnega prenehanja šolanja ali do premestitve v posebno šolo. Ocenjevanje s slabimi ocenami ni upoštevalo značilnosti splošnega sociopedagoškega konteksta učenja romskih otrok, ni upoštevalo niti njihovega individualnega napredka in različnosti v primerjavi z neromskimi otroki. Od otrok, ki so govorili drugačen materni jezik, je bilo pričakovano, da se enako učijo in napredujejo kot tisti, ki so se v šoli učili v svojem maternem jeziku. Educirane, da poučujejo homogene skupine učencev, so učiteljice različnost romskih otrok spremenile v stigmo in jo zapečatile z vpisom nezadostnih ocen v spričevala ob prvem polletju prvega razreda. Z drastičnim ocenjevanjem so utrjevale etnocentrizem v šoli.

Po drugi strani smo rezultat akcij, realiziranih s starši, interpretirali kot uspešen. Konstantno število navzočih staršev na sestankih v Otroški hiši, odprtost in lahkoto v medsebojni komunikaciji smo razlagali kot znake obnovljenega zaupanja. K razvoju sodelovanja in vračanju zaupanja so prispevale tudi izkušnje konstruktivnega reševanja konfliktov: definiranje problema kot skupnega, decentracija, aktivno poslušanje, empatija. Uporaba teh komunikacijskih izkušenj je pripomogla, da romski starši doživljajo, da jih razumemo, spoštujemo ter skrbimo zanje in za njihove otroke. Pozornost, sprejetje in spoštovanje so bili vezni elementi ustvarjenega zaupanja v odnosih s starši.

4.3 Tretji cikel (januar–junij 2002)

*Bila sam tužna kad me zovu šugava i kad mi kažu crni šipurak,
što sam Ciganka, što sam crna.
(učenka 2. razreda)*

Kontekst tretjega ciklusa kaže na tipično šolsko situacijo romskih otrok – ob izrazito slabem uspehu in nesprejemanju s strani učiteljev smo s strani vrstnikov v razredu zaznali tudi zavrženost, kot so pokazali rezultati sociometričnega raziskovanja. V desetih od

skupaj 11 heterogenih oddelkov Šole so romski otroci iz Deponije zasedali zadnja mesta na razvrstitveni listi indeksov sociometričnega statusa.

Redefinirani problem tretjega ciklusa se je glasil: romski otroci – defavorizirani učenci oziroma razširjena negativna identiteta romskih otrok kot glavna ovira za inkluzijo. Z načrtom akcij smo predvideli realizacijo novega kompozitnega programa pod naslovom *Ava kari*,⁹ spodbujanje staršev k spremljanju šolanja in nadaljevanje Programa edukativne podpore.

Slika 7: Prireditev Ava kari v Šoli

Program *Ava kari* je bil naš odgovor na stereotipno slabo predstavo o romskih otrocih. Cilj tega programa je bil spremeniti podobo o romskih otrocih oziroma razvijati kulturo sprejemanja v šolskem okolju na eni strani in krepitev samospoštovanja romskih otrok prek njihove samoafirmacije in javne afirmacije na drugi. Način, na katerega smo to poskušali izvesti, se je tikel krepitev kulturne identitete otrok, zato se je vsebina programa naslanjala na romske običaje, tradicijo in kulturo. Otroci so sodelovali v vrsti

⁹ V romskem jeziku: *Pridi sem!*

kreativnih delavnic, katerih vatek je bil razvoj gibov, dramske igre, muzikalnosti in likovnega izražanja. Končni izid delovnega procesa je bila sklepna prireditve, izvedena v romskem jeziku v Šoli.

Drugi del programa *Ava kari* je imel poudarek na boljšem medsebojnem spoznavanju in sprejemanju romskih in neromskih otrok prek skupnih zunajšolskih aktivnosti (obisk živalskega vrta, gledališča) in realizaciji kreativnih delavnic v Šoli. Delavnice so vodili in jim dali vsebino člani delovnega tima, in te so za učiteljice pomenile priložnost, da spoznajo model poučevanja v heterogenem oddelku, ki se opira na uporabo skupinskega dela in spodbujanje k sodelovanju med otroki.

Tretji del programa *Ava kari* je sestavljalo vključevanje romskih staršev. Ti so neposredno sodelovali v delavnicah, pri pripravi prireditve (izdelavi lutk, mask, kostumov), pomagali so pri izbiri glasbenih in literarnih oblik, ki so bile uporabljene za prireditve, ter prevajali za prireditve izbrana besedila v romski jezik. Poleg tega smo imeli v tem obdobju z romskimi starši pet delavnic, katerih cilj je bil opozoriti na pomen sodelovanja s šolskimi učiteljicami in pomen rednega obiskovanja pouka (teme: *Pričakovanja staršev v zvezi s šolsko uspešnostjo otrok, Napredovanje otrok v šoli za izobraževanje odraslih, Odnos do šole*) ter opozoriti na načine za ustrezno discipliniranje otrok (temi: *Ubogljivost in Zaželenost lastnosti otroka*).

Rezultati akcij tretjega ciklusa na koncu šolskega leta 2001/02 so bili naslednji: starši dveh tretjin romskih učencev Šole so bili v stiku z učiteljicami (roditeljski sestanki in/ali individualni pogovori); okrog 82 % romskih učencev je obiskovalo pouk, od 31 romskih učencev Šole jih je 15 imelo dober in prav dober uspeh, 4 učenci prvega razreda so ponavljali razred (tisti, ki so neredno obiskovali pouk), en učenec je zapustil šolo (za razliko od leta pred realizacijo akcijskega raziskovanja, ko je Šolo zapustilo 11 romskih otrok).

Sodelovanje romskih staršev s Šolo in redno obiskovanje pouka večine učencev kaže na vključenost staršev iz Deponije v spremljanje šolanja. To si je mogoče razlagati z učinkom realiziranih akcij in tudi s pomenom, ki ga oni pripisujejo izobraževanju. Pridobitev najmanjše osnovne izobrazbe pomeni vrednoto – starši boljše prihodnost svojih otrok povezujejo z dokončanjem šole. Za tri četrtine intervjuvanih staršev šolanje pomeni sestavni del načrtov

za prihodnost otrok, o čemer pričajo nekateri njihovi odgovori: *Da se izuči za nek poklic, da ne bo revež, kot sem jaz, da ne bo prenašal žakljev cementa, da ga ne bo vsakdo maltretiral; Da gre v srednjo šolo, da se ne poroči zgodaj.*

Boljši šolski uspeh na koncu šolskega leta 2001/02 v primerjavi s polletjem je mogoče razlagati tudi z nekoliko spremenjeno podobo učiteljic drugih, tretjih in četrth razredov o romskih otrocih med tem ciklusom. Začele so zaznavati pozitivne spremembe pri napredovanju svojih romskih učencev, o čemer govorijo njihove izjave na skupnem sestanku ob koncu šolskega leta: *Zelo se je poboljšal, pridobiva zaupanje vase, starši si prizadevajo* (učiteljica 3. razreda); *Bolj zreli so, premaknilo se je, prizadevajo si* (učiteljica 4. razreda). Pri teh učiteljicah je podoba o romskih otrocih postala bolj pozitivna.

4.4 Četrth ciklus (september 2002–junij 2003)

Semina pokazuje napredak u odnosu na nju samu u srpskom i matematiki, problem je njena neprihvaćenost od druge dece... ali sva je srećna što joj je rad okačen na pano.
(učiteljica 3. razreda)

Kontekst četrtega ciklusa je bil pomik k edukativnemu diskurzu in nova razmerja polnega sodelovanja med glavnimi akterji na začetku novega šolskega leta 2002/03. Na skupnih sestankih je sedem izmed osmih učiteljic Šole pozitivno opisovalo obnašanje in dosežke romskih otrok, kazalo zanimanje za nove sestanke s člani delovnega tima, odpiralo nove teme: način ocenjevanja in določanja izobraževalnih minimumov, usklajenih s predznanji otrok, socialna razmerja med romskimi in neromskimi otroki, načini izboljševanja socialnega položaja odvrženih otrok, motivacijska funkcija dobre ocene, pomembnost dobrega razmerja učitelja z romskimi otroki itd. Problem slabega uspeha romskih otrok je končno pristal v šolskem kontekstu, postavljeno je ključno vprašanje: Kako učinkovito poučevati?

Novo vzdušje kooperativnosti je bilo posledica več dejavnikov: manjšega števila in starosti vpisanih romskih učencev v prvi razred Šole v šolskem letu 2002/03 (samo 8 učencev starosti 7 let); dogovora med direktorji treh osnovnih šol na ravni občine v zvezi z

vpisom prvošolcev iz Deponije v vse tri šole; zadovoljstva učiteljic prvega razreda z boljšo pripravo novih prvakov za šolo (trajala od marca 2001) ter dejstva, da so učiteljice začele prepoznavati in upoštevati učinke dela z otroki v Programu edukativne podpore.

Problem četrtega ciklusa bi lahko redefinirali kot krepitev poklicnih kompetenc glede na to, da je bila ena ključnih ovir za inkluzijo, s katero smo se srečevali med vsemi ciklusi realizacije raziskovanja, pomanjkanje interkulturalnih kompetenc učiteljic. Z načrtom smo poleg nadaljevanja Programa edukativne podpore in psihosocialnega dela s starši predvideli realizacijo dveh edukativnih seminarjev za učitelje. Edukativni seminarji so bili ne samo način za izpopolnjevanje učiteljic, temveč tudi poskus širjenja mreže posameznikov ali institucij, zainteresiranih za inkluzijo romskih otrok.

Prvi seminar *Romski otrok in šola* je bil realiziran oktobra 2002 ob podpori Ministrstva za prosveto in Zveze učiteljev Srbije. Nekatero izmed tem seminarja so bile: vzroki za šolski neuspeh romskih otrok, individualizacija pouka, osnovne psihološke potrebe otrok, strategije motivacijskega in intelektualnega aktiviranja idr. Drugi seminar z naslovom *Spodbujanje integracije romskih otrok v razredne kolektive in širše družbeno okolje* je nastal v sodelovanju z Otroškim kulturnim centrom v Beogradu. Glavna tema seminarja je bila uporaba skupinskega dela kot strategije dviganja nizkega socialnega statusa zavrženih učencev v heterogenih oddelkih.

Rezultati akcij četrtega ciklusa so bili naslednji: od osmih učiteljic je prvemu seminarju prisostvovala ena učiteljica, drugemu pa dve; od 35 romskih učencev Šole je en učenec imel odličen uspeh, 24 jih je imelo dober in prav dober uspeh, trije učenci pa so ponavljali razred.

Vzroki za slab odziv učiteljic Šole na edukativne seminarje so bili v njihovi premajhni zainteresiranosti za edukacijo, pa tudi samo poklicno izpopolnjevanje ni bilo obvezno. Glede na to je bilo obiskovanje seminarjev samo stvar dobre volje učiteljev in dodatna edukacija ni imela nikakršnega formalnega pomena, vendar so se pri učiteljicah, ki so obiskovale seminarje, zelo hitro pokazali učinki dodatne edukacije. Ena izmed učiteljic je kmalu po seminarju *Romski otrok in šola* obiskala naselje Deponija in Otroško hišo. Po seminarju o skupinskem delu sta dve učiteljici prvega razreda v svojih oddelkih začeli uporabljati to delovno metodo (priprava novoletnih mask), nato pa so vsi otroci iz prvih razredov sodelovali

v novoletnem sporedu v Otroškem kulturnem centru.

Boljši šolski uspeh romskih učencev na koncu drugega leta realizacije akcijskega raziskovanja v primerjavi z letom poprej je mogoče razlagati kot rezultat več dejavnikov: zmanjševanja prepada med zunajšolskimi in šolskimi znanji romskih učencev po dveletni vsakodnevni edukativni podpori; dveh let priprav novih prvošolcev na šolo oziroma manj izraženih razlik v predznanju med romskimi in neromskimi otroki; upoštevanja pomena edukativne podpore otrokom v Deponiji s strani učiteljic; uresničenega sodelovanja in boljših medsebojnih razmerij med vsemi udeleženci inkluzije; ocenjevanja in poučevanja, ki sta bolj prilagojena izobraževalnim potrebam in različnostim romskih otrok.

5 Zaključki

Po dveh letih in pol ukvarjanja z romskimi otroki in starši iz naselja Deponija in učiteljicami Šole je na podlagi doseženih rezultatov možno sklepati naslednje:

Vsakodnevna edukacijska podpora je prispevala k temu, da je:

- tri četrtine romskih učencev končalo razred v šolskem letu 2001/02 (med skupaj 37 učenci Šole jih je končalo 27) in v šolskem letu 2002/03 (med skupaj 42 učenci jih je končalo 32),
- polovica romskih učencev dosegla vsaj dober uspeh v šolskem letu 2001/02 (med skupaj 31 romskimi učenci Šole jih je bilo 15 dobrih in prav dobrih) in dve tretjini romskih učencev v šolskem letu 2002/03 (med skupaj 35 učenci Šole jih je bilo 24 dobrih in prav dobrih ter eden odličen).

Izmenjava informacij in edukacija učiteljic Šole je pripomogla, da:

- ustrežneje ocenjujejo romske učence,
- opažajo edukativno napredovanje romskih učencev (ob koncu šolskega leta 2001/02 so učiteljice pozitivno presodile napredek sedmih romskih učencev, v šolskem letu 2002/03 pa so pozitivno presodile vse razen enega romskega učenca).

Različne oblike psihosocialnega dela z romskimi starši so pripomogle, da:

- so se odločili, da vpišejo otroke v šolo (skupaj 58 vpisanih v obeh

šolskih letih, od tega 26 starejših od sedem in osem let),

- spremljajo, ali otroci redno obiskujejo pouk (večina romskih učencev je obiskovala pouk med obema šolskima letoma),
- podprejo nadaljevanje šolanja v naslednjem razredu (samo dvojce romskih učencev je trajno zapustilo šolo),
- uresničujejo sodelovanje s šolo (starši dveh tretjin romskih učencev so bili v stikih z učiteljicami),
- okrepijo veljavna pozitivna stališča o vrednosti šolanja (šolanje je bilo sestavni del načrtov za prihodnost otrok za tri četrtine staršev),
- dvignejo raven teženj glede šolanja (polovica staršev je želela, da otroci končajo več kot osnovno šolo).

Implementacija simultanih in koordiniranih akcij, namenjenih romskim otrokom, njihovim staršem in šolskim učiteljicam, je dala svoj prispevek k ustvarjanju razmer, ki so spodbudile, da se romski otroci iz Deponije vključijo v redno osnovno šolanje – trendu napredovanja njihovega šolskega uspeha. S tem je bil temeljni cilj tega akcijskega raziskovanja – uresničitev fizičnega in izobraževalnega vidika inkluzije romskih otrok v izobraževalni sistem – dosežen.

Vendar pa kazalniki socialnega vidika inkluzije, ki smo jih prav tako spremljali med realizacijo akcijskega raziskovanja (razmerje med romskimi in neromskimi otroki, razmerje med romskimi otroki in šolskimi učiteljicami, doživljanje šole romskih otrok)¹⁰ kažejo, da je inkluzija romskih otrok iz naselja Deponija na tem področju neuresničena. Premik v smeri uresničevanja socialne inkluzije se prepozna edino v tendenci pozitivnega zaznavanja romskih otrok s strani večine šolskih učiteljic med drugim letom akcijskega raziskovanja.

5.1 Ovire in opore za inkluzijo

Pri spremljanju procesa inkluzije sem identificirala temeljne ovire, ki so ustavile pristop k šoli, učenju in socialni participaciji romskih otrok, pa tudi bistvene oporne točke, ki so podpirale inkluzijo in jo naredile uresničljivo.

¹⁰ Integralno besedilo doktorske disertacije vsebuje rezultate raziskovanja, ki obsegajo tudi podatke o ravni uresničenosti socialnega vidika inkluzije, katerega kazalci so navedeni zgoraj.

Ena ključnih ovir za inkluzijo je bilo nesprejemanje romskih otrok in njihovih staršev v šolskem okolju. To stanje se je izražalo različno; od prepričanja učiteljic, da so vzroki za šolski neuspeh romskih otrok izven učilnice – v posebnostih samih otrok, družini, kulturi in okolju, iz katerega izvirajo – prek diskriminacije s strani učiteljic prvega razreda in osebnega rasizma neromskih staršev do institucionalnega rasizma, ki je svojo obliko dobil v sklepu Ministrstva za prosveto, da se romski učenci izključijo iz osnovne šole in vpišejo v šolo za izobraževanje odraslih.

Naslednja ovira se je nanašala na neprilagojenost učne prakse izobraževalnim potrebam romskih otrok. Ta odlika je izhajala iz centraliziranosti in uniformnosti izobraževalnega sistema (znotraj katerega se ne delajo razlike med učenci glede poučevanja in ocenjevanja); slabosti inicialne izobraženosti učiteljev (pomanjkanje vsebine o multikulturnih kompetencah in interkulturalnih vrednotah); pomanjkanja predpisov o urejanju obveznega poklicnega izpopolnjevanja učiteljev (s katerim bi bilo mogoče kompenzirati te slabosti); sistemsko nerešenega vprašanja preizkušanja pripravljenosti za odhod v šolo tistih otrok, ki ne govorijo srbskega jezika kot maternega jezika, česar rezultat pa zlahka utegne biti uvrstitev romskih otrok v kategorijo motenih otrok, in zato napotitev v posebne šole.

Ekstremna revščina večine romskih družin iz Deponije je bila eden pglavitnih razlogov, zaradi katerega so številni otroci, ki so bili starejši od sedem let, ostali izven izobraževalnega sistema, pa tudi razlog občasnega izostajanja otrok od pouka. Resna ovira za inkluzijo so bila tudi prepričanja posameznih romskih družin, da šolanje ni pomembno za prihodnost njihovih otrok. Takšna prepričanja so bila razlog, zaradi katerega nekateri starši niso vpisali otrok v šolo do začetka akcijskega raziskovanja, in razlog za tolikšno izostajanje od pouka, da otroci zato niso mogli biti ocenjeni (ti otroci so ponavljali razred ali pa kot v dveh primerih zapustili šolo). Motiv, zaradi katerega so ti starši otroke sploh vpisali v šolo, je bil, da so pridobili od šole potrdilo, s katerim so potem uveljavljali pravico do otroškega dodatka.

Bistvena točka opore za inkluzijo je bil razvoj kulture sprejemanja romskih otrok v šolskem okolju. K tej spremembi je dala svoj prispevek institucionalna podpora oziroma politična volja prosvetnih in lokalnih občinskih oblasti, da podprejo inkluzijo otrok iz Deponije v izobraževalni sistem (priporočilo Ministrstva za prosveto Šoli,

da se realizirajo predvidene aktivnosti, vključitev Ministrstva za prosveto in predstavnikov občine v reševanje nasprotij zaradi vpisa romskih otrok v Šolo, obisk predstavnikov občine v Šoli); nato krepitev poklicnih kompetenc učiteljic; vsakodnevno edukacijsko delo z romskimi otroki ter širitev mreže zainteresiranih družbenih institucij in nevladnih organizacij za inkluzijo romskih otrok.

Ključna opora inkluziji je bilo učinkovito učenje in krepitev samospoštovanja *romskih otrok*, ki je izražalo iz stimulatívne delovnega okolja v Otroški hiši. Strategija oblikovanja stimulatívne delovnega ambíenta je vključevala: razvoj takega razmerja z otroki, katerega podlaga je sprejemanje, skrb in ljubezen; graditev zaupanja otrok na podlagi prepoznavanja, upoštevanja in zadovoljevanja njihovih pomembnih psiholoških potreb; spodbujanje motivacije za šolsko učenje prek dajanja možnosti, da se doživi uspeh pri nalogah, ter intelektualno aktiviranje otrok, ki temelji na kontinuirani socialni interakciji in krepitevi kulturne identitete romskih otrok.

Slika 8: Pri urah v Otroški hiši

Tretjo ključno oporo inkluziji je predstavljala motivacija romskih staršev za vključevanje otrok v šolo, spremljanje in podpora šolanja.

Njihova motivacija je rasla iz zagotovljene gmotne podpore šolanju (razdeljevanje brezplačnih učbenikov, pribora, malice, obutve in obleke romskim učencem je bilo sestavni del aktivnosti Projekta); psihosocialne podpore šolanju (informiranje, svetovanje) ter neposrednega vključevanja v uresničitev edukacijskih programov in številnih akcij v različnih vlogah: prevajalca, mediatorja elementov kulturne identitete, koordinatorja med lokalno skupnostjo in šolo, svetovalca in edinih pravih izvedencev za krajevne običaje in kulturo.

Opisane ovire in opore za inkluzijo so zaradi jasnosti v tem besedilu posebej predstavljene. V realnem življenju so bile seveda tako ovire kot opore sestavni del vsakega ciklusa akcijskega raziskovanja, med katerim smo resnično naredili korak k bolj inkluzivni šoli – v njej se je resnično nekaj premaknilo. Kljub številnim težavam in hudim trenutkom, ki so spremljali uresničevanje akcij, je imela Šola na koncu akcijskega raziskovanja večje število romskih učencev kot na začetku, zgodile pa so se tudi posamezne spremembe v njeni izobraževalni praksi in kulturi.

Nadaljevanje akcijskega raziskovanja in zamišljeni peti cikel bi bila usmerjena v poskus, da se popolneje uresniči socialni vidik inkluzije. Za to bi bilo potrebno dodatno delo in še čas, saj inkluzija, kot pravi Tony Booth, predstavlja neskončen niz procesov. A tudi parcialni uspehi tega akcijskega raziskovanja krepijo upanje in optimizem, da obstajajo načini, da se vsak otrok v šoli počuti zadovoljnega, srečnega in sprejetega, kar je bil tudi poglobitveni pomen inkluzije romskih otrok iz naselja Deponija v osnovno šolo.

6 Literatura

Armstrong, F. (2003). *Spaced out: Policy, Difference and the Challenge of Inclusive Education*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Bartolo, P. (2004). Recent developments in inclusive education in Malta. *Mediterranean Journal of Educational Studies*, Vol. 6(2), 65–91.

Booth, T. (2000). Progress in inclusive education. V H. Savolainen, H. Kokkala, H. Alasuutari (ur.), *Meeting Special and Diverse Educational Needs. Making Inclusive Education a Reality*. Helsinki: Ministry of Foreign Affairs of Finland, 17–31.

Cozma, T., Cucos, C., Momanu, M. (2000). The education of Roma children in Romania: description, difficulties, solutions. *Intercultural Education, Vol. 11, No. 3*, 281–287.

Denied a future? The right to education of Roma/Gypsy and Traveller children in Europe. (2001). Serbia, Volume 1. London: Save the Children, 146–178.

Deutsch, M. (2000). Cooperation and Competition. V M. Deutsch, P. Coleman (ur.). *The Handbook of Conflict Resolution*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 21–41.

Lambert, N., McCombs, B. (1998). Introduction: Learner-Centered Schools and Classrooms as a Direction for School Reform. V N. Lambert, B. McCombs (ur.). *How Students Learn, Reforming Schools Through Learner-Centered Education*. Washington, D. C.: American Psychological Association, 1–23.

Norwich, B. (2000). Inclusion in education: From concepts, Values and Critique to Practice. V H. Daniels (ur.), *Special Education Re-formed, Beyond Rhetoric?* London: Falmer Press, 5–31.

Rasanen, R. (2000). Ethics, education and teacher education. V K. Kumpulainen (ur.), *In search of powerful learning environments for teacher education in the 21 st century*. Oulu: Oulu University Press, 127–136.

World Conference on Special Needs Education: Access and Quality (1994). Final Report, Special Needs Education: An Overview. Salamanca, Spain, 15–24.

Izvirni znanstveni članek, prejet oktobra 2005.

Vzgojni ukrep *nadzorstvo organa socialnega varstva* 40 let kasneje: bolje ali slabše?

The educational measure *supervision by social assistance authority* 40 years later: better or worse?

Simona Svetin Jakopič

Povzetek

Simona Svetin Jakopič, mag. soc. ped., Center za socialno delo Ljubljana Vič-Rudnik, Tržaška 2, 1000 Ljubljana.

Vzgojni ukrep nadzorstvo organa socialnega varstva se izreka mladoletnim storilcem kaznivih dejanj z namenom prevzgoje in nudenja pomoči. V članku so prikazani rezultati raziskave o pojmovanju in izvajanju ukrepa NOSV ter primerjava teh z rezultati podobne raziskave, ki je bila opravljena pred 40 leti. Podani so tudi predlogi za nove oblike dela in nadaljnji razvoj tega ukrepa.

Ključne besede: vzgojni ukrep, nadzorstvo organa socialnega varstva, mladoletni prestopniki, center za socialno delo

Abstract

Educational measure 'Supervision by Social Assistance Authority' is decreed to juvenile delinquent in order to re-educate them and to provide assistance. This article presents the results of a research study on the understanding and application of this educational measure, and a comparison of these results with the results of a similar study conducted 40 years ago. The article also proposes a number of new approaches and examines the future trends.

Key words: *educational measure, supervision by social assistance authority, juvenile offenders, Center for social work*

1 Uvod

Vzgojni ukrep nadzorstvo organa socialnega varstva (v nadaljevanju NOSV) je po številu izrekov pomemben vzgojni ukrep v Sloveniji. Po podatkih Statističnega urada RS predstavlja vzgojni ukrep NOSV v zadnjih 25 letih od 26–53% delež med vsemi izrečenimi kazenskimi sankcijami nad mladoletnimi prestopniki. Čeprav podatki govorijo o pomembnosti ukrepa in čeprav se ukrep izreka že več kot 40 let, pa o njem ne najdemo skoraj nobene slovenske strokovne literature. Izjemi sta le Vestnik socialnega varstva iz leta 1965 in raziskava, ki je bila v obdobju 1965–1968 opravljena v okviru Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti. Oba vira se nanašata predvsem na začetke uveljavljanja tega ukrepa v slovenskem prostoru.

Ukrep NOSV izhaja iz ukrepa “probation” (slov. preizkušnja), ki se je konec 19. stoletja uveljavil v Angliji in ZDA, kasneje pa so ga v različnih oblikah prevzele evropske kontinentalne države. Obsodba storilca kaznivega dejanja je bila odložena pod pogojem, da se je storilec v času, ki mu ga je določilo sodišče, primerno obnašal. Sodniki so spoznali, da bodo storilci kaznivih dejanj lažje držali obljube in da je manjša verjetnost, da bi zabredli v povratek, če bodo

v času preizkušnje pod nadzorstvom določene osebe. Jugoslavija je leta 1929 uvedla podoben ukrep z nazivom »odpust na preizkušnjo«, v izpopolnjeni obliki pa leta 1959 z imenom »strožje nadzorstvo skrbstvenega organa«, ki se je leta 1995 preimenoval v NOSV.

Osnovna vsebina in namen ukrepa NOSV sta bila izoblikovana že relativno zgodaj in se vse do danes nista bistveno spremenila:

- storilec kaznivega dejanja ostane v svojem okolju (mu ni odvzeta prostost),
- je pod nadzorom daljše časovno obdobje in
- nudi se mu pomoč, vodenje in usmerjanje, da bi se spremenil, poboljšal, prevzgojil.

Čeprav je v prvi vrsti poudarjena rehabilitativna – terapevtska (ne pa kaznovalna) naravnost ukrepa, ki je usmerjena predvsem v nudenje pomoči, pa se pojavljajo tudi elementi prisile, ki ukrep delajo vsebinsko konflikten. Na eni strani je izrečen kot posledica storitve kaznivega dejanja in je torej za mladoletnika obvezujoč (prisilen), na drugi strani pa mišljen kot pomoč in usmerjanje, kar se lahko izvaja na osnovi prostovoljne odločitve in motiviranosti posameznika.

V članku so prikazani kazenskoopravni sistem in modeli obravnav mladoletniškega prestopništva, teoretične metodološke in vsebinske značilnosti ukrepa ter rezultati raziskave o izvajanju in pojmovanju ukrepa NOSV, v katero je bilo vključenih 35 strokovnih delavcev in 95 mladoletnikov. Namen članka je osvetliti problematiko izvajanja ukrepa NOSV ter podati predloge za nadaljnji razvoj in spremembe v izvajanju vzgojnih ukrepov.

2 Razvoj kazenskega prava in sodstva za mladoletnike

Posebna obravnava mladoletnih prestopnikov in specializirana sodišča za mladoletnike so se razvijali postopoma. Pomembno vlogo pri tem je imelo pojmovanje razsodnosti oziroma prištevnosti. Če je bil mladoletnik zmožen razumeti svoje ravnanje, je bil tudi kazensko odgovoren in kaznovan, sicer pa mu je bil izrečen le vzgojni ukrep. V nadaljnjem razvoju kazenskega prava za mladoletnike se je tovrstna delitev vse bolj opuščala, obstajala pa je možnost izrekanja vzgojnih

ukrepov tudi v tistih primerih, ko je mladoletnik ravnal razsodno, torej bil kazensko odgovoren. V ospredje sta stopili mladoletnikova osebnost in njegova potreba po vzgoji in prevzgoji. Koncept razsodnosti (zgolj intelektualni element) se je v zakonodajah vse bolj opuščal, namesto tega pa se je uveljavljalo poudarjanje psiholoških, socialnih in pedagoških vidikov mladoletnikovega funkcioniranja. Na spremembo položaja mladoletnikov v kazenskem pravu so v 20. stoletju vplivali tudi dosežki drugih znanosti – biologije, medicine, psihologije, pedagogike in sociologije, pomemben vpliv sta imela tudi sociološka šola kazenskega prava ter gibanje za varstvo otrok nasploh.

Uvajanje mladoletnikov kot posebne kategorije v kazenskem pravu je prineslo potrebo po uvedbi specializiranega sodišča, ki bi imelo posebna znanja za izvedbo individualizacije in za doseg posebnih ciljev, ki naj bi jih kazensko pravo za mladoletnike skušalo doseči. Za začetek sodstva za mladoletnike se šteje ustanovitev posebnega sodišča za mladoletnike v Chicagu leta 1899, takšna sodišča pa so se kmalu razširila po ZDA in Evropi. Pri nastajanju sodišč za mladoletnike je bila vodilna zahteva po manj represivnih in z razvojnim obdobjem skladnejših pristopov do prestopnikov (Bavcon, Šelih, 1999).

Danes obstajajo v vseh kazenskoopravnih sistemih posebna sodišča ali pa posebni senati za mladoletnike, ki pri obravnavi mladoletnih prestopnikov uporabljajo drugačne postopke in ukrepe, kot so jih deležni polnoletni storilci kaznivih dejanj. Ločevanje na mladoletne in polnoletne izhaja iz osnovne ideje o nedozorelosti, nerazvitosti in neizoblikovanosti mladoletnih v emocionalnem, socialnem in moralnem razvoju, ki zato potrebujejo posebno obravnavo, ki obsega predvsem vzgojo, prevzgojo in pomoč pri pravilnem razvoju.

V času nastanka mladoletniškega sodstva se je prevzgoja kot izhodišče odzivanja na mladoletniško prestopništvo zdela samoumevna ali povsem sprejemljiva, v 70. letih dvajsetega stoletja pa je bila deležna mnogih kritik in dvomov. Ob naraščanju prestopništva so se spraševali o učinkovitosti prevzgoje ter tudi o tem, ali je izrekanje prevzgojnih ukrepov sploh pravično. Delovanje sodišč za mladoletnike in empirične analize so pokazale, da so vloge v njem drugačne kot v sodstvu za polnoletne, predvsem pa, da so nejasne in konfliktne. To sodstvo naj bi zagotavljalo mladoletniku

»pomoč« – ne pa »pravice« oziroma »pravičnosti«. Slednja bi bila zagotovljena, če bi sodišče pri odmeri sankcij upoštevalo le težo storjenega kaznivega dejanja, ne pa potrebe mladoletnika po prevzgoji (ki lahko privedejo celo do strožjih sankcij, kot če bi upoštevali le težo kaznivega dejanja). Kritične ugotovitve o delovanju tega sodstva so kazale na nasprotje, ki je bilo prisotno že od samega začetka: namreč na nezdružljivost koncepta vzgoje in kaznovanja. Po mnenju nekaterih naj bi mladoletnik iz takšne ureditve potegnil najslabše: nima namreč dostopa do pravičnega sojenja (kakor polnoletni), pa tudi prevzgoja sploh ni mogoča, saj je v vsebinskem nasprotju z izrekanjem kazenskih sankcij. Ta konfliktnost prihaja do izraza pri izvajanju nekaterih vzgojnih ukrepov.

3 Modeli obravnavanja mladoletnih prestopnikov

V stoletnem obstoju mladoletniškega sodstva in posebne obravnave mladoletniškega prestopništva so se uveljavili in razvijali različni modeli oziroma filozofije razumevanja in odzivanja na mladoletniško prestopništvo. Izhodišče metod dela je bilo predvsem pojmovanje mladoletnikov kot »/.../ manj odgovornih bitij v razvoju, ki jih smemo, moremo in moramo obravnavati vzgojno, torej z več prizanesljivosti, bolj individualizirano, z namenom pomoči, usmerjanja in spodbujanja razvoja« (Dekleva, 1996: 10). Osnovna ideja, ki se je bolj ali manj obdržala vse do danes, je bila zahteva, da se mladoletnih, ki so zašli na kriva pota, ne kaznuje, pač pa se jim nudi pomoč.

Iz teh pogledov se je razvila »/.../ skrbstvena, vzgojna, rehabilitativna, izobraževalna, tretmanska ali celo terapevtska usmeritev v obravnavanju storilcev kaznivih dejanj. Ta koncept ali model obravnave, v katerega sodi tudi ukrep NOSV, je poudarjal vzroke prestopniškega vedenja v okolju in osebnosti mladoletnika, zato so se kot odziv na prestopništvo uveljavljali individualizirani tretmaji mladoletnika in družine«. Dekleva (1996) ta koncept imenuje **tretmansko-rehabilitativni model**, Filipčičeva (1998) pa **zaščitni model**.

Temeljna izhodišča tega modela so (Filipčič, 1998: 36):

- Prestopniško vedenje je povezano z neprimernimi družinskimi, ekonomskimi in socialnimi razmerami mladoletnika, zato mora vsaka intervencija težiti predvsem k zmanjševanju vzrokov za prestopništvo in ne h kaznovanju mladoletnika.
- Mladoletnik ne izbere prestopniškega vedenja, njegovo vedenje določajo okoliščine, zato mu ni mogoče pripisati osebne odgovornosti niti ne krivde.
- Mladoletnemu prestopniku mora družba pomagati v okviru t. i. medicinskega modela, tj. postaviti diagnozo in najti ustrezne ukrepe za odpravo škodljivega stanja.
- Razlike med prestopnikom in ogroženim otrokom so zabrisane, saj imajo vsi otroci iste osnovne potrebe, prestopništvo je le zunanji izraz ogroženosti.
- Praviloma naj bi mladoletniki prostovoljno sprejemali ponujeno pomoč, le v izjemnih primerih, in če bi bilo to v interesu otroka, pa naj bi bili ukrepi tudi prisilni, torej proti volji mladoletnika.

Konec 60. in v 70. letih prejšnjega stoletja so se na račun tega modela pojavile mnoge kritike, in sicer, da je vprašljiva učinkovitost tega modela, da zanika osebno dostojanstvo oziroma vodi v infantilizacijo in patologizacijo, ne vzpodbuja osebne odgovornosti, je predrag, individualizira družbene probleme idr. (Dekleva, 1996: 11). Sočasno s temi kritikami so se pojavila močna antiinstitucionalna gibanja, prizadevanja za odvrčanje obravnave iz represivnih sistemov, iskanja alternativnih ukrepov, razvijanje modelov skupnostnega dela itd. To obdobje sovпада tudi z obdobjem emancipacije številnih družbenih skupin in boja za njihove pravice – npr. žensk, otrok, duševnih bolnikov, zapornikov idr.

V 80. letih prejšnjega stoletja so se začeli poskusi uveljavljanja “bolj pravičnega sojenja”, torej poskusi uveljavitve sistema, ki ne bo več poudarjal “pomoči”, ampak bo zagotavljal “pravičnost”. Filipčičeva (1998) ta model, ki je prejšnjemu radikalno nasproten, imenuje **pravičnostni model** ali **model “pravic otroka”**, Dekleva (1996) pa **klasični kaznovalni moralni model**. Kaznovanje je zamenjalo prej prevladujoče varstvo in tretma, pri čemer pa je bila postavljena zahteva, da mora biti kazen sorazmerna teži dejanja in storilčevi stopnji odgovornosti.

Temeljna izhodišča tega modela so (Filipčič, 1998: 40):

- prestopništvo je posledica svobodne izbire in ni neko patološko stanje,
- okoliščine vplivajo na izbiro, zato je treba takšne okoliščine oziroma priložnosti zmanjšati do največje možne mere,
- prestopnik je odgovoren za svoje dejanje, zato mora nositi njegove posledice,
- edini motiv državne – sodne intervencije je storjeno dejanje; dejanje je tudi edini temelj za kaznovanje;
- pri obravnavanju prestopnikov mora biti vodilo načelo zakonitosti.

Ponovno usmerjanje v klasičen, kaznovalni model je bilo značilno predvsem za anglosaksonski svet, kjer so se kritike nanašale na nezdržljivost koncepta pomoči in pravičnosti oziroma vzgoje in kaznovanja. Usmeritve tega modela je sprejemala tudi Evropa, vendar z veliko mero previdnosti in skeptičnosti. Večina evropskih zakonodaj je uvedla nekatera nova načela obravnave mladletniškega prestopništva, vendar ob tem obdržala “dvojni” pristop – elemente iz obeh modelov (zaščitnega in pravičnostnega). Ta dvojnost je še posebno očitna v 17. Pekinškem pravilu, ki govori o reakcijah zoper mladletnika, ki morajo biti v sorazmerju z okoliščinami storjenega dejanja in storilca. To pomeni, da mora mladletniško sodstvo uresničevati dva enakovredna cilja: koristi mladletnika (kar je glavni cilj zaščitnega modela) in dosledno upoštevati načelo sorazmernosti dejanja in ukrepa (kar je element pravičnostnega modela). Nekateri kritiki so mnenja, da so takšne opredelitve zaradi protislovnosti že vnaprej obsojene na neuspeh.

Filipčičeva (1998) ugotavlja, da se Pekinška pravila in tudi ostale deklaracije osnovnih načel obravnavanja mladletnih prestopnikov niso izognili osnovnemu problemu, to je **združevanju nezdržljivega**.

Za tretji koncept obravnave mladletnih prestopnikov, ki se uveljavlja v zadnjem obdobju, je značilno prepletanje in interakcija že obstoječih elementov pravičnostnega in zaščitnega modela, ima pa tudi številne značilnosti (novega) poravnalnega modela. Ta koncept se imenuje **korporatizem** (Pratt v Filipčič, 1998), model, ki iz njega izhaja, pa Walgrawe (v Dekleva, 1996) imenuje

postmoderni poravnalni obnovitveni model.

Za ta model je značilno grajenje intervencij na osnovi (bolj) prostovoljnega pristanka prestopnikov, več sodelovanja lokalnega prebivalstva in nestrokovnjakov ter odmik od državnih institucionalnih okvirov intervencij. Značilno je tudi iskanje (novega) smisla intervencij, pri čemer sklicevanje na maščevanje ali nujnost kazni ni več sprejemljivo, sklicevanje na pomoč in rehabilitacijo pa ni več verodostojno. Sedaj se smiselnost ukrepov poišče vsakič znova, predvsem pa se upošteva doslej spregledane potrebe žrtev in skupnosti namesto potreb storilca in zahtev abstraktne države. V okviru te usmeritve sta se (tudi) v slovenskem prostoru uveljavila dva nova ukrepa – mediacija oziroma poravnava in delo v korist skupnosti (Dekleva, 1996: 12–14).

Poravnalni model kot glavni cilj intervencije ne določa kaznovanja storilca ali njegove (pre)vzgoje, ampak nudi možnosti za kompenzacijo povzročene škode. Izhodišče tega modela je popravljalna (restorativna) pravica in ne povračilna (retributivna) pravica, na kateri temelji pravičnostni model.

4 Nekateri organizacijski, metodološki in vsebinski elementi nadzorstva organa socialnega varstva

NOSV je slovenska različica vzgojnega ukrepa, ki se je v različnih oblikah uveljavil praktično v vseh sistemih mladostniškega kazenskega prava. Bistvo ukrepa je v tem, da mladoletnik ostane v svojem dotedanjem okolju, hkrati pa se mu zagotovi strokovna pomoč, ki vpliva na njegovo vzgojo, prevzgojo in pravilen razvoj. Za izrek vzgojnega ukrepa določa kazenski zakonik dva temeljna pogoja: da mladoletnik potrebuje strokovno pomoč in nadzorstvo ter da je na njegovo vzgojo, prevzgojo in pravilen razvoj treba vplivati trajneje. Ker gre za ukrep, ki se izvršuje na prostosti, mora obstajati tudi splošni pogoj za uporabo – namreč, da mladoletnika ni treba izločiti iz njegovega dotedanjega okolja. Hkrati ta ukrep zagotavlja tudi družbeno varstvo, saj se skuša družba z izvajanjem nadzora in varstva nad mladoletnim prestopnikom zavarovati pred njegovimi (novimi) kaznivimi dejanji.

Ukrep NOSV izvajajo centri za socialno delo oziroma strokovni delavci, med katerimi je največ socialnih delavcev. Mladoletniku pomagajo pri reševanju pglavitnih problemov, zlasti pri šolanju, iskanju zaposlitve, preživljanju prostega časa, razvijanju primernih odnosov do staršev, družine, vrstnikov in ožjega okolja, razvijanju interesov in delovnih navad, pri zdravljenju idr. Izvajanje nadzorstva obsega pomoč, vodenje in usmerjanje, tako da bi bil mladoletnik po izvršenem ukrepu sposoben samostojno sprejemati zrele odločitve, izpolnjevati obveznosti, ki jih nalaga življenje v družbi, in dejavno delovati v svojem okolju.

NOSV se izreka mlajšim in starejšim mladoletnikom (starim 14–18 let) in izjemoma mlajšim polnoletnim (do 21. leta starosti). Ukrep traja najmanj eno leto in največ tri leta, o njegovem prenehanju pa odloči sodišče med izvrševanjem, ko je mogoče glede na njegov uspeh presoditi, da ni več potreben oziroma da ga je treba nadomestiti z drugim vzgojnim ukrepom. Sodišče lahko ob izreku ali med izvrševanjem ukrepa NOSV določi mladoletniku tudi katero izmed navodil in prepovedi. Ukrep NOSV je – takoj za ukorom – najpogostejši med vzgojnimi ukrepi, ki jih v Sloveniji uporabljajo sodišča proti mladoletnikom.

Ko načrtujemo delo z mladoletnikom in njegovo družino, ko definiramo problematiko in postavljamo cilje, se tega lotimo po posameznih področjih. V skladu s sistemskim pristopom, ki pravi, da na razvoj posameznika oziroma na nastanek in razvoj psihosocialnih motenj vplivajo različni dejavniki in sistemi, je treba v obravnavo vedenjsko problematičnega mladostnika zajeti čim več dejavnikov, ki motnjo pogojujejo in vzdržujejo. To pomeni, da je treba pri razumevanju mladoletnika in nujenju pomoči upoštevati tako njegove osebnostne lastnosti kot tudi bližnje in širše okolje ter zajeti različna življenjska področja – starše oziroma družino, šolo, vrstnike, interesne dejavnosti, navade in običaje, prosti čas, okolje idr. Navadno se izreka NOSV mladoletnikom, ki so bolj problematični in izhajajo iz manj urejenih družin, zato delo samo z mladoletnikom (brez vključitve drugih pomembnih dejavnikov) ne more obroditi posebnih rezultatov. Skalar (1965: 54) meni, da so ključne naloge v okviru NOSV:

- spreminjati *osebnost* delinkventa ali jo korigirati,
- spreminjati *okolje* ali ga korigirati,

- obvladati *interakcijo med okoljem in osebnostjo* delinkventa ter izvajati vodenje.

Pri tem je pomembno, da obravnavo in cilje obravnave umestimo v okvir realnih možnosti. S cilji obravnave sovpadajo kriteriji, na osnovi katerih bomo lahko izvajanje ukrepa evalvirali in sodniku predlagali ustavitve ukrepa. Cilje ali kriterije je smiselno navesti v obliki posameznih nalog, ne pa v obliki končnih stanj ali rezultatov, h katerim težimo. Če pri postavljanju ciljev nismo realni, če pričakujemo preveč, smo prezahtevni ali prestrogi, lahko probleme ali težave utrjujemo in poglobljamo. S tem se poveča nezadovoljstvo in nestrpnost ter negativni pritisk na mladoletnika in družino.

Pogosto je izvajanje ukrepa NOSV usmerjeno v doseganje naslednjih ciljev:

- da mladoletnik postopno pridobiva samostojnost v konkretnih življenjskih situacijah,
- da mladoletnik postopno prevzema vsakodnevne, za samostojno življenje pomembne obveznosti,
- da se mladoletnik uspešno šola ali si najde zaposlitev,
- da mladoletnik razvija lastno vrednost, pozitivno samopodobo, zrelo in odgovorno vedenje,
- da mladoletnik sprejema svojo družino in se dejavno vključuje v družinske obveznosti in aktivnosti,
- da se mladoletnik uči in poizkuša konstruktivno reševati vsakdanje težave in probleme,
- da se mladoletnik navaja na aktivno in smiselno porabo prostega časa,
- da mladoletnik spoznava in izkuša pozitivne načine življenja ter uveljavljanja v življenju,
- da se mladoletnik zave lastne aktivne vloge v življenju (v nasprotju z vdanostjo v usodo), da se uči in nauči načrtovanja ciljev in prihodnosti idr.

Metode izvajanja ukrepa NOSV v strokovni literaturi niso jasno in enotno opredeljene. Različni avtorji navajajo različne klasifikacije metod in tehnik dela. Skaberne (1966: 60–62) je v raziskavi o izvajanju NOSV metode dela razvrstil v dve osnovni obliki – **pomoč** in **nadzor**. Znotraj prve navaja materialno in praktično pomoč, psihološko svetovanje, pomoč družine in razčiščevanje problemov,

znotraj druge pa opominjanje, navajanje na delovno disciplino, nadzor družine, poročanje sodniku in diskusije. V vzgojnem programu zavodov in stanovanjskih skupin so navedene naslednje metode dela: poučevanje, vzpodbujanje, usmerjanje, nudenje pomoči, nudenje opore, grajanje, kaznovanje idr. Tudi v okviru ukrepa NOSV so vsebine dela vzgojne in prevzgojne narave, zato lahko govorimo o istih ali podobnih metodah dela. Zaključimo lahko, da je prevladujoča metoda pri izvajanju ukrepa NOSV **metoda svetovanja**, znotraj te pa ločimo različne tehnike in oblike pomoči.

Za izvajanje ukrepa NOSV ne obstajajo formalni predpisi ali navodila, vendar v strokovni literaturi zasledimo nekaj napotkov in smernic, ki se nanašajo na organizacijo in potek ukrepa. Nekateri pomembnejši napotki so:

- z izvajanjem ukrepa je treba začeti takoj po izreku ukrepa na sodišču, ko je doživljanje kazenskega postopka in obravnave še »živo«,
- stiki z mladoletnikom morajo vsaj v začetni fazi biti čim bolj pogosti in redni,
- eden izmed nepogrešljivih elementov ukrepa je individualni načrt dela z mladoletnikom,
- ukrep naj se izvaja tudi izven pisarne, v mladoletnikovem okolju,
- potrebno je redno in dosledno sodelovanje s sodiščem.

Ta področja dela so bila pred 40 leti (v Skabernetovi raziskavi 1966) deležna največ kritik.

5 Metodološke značilnosti raziskave

5.1 Namen raziskave

V obdobju od novembra 2004 do aprila 2005 je potekala raziskava o pojmovanju in izvajanju vzgojnega ukrepa NOSV, v kateri je sodelovalo 26 centrov za socialno delo oziroma 35 strokovnih delavcev. Namen raziskave je bil kritično proučiti pojmovanje in izvajanje ukrepa NOSV ter podati določene strokovne, vsebinske in metodološke opredelitve ukrepa. Cilj je bil tudi primerjati nekatere

ugotovitve obeh raziskav – iz obdobja 1965–68, ki jo je opravil Inštitut za kriminologijo, in iz obdobja 2004–05 – ter ob koncu podati predloge za nadaljnji razvoj in izvajanje ukrepa.

5.2 Hipoteze

1. V pojmovanju vzgojnega ukrepa NOSV obstajajo med različnimi podskupinami strokovnih delavcev (starost, spol, izobrazba, delovna doba idr.) statistično pomembne razlike.
2. Izvajanje ukrepa NOSV se ne razlikuje od pojmovanja ukrepa NOSV.
3. Značilnosti mladoletnika in njegove družine so v povezavi z izvajanjem ukrepa.
4. Značilnosti mladoletnika in njegove družine so v povezavi z oceno strokovnega delavca o uspešnosti ukrepa NOSV.
5. Značilnosti mladoletnika in njegove družine so v povezavi s prognozo mladoletnikovega vedenja.

5.3 Merski instrument in značilnosti vzorca

Anketni vprašalnik je bil izdelan na osnovi vprašalnikov, ki so bili uporabljeni v Skabernetovi raziskavi (1966) na osnovi vprašalnika o oddaji otrok in mladostnikov v vzgojne zavode (Kranjčan, 2003) ter vprašalnikov o evalvaciji institucionalnega tretmaja mladih z motnjami v vedenju (Bašić, Žižak, 1992; Žižak in drugi, 2001). Anketni vprašalnik prav tako izhaja iz teoretičnih izhodišč naloge (obstoječe literature) in poznavanja prakse. Sestavljen je bil iz dveh delov: v prvem (splošnem) delu so strokovni delavci odgovarjali na 84 vprašanj o pojmovanju ukrepa, v drugem (posebnem) delu pa na 133 vprašanj o izvajanju le-tega. Ta, posebni del vprašalnika, so izpolnili trikrat – za tri mladoletnike, ki jim je bil izrečen ukrep NOSV. Strokovne delavce sem prosila, naj izberejo tiste tri mladoletnike, ki jim je ukrep nazadnje prenehal. Tega navodila strokovni delavci niso povsem upoštevali: ankete so izpolnili za 95 mladoletnikov, od tega se je pri 62 mladoletnikih ukrep že zaključil, pri 33 mladoletnikih pa se je ukrep v času anketiranja še izvajal.

V raziskavo je torej bilo vključenih 35 strokovnih delavcev in 95 mladoletnikov; nekatere njihove značilnosti so prikazane v tabelah 1–9. Pri nekaterih odgovorih je numerus manjši od 35 ali 95, ker na

vprašanje niso odgovorili vsi strokovni delavci.

Tabela 1: Razvrstitev strokovnih delavcev glede na spol

Spol	Število	Odstotek (%)
<i>Ženski</i>	30	85.7
<i>Moški</i>	5	14.3
<i>Skupaj</i>	35	100.0

Tabela 2: Razvrstitev strokovnih delavcev glede na stopnjo izobrazbe

Stopnja izobrazbe	Število	Odstotek (%)
<i>Višja</i>	9	25.7
<i>Visoka</i>	26	74.3
<i>Skupaj</i>	35	100.0

Tabela 3: Razvrstitev strokovnih delavcev glede na izobrazbo

Izobrazba	Število	Odstotek (%)
<i>Socialno delo</i>	28	80.0
<i>Psihologija</i>	1	2.9
<i>Socialna pedagogika</i>	4	11.4
<i>Pedagogika</i>	1	2.9
<i>Sociologija</i>	1	2.9
<i>Skupaj</i>	35	100.0

Tabela 4: Razvrstitev strokovnih delavcev glede na število mladoletnikov, za katere so že izvajali NOSV v času svoje prakse

Število mladoletnikov	Število	Odstotek (%)
<i>Do 5</i>	1	2.9
<i>6–10</i>	3	8.6
<i>11–20</i>	11	31.4
<i>21–30</i>	4	11.4
<i>31 in več</i>	16	45.7
<i>Skupaj</i>	35	100.0

Tabela 5: Razvrstitev mladoletnikov glede na spol

Spol	Število	Odstotek (%)
<i>Ženski</i>	8	8.4
<i>Moški</i>	87	91.6
<i>Skupaj</i>	95	100.0

Tabela 6: Razvrstitev mladoletnikov glede na starost, ko jim je bil izrečen NOSV

Starost (v letih)	Število	Odstotek (%)
14	2	2.1
15	4	4.2
16	24	25.5
17	29	31.0
18	22	23.4
19	13	13.8
<i>Skupaj</i>	94	100.0

Tabela 7: Razvrstitev mladoletnikov glede na status ob izreku NOSV

Status	Število	Odstotek (%)
<i>Obiskuje osnovno šolo</i>	6	6.5
<i>Redno obiskuje srednjo šolo</i>	47	50.5
<i>Srednjo šolo dela po izpitih</i>	7	7.5
<i>Brezposeln</i>	23	24.7
<i>Dela priložnostno, prek št. Servisa</i>	9	9.7
<i>Zaposlen (redno, honorarno)</i>	1	1.1
<i>Skupaj</i>	93	100.0

Tabela 8: Razvrstitev mladoletnikov glede na to, ali je njihova skupina vrstnikov pozitivno orientirana

Skupina pozitivno orientirana	Število	Odstotek (%)
<i>Da</i>	17	18.1
<i>Ne</i>	64	68.1
<i>Ne vem</i>	13	13.8
<i>Skupaj</i>	94	100.0

Tabela 9: Razvrstitev mladoletnikov glede na oceno stopnje njihove kriminalitete

Ocena kriminalitete	Število	Odstotek (%)
<i>Enkratno kaznivo dejanje, situacijske narave</i>	12	12.6
<i>Malo kaznivih dejanj z malo škode, poredko</i>	24	25.3
<i>Različne vrste deliktov, srednja premoženjska škoda, načrtovana in spontana kazniva dejanja</i>	51	53.7
<i>Težka, organizirana, številna kazniva dejanja; velike premoženjske škode</i>	8	8.4
<i>Skupaj</i>	95	100.0

5.4 Seznam spremenljivk

Spremenljivke splošnega dela anketnega vprašalnika so:

- splošni podatki o strokovnih delavcih (starost, spol, izobrazba, delovna doba idr.) ter
- lestvica pojmovanja vzgojnega ukrepa.

Spremenljivke posebnega dela anketnega vprašalnika so:

- splošni podatki o mladoletniku (starost ob izreku ukrepa, status, kaznivo dejanje idr.),
- splošni podatki o družini (ekonomski status, zaposlenost, suportivnost idr.),
- značilnosti izvajanja vzgojnega ukrepa NOSV,
- subjektivna ocena uspešnosti,
- prognoza.

5.5 Obdelava podatkov

Dobljene podatke sem obdelala s parametrijsko in neparametrijsko statistiko. Za preverjanje temeljnih hipotez raziskave in ugotavljanje drugih rezultatov sem uporabila naslednje statistične postopke: deskriptivno statistiko, enosmerno analizo variance, t-test, χ^2 -preizkus in Pearsonov korelacijski koeficient. Zanesljivost uporabljenih inštrumentov sem preverila s Cronbachovim α -koeficientom.

6 Rezultati raziskave in interpretacija

Dobljeni rezultati so predstavljeni v tabelah, tem pa sledi tudi podrobnejši opis in komentar. V interpretaciji sem skušala ovrednotiti pomen rezultatov z vidika teorije in prakse ter osvetliti nekatere probleme, ki bi v prihodnosti potrebovali nadaljnjo pozornost in obravnavo. Prikazani so le nekateri pomembnejši rezultati raziskave.

6.1 Pojmovanje ukrepa NOSV

Tabela 10: Mnenje strokovnih delavcev o tem, ali naj pripravljalni postopek in izvajanje ukrepa NOSV pri istem mladoletniku vodi isti strokovni delavec

Odgovor	Število	Odstotek (%)
<i>Da</i>	24	72.7
<i>Ne</i>	9	27.3
<i>Skupaj</i>	33	100.0

Večina strokovnih delavcev (72.7 %) je mnenja, naj pripravljalni postopek in izvajanje ukrepa NOSV vodi ista oseba, 27.3 % pa jih misli, da bi bilo bolje postopka ločiti; da je torej bolje, če jih izvajata dva strokovna delavca. Prednost pri enem strokovnem delavcu je ta, da mladoletnika in družino pred izvajanjem ukrepa že dobro pozna, prednost pri dveh strokovnih delavcih pa je v tem, da se pripravljalni in kazenski postopek ločita, s tem pa se lahko vzpostavi večje zaupanje med mladoletnikom in strokovnim delavcem.

Tabela 11: Strinjanje strokovnih delavcev z nekaterimi trditvami o izvajanju ukrepa NOSV

Trditev:	Se strinjam¹		Se ne strinjam		Skupaj	
	št.	%	št.	%	št.	%
<i>Da bi bil ukrep NOSV uspešen, je treba izdelati (pisni) individualni načrt dela z mladoletnikom.</i>	33	94.3	2	5.7	35	100.0
<i>Da bi bil ukrep NOSV uspešen, je treba z mladoletnikom na začetku oblikovati pisni dogovor (v katerem so opredeljene posamezne obveznosti, cilji, stiki idr.).</i>	28	80.0	7	20.0	35	100.0
<i>Ukrep NOSV je lahko uspešen, četudi družina/starši mladoletnika v izvajanju ukrepa ne sodelujejo.</i>	20	57.1	15	42.9	35	100.0

Kar 94.3 % strokovnih delavcev meni, da je v okviru NOSV treba izdelati načrt dela, 80 % pa se jih strinja tudi s tem, da je z mladoletnikom treba oblikovati pisni dogovor o izvajanju ukrepa. Če

¹ V tej in nekaterih naslednjih tabelah so odgovori, ki so se razvrščali v štiri razrede, npr. "se nikakor ne strinjam", "se ne strinjam", "se strinjam" in "se povsem strinjam", združeni in prikazani le v dveh razredih: negativnem in pozitivnem.

je narejen načrt dela ali dogovor ter so opredeljeni cilji in posamezne naloge ukrepa, je izvajanje za mladoletnika in strokovnega delavca lažje in preglednejše – oba lahko v vsaki fazi ukrepa preverjata, kako blizu ciljem sta. Nekaj več kot polovica strokovnih delavcev (57.1 %) meni, da je ukrep lahko uspešen, četudi družina ali starši mladoletnika v izvajanju ukrepa ne sodelujejo. 42.9 % pa je mnenja, da je uspešnost ukrepa odvisna od sodelovanja družine.

Tabela 12: Vrstni red pomembnosti navedenih (splošnih) ciljev NOSV po mnenju strokovnih delavcev (1 = najbolj pomemben, 4 = najmanj pomemben)

Cilji NOSV	Najpogostejši rang
<i>Zaščita družbe</i>	2
<i>Pomoč mladoletniku</i>	1
<i>Svarilo drugim</i>	3
<i>Kazen mladoletniku</i>	4

Strokovni delavci menijo, da z izvajanjem ukrepa NOSV na prvem mestu nudijo mladoletniku pomoč, naslednji pomemben cilj je zaščita družbe, temu pa sledita še kaznovalna in opozorilna funkcija ukrepa. Vemo, da ukrep ni enoznačno opredeljen in da njegove vsebine – odvisno od vsakokratnega primera – potekajo med obema skrajnostma – na eni strani je to vzgoja in pomoč, na drugi pa kazen in prisila. Ukrep lahko opredelimo tudi po kriteriju dela s posameznikom ali okoljem.

Strokovni delavci so ocenjevali, kako lahko ali kako težko se jim zdi uresničiti specifične cilje NOSV (navedenih je bilo 18 ciljev). Vse specifične cilje je več kot 50 % strokovnih delavcev označilo za težko dosegljive. Trije cilji, ki so po mnenju strokovnih delavcev najtežje dosegljivi, so:

- da se v družini mladoletnika vzpostavijo dobri medsebojni odnosi,
- da mladoletnik nima več težav z odvisnostjo in
- da družina mladoletnika spremeni vzgojni stil.
- Po mnenju strokovnih delavcev je torej najtežje doseči spremembe v funkcioniranju družine. Tudi težave z odvisnostjo so največkrat neposredno povezane z odnosi in razmerami v družini. Trije cilji, ki se zdijo strokovnim delavcem najlažje dosegljivi, pa so:
- da mladoletnik ne izvršuje več kaznivih dejanj,

- da mladoletnik aktivneje preživlja prosti čas in
- da mladoletnik dosega v šoli boljši uspeh.

Dosega teh ciljev je vezana na individualno delo z mladoletnikom.

Tabela 13: Število stikov med mladoletnikom in strokovnim delavcem, ki so po mnenju strokovnih delavcev potrebni za uspešno izveden ukrep NOSV

Število stikov	Število	Odstotek (%)
<i>1x na dva meseca ali redkeje</i>	0	0.0
<i>1x na mesec</i>	14	40.0
<i>2–3x na mesec</i>	18	51.4
<i>4–6x na mesec</i>	3	8.6
<i>7x in več na mesec</i>	0	0.0
<i>Skupaj</i>	35	100.0

Približno polovica strokovnih delavcev (51.4 %) meni, da so za uspešen ukrep potrebni pogosti stiki z mladoletnikom in njegovo družino, to je 2–3x na mesec, malo manj kot polovica (40 %) pa misli, da zadostujejo stiki, ki potekajo enkrat na mesec. Nekaj strokovnih delavcev (8.6 %) meni, da bi stiki morali biti zelo pogosti, to je 4–6x na mesec.

Tabela 14: Mnenje strokovnih delavcev o tem, kje in kako pogosto naj bi se ukrep NOSV izvajal, da bi bil uspešen

Mesto stika	Nikoli		Redko		Pogosto		Skoraj vedno ali vedno		Skupaj	
	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%
<i>V pisarni strokovnega delavca</i>	0	0.0	3	8.6	25	71.4	7	20.0	35	100.0
<i>Na domu mladoletnika</i>	0	0.0	22	66.7	11	33.3	0	0.0	33	100.0
<i>Med vrstniki, na ulici, igrišču, v lokalu, kjer se mladoletnik zadržuje</i>	7	20.0	22	62.9	6	17.1	0	0.0	35	100.0
<i>V šoli, na delovnem mestu</i>	10	29.4	22	64.7	2	5.9	0	0.0	34	100.0
<i>V društvih, mladinskih centrih, ob raznih dejavnostih</i>	0	0.0	14	41.2	17	50.0	3	8.8	34	100.0

Strokovni delavci menijo, da bi se ukrep moral izvajati predvsem v pisarni in še kar pogosto v raznih društvih, organizacijah ali ob raznih dejavnostih, občasno na domu mladoletnika, redko ali pa

sploh nikoli pa v šoli, službi ali na ulici, v lokalni ali drugje, kjer se mladoletnik zadržuje. Strokovni delavci bolj kot delo z okoljem poudarjajo delo s posameznikom – mladoletnikom.

Tabela 15: Najpomembnejše ali najpogostejše uporabljene metode dela pri izvajanju ukrepa NOSV

<i>Metode dela</i>	<i>Število</i>	<i>Odstotek (%)</i>
<i>Svetovanje (usmerjanje, vodenje)</i>	72	60.0
<i>Pomoč pri vključevanju v razne aktivnosti, TSV, tabori</i>	12	10.0
<i>Delo s starši/družino</i>	11	9.2
<i>Pomoč prostovoljca/javnega delavca (učna pomoč, družabništvo)</i>	7	5.8
<i>Timsko delo, povezovanje z institucijami</i>	6	5.0
<i>Obiski na domu ali drugje</i>	4	3.3
<i>Individualno, skupinsko, skupnostno delo</i>	8	6.7
<i>Skupaj</i>	120	100.0

Strokovni delavci so navedli različne metode dela, ki sem jih združila v skupine (tabela 15). Med navedenimi metodami dela se največkrat (v 60 %) pojavlja metoda svetovanja oziroma različne oblike ali tehnike dela, ki jih lahko uvrstimo v svetovanje. Oblike dela, ki so jih navajali strokovni delavci in ki sem jih štela kot svetovanje, so: *razgovori, intervju, tematski/usmerjeni pogovori, poslušanje, informiranje, podpora, vzpodbuda, pohvala, nadzor, sklepanje dogovorov, načrtovanje in spremljanje ciljev, razvijanje samopodobe, konfrontacija – soočanje, ilustracije s konkretnimi primeri iz mladoletnikovega življenja, učenje veščin, vrednot, stališč, raziskovanje mladostnikovega sveta kakovosti, pisanje življenjepisa, projekcijske tehnike ter pomoč pri šolanju in zaposlovanju (motiviranje, pisanje prošenj, učna pomoč, reševanje eksistenčnih težav)*. Metodi svetovanja po pogostosti sledi pomoč pri vključevanju mladoletnika v razne aktivnosti, trening socialnih veščin, v skupine mladostnikov, mladinske centre in tabore. Manj pogosto navedene metode dela so: delo s starši ali družino, pomoč prostovoljca ali javnega delavca pri nudenju učne pomoči ali družabništva, timsko delo in povezovanje z drugimi službami ter obisk na domu ali drugje na terenu. Nekateri strokovni delavci metod dela niso specifikirali, ampak so navedli le obliko dela – individualno, skupinsko, skupnostno.

V anketi se je vprašanje nanašalo tudi na kriterije, ki vplivajo

na ustavitev ukrepa NOSV. Kriteriji, ki se zdijo strokovnim delavcem najbolj pomembni, ko se odločajo o ustavitvi ukrepa, so: ali je mladoletnik dosegel zastavljene cilje ter kako je mladoletnik sodeloval v izvajanju ukrepa in kakšna je mladoletnikova prognoza. Najmanj pomembno se jim zdi sodelovanje družine pri izvajanju ukrepa in starost mladoletnika. Tudi iz pomembnosti kriterijev lahko razberemo splošno usmerjenost ukrepa k delu z mladoletnikom, manj pa v delo z družino in njegovim okoljem.

Tabela 16: Strinjanje strokovnih delavcev z navedenimi trditvami o ukrepu NOSV

<i>Trditev</i>	<i>Se strinjam</i>		<i>Se ne strinjam</i>		<i>Skupaj</i>	
	<i>št.</i>	<i>%</i>	<i>št.</i>	<i>%</i>	<i>št.</i>	<i>%</i>
<i>NOSV bi bil uspešnejši, če bi pri izvajanju ukrepa sodeloval prostovoljec/javni delavec/sodelavec, ki bi mladoletniku nudil učno pomoč in družabništvo.</i>	34	97.1	1	2.9	35	100.0
<i>Sodišča izrekajo NOSV tudi tistim mladoletnikom, za katere bi bil primernejši zavodski ukrep.</i>	19	60.0	14	40.0	35	100.0
<i>NOSV se izreka pogosteje zato, ker nekateri vzgojni ukrepi niso razviti v praksi.</i>	33	94.2	2	5.8	35	100.0
<i>Med NOSV in zavodskim ukrepom manjka kakšen ukrep.</i>	28	80.0	7	20.0	35	100.0
<i>Ukrep NOSV bi bil učinkovitejši, če bi tudi sodišča dosledno izvajala svoje naloge.</i>	25	71.4	10	28.6	35	100.0
<i>NOSV bi bil uspešnejši, če bi ga izvajal "specializiran" strokovni delavec (ki bi delal samo z mladoletnimi storilci kaznivih dejanj).</i>	27	77.1	8	22.9	35	100.0
<i>Strokovni delavci na CSD-jih so z delom preobremenjeni, zato NOSV izvajajo slabše, kot bi ga lahko sicer.</i>	28	80.0	7	20.0	35	100.0
<i>NOSV bi bil uspešnejši, če bi v neposredni bližini obstajala ponudba različnih dejavnosti, v katere bi se lahko mladoletnik vključeval.</i>	32	91.4	3	8.6	35	100.0
<i>Za izvajanje ukrepa NOSV bi morali obstajati standardi in normativi oziroma nek pravilnik.</i>	27	77.1	8	22.9	35	100.0
<i>Menim, da sem za uspešno izvajanje NOSV dovolj strokovno usposobljen.</i>	32	91.4	3	8.6	35	100.0
<i>Na področju izvajanja NOSV bi želel pridobiti dodatna, nova znanja.</i>	35	100.0	0	0.0	35	100.0

Z vsemi trditvami se večina strokovnih delavcev strinja. Največ se jih strinja s tem, da bi bil ukrep NOSV uspešnejši, če bi mladoletnika lahko vključili v razne vzporedne dejavnosti in če bi jim pomagali prostovoljci ali javni delavci. Te oblike so, kot kaže, še premalo razvite. Skoraj vsi so mnenja, da so strokovno dovolj usposobljeni za izvajanje ukrepa NOSV, bi pa kljub temu želeli pridobiti dodatna znanja.

6.2 Izvajanje ukrepa NOSV

Ena od slabosti izvajanja ukrepa, ki so bile ugotovljene v Skabernetovi raziskavi (1966), je bila prepozno navezovanje stikov med strokovnim delavcem in mladoletnikom po izreku ukrepa. Zanimalo me je, kako hitro strokovni delavci v današnjem času vzpostavljajo stike z mladoletniki. S pedagoškega vidika in vidika učinkovitosti bi moral biti prvi stik po izreku ukrepa vzpostavljen takoj ali v nekaj dneh, s pravnega vidika pa šele po prejemu pravnomočnega sklepa o izrečenem ukrepu.

Tabela 17: Trajanje od prejema pravnomočnega sklepa do poskusa prvega stika

<i>Število dni od prejema sklepa do poskusa vzpostavitve prvega stika</i>	<i>Število</i>	<i>Odstotek (%)</i>
<i>Pred prejemom sklepa</i>	18	20.5
<i>0–14</i>	34	38.6
<i>15–30</i>	18	20.5
<i>31–60</i>	12	13.6
<i>61 in več</i>	6	6.8
<i>Skupaj</i>	88	100.0

S tem vprašanjem sem želela izvedeti, kdaj so strokovni delavci prvič po prejemu sklepa poskusili vzpostaviti stik z mladoletnikom; torej je bila pobuda na njihovi strani, ni pa rečeno, da je bil takrat stik res vzpostavljen. Največ strokovnih delavcev (38.6 %) je poskušalo stopiti v stik z mladoletnikom v roku 14 dni po prejemu sklepa, 20.5 % pa v roku enega meseca po prejemu sklepa. Pred prejemom sklepa je to poskušalo 20.5 % strokovnih delavcev, kar pomeni prizadevanje strokovnih delavcev po čim hitrejšem izvajanju ukrepa. Vendar je pomemben tudi podatek, koliko časa poteče od izreka ukrepa na sodišču do prejema pravnomočnega sklepa na centrih za socialno delo. Samo približno četrтина sklepov

(25.8 %) pride na center za socialno delo v roku 14 dni od izreka, v nadaljnjih 14 dneh pa še 20.4 %. Torej več kot polovica sklepov pride na center šele en mesec ali dlje po izreku. V tej raziskavi je v povprečju preteklo od izreka ukrepa do prejema sklepa 42 dni. Takšen časovni zamik negativno vpliva na začetek izvajanja ukrepa oziroma na prvo in hitro vzpostavljjanje stikov med strokovnim delavcem in mladoletnikom.

Tabela 18: Vzpostavljen prvi stik po izreku ukrepa NOSV

Število dni od izreka ukrepa do vzpostavitve prvega stika	Število	Odstotek (%)
<i>0–14</i>	17	19.1
<i>15–30</i>	6	6.7
<i>31–60</i>	28	31.5
<i>61–90</i>	18	20.2
<i>91 in več</i>	20	22.5
<i>Skupaj</i>	89	100.0

S pedagoškega vidika je najbolj pomembno, kako hitro po izreku ukrepa je dejansko vzpostavljen stik. Vidimo, da se samo v 19.1 % primerov to zgodi v roku 14 dni od izreka, v 6.7 % v roku enega meseca, v kar 51.7 % primerov pa preteče do prvega stika od 30 do 90 dni. V tej raziskavi je v povprečju minilo od izreka ukrepa do prvega stika 73 dni, kar je dva meseca in pol!

Tabela 19: Trajanje ukrepa v mesecih

Trajanje ukrepa	Število	Odstotek (%)
<i>Do 12 mesecev</i>	3	4.8
<i>13–24</i>	27	43.6
<i>25–36</i>	25	40.3
<i>37 in več</i>	7	11.3
<i>Skupaj</i>	62	100.0

Ukrep NOSV se je v povprečju izvajal dve leti in tri mesece. V 43.6 % primerov se je zaključil prej kot v dveh letih, v 40.3 % pa je trajal do treh let. V treh primerih se je izvajal manj kot eno leto, ker je bil ukrep nadomeščen z zavodskim ukrepom, v sedmih primerih pa se je izvajal več kot tri leta, ker so imeli ukrep NOSV večkrat izrečen ali pa je bil izdan sklep o ustavitvi ukrepa šele nekaj mesecev po preteku treh let.

Tabela 20: Pogostost primerov, v katerih je bil pred ukrepom NOSV izrečen kakšen drug ukrep

Pred NOSV izrečen drug ukrep	Število	Odstotek (%)
<i>Da</i>	19	20.0
<i>Ne</i>	76	80.0
<i>Skupaj</i>	95	100.0

Predhodno izrečeni vzgojni ukrepi govorijo o načelu postopne kaznovanosti. Vidimo, da kar v 80 % primerov mladoletniki pred ukrepom NOSV niso imeli izrečenega drugega ukrepa.

Tabela 21: Pogostost primerov, v katerih je isti strokovni delavec vodil pripravljalni postopek in izvajal NOSV

Isti strokovni delavec: PP in NOSV	Število	Odstotek (%)
<i>Da</i>	74	78.7
<i>Ne</i>	20	21.3
<i>Skupaj</i>	94	100.0

V 78.7 % primerov je isti strokovni delavec vodil pripravljalni postopek in izvajanje ukrepa, v 21.3 % pa sta to vodili različni osebi (razlogi niso znani). Od 26 centrov, ki so sodelovali v raziskavi, je znano, da imajo samo na enem centru ti dve funkciji načrtno ločeni in jih izvajata dva strokovna delavca. V prvem delu ankete je 27.3 % strokovnih delavcev menilo, da bi ti dve funkciji morali izvajati dve osebi, ker se po naravi izključujeta.

Tabela 22: Pogostost primerov, v katerih je bil narejen (pisni) individualni načrt dela/izvajanja NOSV

Načrt dela	Število	Odstotek (%)
<i>Da</i>	22	23.4
<i>Ne</i>	72	76.6
<i>Skupaj</i>	94	100.0

Za večino mladoletnikov (76.6 %) ni bil narejen načrt dela. Na tem področju ni opaznega napredka v primerjavi z obdobjem 1965–68, ko je Skaberne (1966) v raziskavi ugotovil, da so za najmanj $\frac{3}{4}$ mladoletnikov socialni delavci ukrep izvajali stihijsko, brez načrta, to pa na uspešnost ukrepa slabo vpliva.

Tabela 23: Mesto in pogostost izvajanja ukrepa NOSV

<i>Mesto stika</i>	<i>nikoli</i>		<i>poredko</i>		<i>pogosto</i>		<i>skoraj vedno ali vedno</i>		<i>skupaj</i>	
	<i>št.</i>	<i>%</i>	<i>št.</i>	<i>%</i>	<i>št.</i>	<i>%</i>	<i>št.</i>	<i>%</i>	<i>št.</i>	<i>%</i>
<i>V pisarni strokovnega delavca</i>	0	0	2	2.1	26	27.4	67	70.5	95	100.0
<i>Na domu mladolenika</i>	45	47.4	38	40.0	11	11.6	1	1.1	95	100.0
<i>Med vrstniki, na ulici, igrišču, v lokalu, kjer se mladolenik zadržuje</i>	77	81.1	16	16.8	2	2.1	0	0	95	100.0
<i>V šoli, na delovnem mestu</i>	78	82.1	14	14.7	3	3.2	0	0	95	100.0
<i>V društvih, mladinskih centrih, ob raznih dejavnostih</i>	75	78.9	14	14.7	6	6.3	0	0	95	100.0

Ukrep se je skoraj pri vseh mladolenikih (97.9 %) večino časa izvajal v pisarni, le redkokdaj tudi drugje. Pri približno polovici mladolenikov se ukrep nikoli ni izvajal na domu, pri 40 % mladolenikov pa so bili stiki na domu le občasni. Le v redkih primerih se je ukrep izvajal tudi na ulici, igrišču, v šoli, drugih organizacijah ali ob različnih dejavnostih. Takšno izvajanje ukrepa sovпада s predstavami strokovnih delavcev o tem, kje naj bi izvajanje ukrepa potekalo, saj so mnenja, da se mora ukrep izvajati predvsem v pisarni. Na račun zanemarjanja dela v mladolenikovem okolju in z okoljem so letele kritike že pred 40 leti (Skaberne, 1966).

Tabela 24: Pogostost stikov, ki so bili vzpostavljeni med strokovnim delavcem in mladolenikom

<i>Število stikov</i>	<i>Število</i>	<i>Odstotek (%)</i>
<i>1x na dva meseca ali redkeje</i>	26	27.7
<i>1x na mesec</i>	46	48.9
<i>2–3x na mesec</i>	20	21.3
<i>4–6x na mesec</i>	1	1.1
<i>7x in več na mesec</i>	1	1.1
<i>Skupaj</i>	94	100.0

Pri večini mladolenikov (76.6 %) so stiki potekali le 1x na mesec ali pa še bolj poredko, le pri 23.5 % primerov pa so bili (dovolj) pogosti. Stikov med mladoleniki in strokovnimi delavci je manj, kot bi jih bilo po njihovem mnenju treba, da bi bil ukrep uspešno izveden.

Med 18 specifičnimi cilji so strokovni delavci oziroma mladoletniki najpogosteje zasledovali naslednje:

- da mladoletnik redno obiskuje šolo ali hodi v službo,
- da mladoletnik opusti večino neprimernih oblik vedenja,
- da mladoletnik ne izvršuje več kaznivih dejanj,
- da mladoletnik samostojno sprejema odločitve in prevzema odgovornost za svoje vedenje in
- da mladoletnik spremeni svoj vrednostni sistem.

Vsi ti cilji se nanašajo na doseganje sprememb pri mladoletniku – njegovem vedenju ali osebnostnih značilnostih, noben pa na spremembe pri družini.

Tabela 25: Ocena strokovnih delavcev o kakovosti sodelovanja mladoletnikov pri izvajanju ukrepa

Ocena sodelovanja	Število	Odstotek (%)
<i>Zelo slabo</i>	7	7.4
<i>Slabo</i>	24	25.3
<i>Zadovoljujoče</i>	43	45.3
<i>Dobro</i>	21	22.1
<i>Skupaj</i>	95	100.0

Približno dve tretjini mladoletnikov sta v izvajanju ukrepa zadovoljujoče ali dobro sodelovali, približno tretjina mladoletnikov pa je sodelovala zelo slabo ali slabo, kar negativno vpliva na samo uspešnost ukrepa.

Tabela 26: Ocena strokovnih delavcev o kakovosti njihovih odnosov z mladoletniki

	<i>zelo slabo</i>		<i>slabo</i>		<i>dobro</i>		<i>zelo dobro</i>		<i>skupaj</i>	
	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%
<i>Kakovost stika z mladoletnikom</i>	4	4.2	16	16.8	50	52.6	25	26.3	95	100.0
<i>Komunikacija z mladoletnikom</i>	1	1.1	18	18.9	47	49.5	28	29.5	94	100.0
<i>Vpliv na mladoletnika</i>	6	6.3	28	29.5	49	51.6	12	12.6	95	100.0

Za približno $\frac{3}{4}$ primerov so strokovni delavci ocenili, da so imeli z mladoletnikom zelo dober ali dober stik in komunikacijo, za dve tretjini mladoletnikov pa, da so nanje imeli tudi dober vpliv. Izmed vseh treh komponent odnosa je vpliv na mladoletnika najslabši.

Tabela 27: Kakovost odnosa mladoletnika do strokovnega delavca (po oceni strokovnih delavcev)

Odnos mladoletnika do strokovnega delavca	Število	Odstotek (%)
<i>Mladoletnik je str. Delavcu večinoma zaupal, bil v odnosu iskren</i>	61	64.2
<i>Mladoletnik je bil do str. Delavca večinoma zadržan, distanciran</i>	26	27.4
<i>Mladoletnik se je str. Delavca večinoma izogibal, ga odklanjal</i>	8	8.4
<i>Skupaj</i>	95	100.0

V približno dveh tretjinah primerov je bil med strokovnim delavcem in mladoletnikom vzpostavljen iskren in zaupen odnos, v tretjini primerov pa je bil mladoletnik do strokovnega delavca zadržan ali ga je celo odklanjal. Predvidevam, da gre za isto tretjino mladoletnikov, ki je v izvajanju ukrepa zelo slabo ali slabo sodelovala (tabela 25).

Tabela 28: Vključenost mladoletnika v razne dejavnosti/dodatne aktivnosti v okviru NOSV

Dodatne aktivnosti v okviru NOSV	da		ne		skupaj	
	št.	%	št.	%	št.	%
<i>Mladoletnik je prejemal učno pomoč ali družabništvo s strani prostovoljca ali javnega delavca</i>	18	18.9	77	81.1	95	100.0
<i>Mladoletnik je bil vključen v kakšno dejavnost ali skupino (TSV, mladinske delavnice, Reasonerjev program idr.)</i>	18	18.9	77	81.5	95	100.0
<i>Mladoletnik je bil deležen strokovne pomoči ali obravnave v drugi instituciji (SC, CPM, DNK, psihiatrija idr.)</i>	12	12.6	83	87.4	95	100.0
<i>Mladoletnik je obiskoval zavod za zaposlovanje</i>	41	43.2	54	56.8	95	100.0
<i>Mladoletnik je obiskoval drugo</i>	4	4.2	91	95.8	95	100.0

Večina mladoletnikov (pribl. 80 %) v okviru izvajanja ukrepa NOSV ni bila deležna drugih strokovnih obravnav ali pomoči v okviru drugih institucij. Približno polovica jih je v tem času obiskovala zavod za zaposlovanje. 12 mladoletnikov je v času izvajanja ukrepa obiskovalo druge strokovne institucije, in sicer: 4 svetovalni center, 3 psihiatrijo, 2 PUM, 1 ambulantno za zdravljenje odvisnosti in 2 metadonski program. »Druge« programe so obiskovali

4 mladoletniki, in sicer: 1 skupino zdravljenih alkoholikov, 1 stanovanjsko skupino, 1 mladinski dom in 1 psihologinjo na CSD.

Mladoletniki so premalo vključeni v druge dejavnosti, ki bi se odvijale vzporedno z izvajanjem ukrepa NOSV. Mislim predvsem na različne skupine mladostnikov (športne, kulturne) v okviru mladinskih centrov ali programov učno-vzgojne pomoči. Oblika pomoči, ki jo izvajajo prostovoljci in javni delavci, je premalo razvita, saj je te pomoči deležnih le pribl. 20 % mladoletnikov.

Tabela 29: Ocena strokovnih delavcev o uspešnosti izvedenega ukrepa

Ocena ukrepa	Število	Odstotek (%)
<i>Neuspešen (1)</i>	7	7.5
<i>Bolj neuspešen kot uspešen (2)</i>	18	19.4
<i>Deloma uspešen (3)</i>	30	32.3
<i>Uspešen (4)</i>	38	40.9
<i>Skupaj</i>	93	100.0
<i>Povpr. Ocena ukrepa</i>	3.06	/

Za $\frac{3}{4}$ mladoletnikov so strokovni delavci ukrep ocenili kot uspešen ali deloma uspešen, za $\frac{1}{4}$ pa kot povsem ali deloma neuspešen. Glede na to, da so za $\frac{1}{3}$ mladoletnikov ocenili, da so v izvajanju ukrepa slabo sodelovali in da je $\frac{1}{3}$ mladoletnikov do njih gojila zadržan odnos ali jih celo odklanjala, bi pričakovala, da bo tudi delež neuspešnih ukrepov približno $\frac{1}{3}$. Povprečna ocena izvedenosti ukrepa je 3.06 na štiristopenjski lestvici (1 pomeni povsem neuspešen in 4 povsem uspešen ukrep).

Tabela 30: Ocena strokovnih delavcev o ustreznosti ukrepa NOSV za obravnavane mladoletnike

Odgovor	Število	Odstotek (%)
<i>Ukrep je bil uspešen</i>	65	69.1
<i>Ukrep ni bil uspešen</i>	29	30.9
<i>Skupaj</i>	94	100.0

Za večino mladoletnikov so strokovni delavci ocenili, da je bil ukrep NOSV ustrezen, za približno eno tretjino mladoletnikov pa, da je bil neustrezen. Za 35.1 % mladoletnikov ne bi ponovno predlagali izreka tega ukrepa. V večini primerov (56.2 %) bi za te predlagali milejši ukrep – navodilo ali ukor.

6.3 Preverjanje hipotez

V raziskavi so se delno ali povsem potrdile tri hipoteze, in sicer: značilnosti mladoletnika in njegove družine so v povezavi z:

- izvajanjem ukrepa,
- subjektivno oceno uspešnosti ukrepa in
- prognozo njegovega vedenja.

Bolj ko je problematična družina mladoletnika in višja ko je stopnja kriminalnosti pri mladoletniku, slabše je izvajanje ukrepa, slabša je ocena uspešnosti ukrepa ter prognoza mladoletnikovega vedenja in prihodnosti. Slabše izvajanje se izraža skozi manjše število stikov med strokovnim delavcem in mladoletnikom, skozi njun slabši medsebojni odnos, slabše sodelovanje mladoletnika v izvajanju ukrepa, drugačen izbor ciljev in slabšo doseženost izbranih ciljev. Po mnenju strokovnih delavcev bodo mladoletniki iz bolj problematičnih družin v prihodnosti večkrat (kot mladoletniki iz bolj urejenih družin) imeli težave, pogosteje se bodo preživljali s kriminalom, finančno bodo odvisni in imeli bodo težave z odvisnostjo. Te negativne zveze ne presenečajo, saj bolj ko ima posameznik izoblikovan stil življenja in utrjeno pot, bolj vztraja v svojih navadah in odklanja drugačna usmerjanja.

Dve hipotezi se nista potrdili, in sicer:

- V pojmovanju vzgojnega ukrepa NOSV obstajajo med različnimi podskupinami strokovnih delavcev (glede na starost, spol, izobrazbo idr.) statistično pomembne razlike.
- Izvajanje ukrepa NOSV se ne razlikuje od pojmovanja ukrepa NOSV.

Menim, da se prva hipoteza ni potrdila zaradi premajhnega numerusa. Predvidevam, da bi vzorec z večjim številom strokovnih delavcev omogočil smiselnejše tvorjenje podskupin, to pa bi dalo drugačne rezultate. Kot zanimivost naj omenim le, da se je največ statistično značilnih razlik pokazalo pri spremenljivki dodatnega izobraževanja. Strokovni delavci brez dodatne izobrazbe so izkazovali višje strinjanje z bolj represivnimi načini izvajanja ukrepa, strokovni delavci z dodatno izobrazbo pa so bili bolj permissivno naravnani.

Pri oblikovanju druge hipoteze sem izhajala iz predpostavke, da teoretične predstave o ukrepu, ki jih ima vsak strokovni delavec,

vplivajo na njegovo izvajanje ukrepa. Predvidevala sem, da ukrep izvajajo tako, kot ga razumejo in kot si ga v teoriji predstavljajo, vendar se hipoteza ni potrdila, kar pomeni, da strokovni delavci ukrep izvajajo drugače, kot mislijo, da je prav ali najboljše. Pomembne razlike med pojmovanjem in izvajanjem ukrepa so se pokazale pri izdelavi individualnega načrta dela in pisnega dogovora (večina misli, da je oboje treba narediti, vendar v praksi tega ne izdelajo), pri številu stikov z mladoletnikom (v praksi jih imajo manj, kot se jim zdi potrebno) in pri mestu izvajanja ukrepa (čeprav strokovni delavci menijo, da je treba ukrep izvajati tudi izven pisarne, to premalokrat realizirajo). Menim, da je preobremenjenost strokovnih delavcev eden pomembnejših vzrokov, ki povzročajo razlike med pojmovanjem in izvajanjem ukrepa.

7 Pregled glavnih ugotovitev in implikacije za prakso

Raziskava o pojmovanju in izvajanju ukrepa NOSV je pokazala mnogo značilnosti izvajanja ukrepa. Nekatere ugotovitve te raziskave so primerljive z izsledki raziskave o NOSV, ki je bila v obdobju 1965–1968 opravljena v okviru Inštituta za kriminologijo. Na tem mestu sem povzela bistvene ugotovitve, naredila primerjavo s predhodno raziskavo in podala nekaj predlogov za uvedbo novosti in sprememb v praksi.

7.1 Strokovni delavci

Ukrep NOSV izvajajo pretežno ženske (86 %). Večina strokovnih delavcev ima visoko izobrazbo (74 %), največ je socialnih delavcev (80 %). Približno 60 % strokovnih delavcev ima opravljeno dodatno izobraževanje (v obsegu 60 ali več ur) in približno 60 % strokovnih delavcev opravlja relativno specializirane naloge na centru za socialno delo. To pomeni, da poleg obravnave mladoletnih storilcev kaznivih dejanj nad 14 let izvajajo naloge, povezane s socialnim varstvom otrok, mladostnikov in družin. V primerjavi s predhodno raziskavo lahko na tem področju ugotovimo pozitivne spremembe: višjo in primernejšo izobrazbeno strukturo ter večjo specializacijo dela strokovnih delavcev.

7.2 Mladoletniki

V 31 % primerov je ukrep NOSV izrečen mladoletniku v 17. letu starosti, v 37 % primerov pa je ukrep izrečen že polnoletnim mladostnikom. Vidimo, da se ukrep izreka v relativno visoki starosti, to pa izvajanje ukrepa otežuje, saj je težje delati in prevzgajati starejše, osebnostno in vedenjsko že precej izoblikovane mladostnike. Smiselno bi bilo pospešiti postopke, izrekat ukrepe čim prej, polnoletnim pa NOSV izreči le izjemoma.

Strokovni delavci so ocenili stopnjo kriminalitete mladoletnikov, pri čemer pomeni 1. stopnja najblažjo kriminaliteto: enkratno kaznivo dejanje situacijske narave, 4. stopnja pa najtežjo kriminaliteto: težka, organizirana, ponavljajoča se kazniva dejanja. Za 54 % mladoletnikov so ocenili 3. stopnjo kriminalitete, za 25 % mladoletnikov 2. stopnjo, 13 % mladoletnikom so pripisali 1. stopnjo in 8 % 4. stopnjo kriminalitete. Na izrek ukrepa vplivajo predvsem mladoletnikove osebnostne lastnosti, duševna razvitost, vzgoja in razmere, v katerih živi, manj pa teža in narava kaznivega dejanja, vendar lahko okvirno trdimo, da NOSV ni primeren ukrep za mladoletnike 1. in 4. stopnje kriminalitete. Ukrep je bil torej v 21 % izrečen neustrezni populaciji, vendar bi takšno zaključevanje nujno potrebovalo natančnejše analize (okolščin, osebnostne strukture mladoletnikov, uspešnosti ukrepa itd.). V raziskavi 1965–68 so ugotovili, da je bil v 42.5 % ukrep izrečen tistim mladoletnikom, katerim glede na njihovo osebnostno strukturo ne bi smel biti izrečen. Ker v svoji raziskavi nisem proučevala osebnostne strukture mladoletnikov, ni mogoče ugotoviti, ali danes izrekajo NOSV osebnostno bolj primernim mladoletnikom ali ne. S tem vprašanjem je tesno povezana usposobljenost strokovnih delavcev, in sicer ustrezno diagnosticiranje in sodelovanje s sodiščem. Ker je usposobljenost višja, prav tako pa je boljše sodelovanje s sodiščem, predvidevam, da so tudi na tem področju pozitivne spremembe. Vendar se po drugi strani NOSV pogosteje izreka zaradi krize zavodov in splošne permisivne (nerepresivne) tendence. 60 % strokovnih delavcev je mnenja, da se ukrep NOSV izreka tudi tistim mladoletnikom, za katere bi bil primernejši zavodski ukrep.

V 80 % primerov mladoletniki pred NOSV niso imeli izrečenih drugih vzgojnih ukrepov. To pomeni, da je bil za 80 % mladoletnikov NOSV prvi vzgojni ukrep. Ugotovimo lahko, da se ukrep NOSV ne

izreka kot strožja sankcija oz. kot posledica predhodno neuspešnih ukrepov. Sklepamo lahko, da se torej v večini primerov ne zasleduje načela postopne kaznovanosti. Menim, da bi pri določenem delu populacije, ki ima izrečen NOSV, lahko vzgojne ali prevzgojne učinke dosegli že ob milejših ukrepih – ukoru ali navodilih –, vendar je problem v tem, da nekatera navodila v praksi ne (za)živijo, in pa v tem, da se starejšim mladoletnikom ne more samostojno izreči navodila, ampak le v kombinaciji z NOSV. 94 % strokovnih delavcev meni, da se ukrep NOSV pogosteje izreka zato, ker nekateri vzgojni ukrepi v praksi niso razviti.

V 48 % je poleg NOSV izrečeno tudi navodilo, največkrat poravnati se z oškodovancem, temu pa sledi opravičilo oškodovancu. Pri starejših mladoletnikih se pogosto NOSV izreka zato, ker ni možno izreči navodila kot samostojnega ukrepa. To določilo kazenskega zakonika bi bilo smiselno spremeniti.

V 61 % mladoletnikovih družin so prisotni sociopatološki pojavi (alkoholizem, nasilje, zlorabe, depresije idr.); 79 % mladoletnikov odrašča brez ustreznih vzgojnih okvirjev (ker so prepuščeni sami sebi ali pa so starši vzgojno nemočni); 68 % mladoletnikov se družijo z vrstniki, ki so negativno orientirani; 64 % mladoletnikov pa v času izreka NOSV obiskuje šolo.

7.3 Vsebina in izvedba ukrepa

Strokovni delavci vzpostavijo prvi stik z mladoletnikom po izreku ukrepa prepozno. V samo 19 % primerov je prvi stik vzpostavljen v 14 dneh po izreku, v 7 % v obdobju 15–30 dni po izreku, v 31 % pa v obdobju 30–60 dni po izreku. V kar 43 % pa preteče med izrekom ukrepa in prvim stikom več kot dva meseca. Vzrokov za prepozno vzpostavljanje prvih stikov je več:

- sodišča pozno pošiljajo pravnomočne sklepe (v raziskavi se je pokazalo, da je v povprečju preteklo 42 dni od izreka ukrepa do prispetja pravnomočnega sklepa na CSD);
- večina strokovnih delavcev počaka na pravnomočni sklep sodišča in tudi ko ga prejme, mladoletnika ne povabi takoj na razgovor, ampak preteče v 24 % primerov še 0–14 dni, v 20 % primerov pa od 15–30 dni itd. Nekaj strokovnih delavcev (19 %) vzpostavi stik z mladoletnikom še pred prejemom pravnomočnega sklepa;
- včasih se mladoletniki na prva vabila ne odzovejo, kar še podaljša

prazno obdobje med izrekom in začetkom izvajanja ukrepa.

Na tem področju ni pozitivnih sprememb v primerjavi z obdobjem 1965–68, ko so ugotovili, da so socialni delavci pri skoraj treh četrtinah mladoletnikov vzpostavili prve stike z njimi po preteku 14 dni od izreka ukrepa, pri skoraj tretjini pa šele po več kot dveh mesecih. V prihodnje bi bilo smiselno, da bi se strokovni delavec z mladoletnikom dogovoril za termin prvega stika kar na sodišču (tako po izreku ukrepa, termin pa bi določil čim prej), seveda pa je to možno le v tistih primerih, ko se mladoletnik na izrek sodišča ne pritoži. Predvidevam, da bi tudi sodišča lahko skrajšala rok odpošiljanja pravnomočnih sklepov in s tem prispevala k hitrejšemu vzpostavljanju stikov med strokovnim delavcem in mladoletnikom.

V okviru ukrepa NOSV je med strokovnim delavcem in mladoletnikom vzpostavljeno premajhno število stikov. V 28 % primerov se je strokovni delavec srečal z mladoletnikom enkrat na dva meseca ali redkeje, v 49 % primerov enkrat na mesec, samo v 23 % primerov pa so bili stiki (dovolj) pogosti (2–3-krat in več na mesec). Pogosto srečevanje strokovnega delavca in mladoletnika pozitivno vpliva na njun medsebojni odnos in zaupanje, omogoča lažje in hitrejše doseganje ciljev ter intenzivnejše spremljanje mladoletnika. Vsaj v začetku bi morali stiki potekati zelo pogosto: prve tri mesece najmanj na 14 dni, kasneje pa lahko bolj poredko, npr. 1x na mesec. Pogostost stikov ni pomembna samo zaradi učinkovitosti tretmaja ter vzpostavitve medsebojnega odnosa in zaupanja, ampak tudi z vidika ekonomičnosti, saj bi se ukrep NOSV ob intenzivnejšem tretmaju lahko izvajal krajše obdobje. Kritike na račun preredkih stikov so izrekli tudi pred 40 leti, saj so ugotovili, da so imeli socialni delavci le pri slabi tretjini mladoletnikov po enega in več razgovorov na mesec, pri pretežni večini pa redkeje.

Za 77 % mladoletnikov ni bil narejen načrt dela, do podobnih ugotovitev pa so prišli tudi v raziskavi iz obdobja 1965–68, in sicer, da so pri večini mladoletnikov (za najmanj tri četrtine) socialni delavci vodili NOSV stihijsko, brez načrta. Na tem področju torej ni zaznati kakšnih pozitivnih sprememb, razen če upoštevamo podatek, da je 49 % mladoletnikov podpisalo dogovor o NOSV. Ta sicer ne more (povsem) nadomestiti načrta, lahko pa vsebuje osnovna pravila in informacije o izvajanju ukrepa. V prihodnje bi načrtovanju tretmaja morali namenjati več pozornosti in ga tudi dosledno izvajati. Podatki raziskave kažejo, da so strokovni delavci

sicer mnenja, da je načrt dela treba narediti. Predvidevam, da pri tem potrebujejo le določene strokovne usmeritve in vzpodbude.

Ukrep NOSV se je v 98 % primerov pogosto ali vedno izvajal v pisarni strokovnega delavca, redko pa na drugih mestih. Strokovni delavci menijo, da bi se moral ukrep izvajati predvsem v pisarni, še kar pogosto v raznih društvih, organizacijah ali ob raznih dejavnostih, občasno na domu mladoletnika, sploh nikoli pa v šoli, službi, na ulici, v lokalu ali kje drugje, kjer se mladoletnik zadržuje. Ukrep se premalokrat izvaja izven pisarne, v raznih društvih in na domu. To bi lahko izboljšali z vključitvijo soizvajalcev, na primer prostovoljcev ali javnih delavcev, ki bi se z mladoletnikom srečevali ob raznih dejavnostih in v njegovem neposrednem okolju.

Ena od ugotovitev raziskave iz obdobja 1965–1968 je bila, da so strokovni delavci premalo pozornosti namenjali sanacijskemu delu z družinami. V moji raziskavi se je pokazalo, da so strokovni delavci v 80 % pritegnili družinske člane k sodelovanju, v 82 % pa so njihovo sodelovanje ocenili kot zadovoljujoče ali dobro. Oba deleža sta precej visoka, vendar ne povesta ničesar o tem, ali so strokovni delavci dejansko delali z družino oziroma pri čem so družinski člani sodelovali. Možno je, da se sodelovanje nanaša predvsem na pripravljalni postopek, spremljanje izvajanja ukrepa in evalvacijo, manj ali nič pa na njihovo spreminjanje v vzgojnem ravnanju ali na drugih področjih. V izvajanje ukrepa je bilo vključenih zelo malo (v 4 % primerov) drugih pomembnih oseb iz mladoletnikovega življenja (trenerji, učitelji, partnerji, prijatelji idr.).

Izbira ciljev v okviru tretmaja NOSV kaže na (pre)majhno intenziteto dela z družinami, saj so se vsebine tretmaja le redko dotikale področja družine – medsebojnih odnosov, vzgoje, reševanja težav idr. Najbolj pogosto so zasledovali cilje na področju mladoletnikovega šolanja, zaposlitve in spremembe vedenja v smislu samokontrole in prenehanja izvrševanja kaznivih dejanj. V prihodnje bi bilo treba več pozornosti namenjati oblikam pomoči in delu z družinami.

Najpogostejša metoda dela v okviru izvajanja NOSV je po navedbi strokovnih delavcev svetovanje, to pa zajema: razgovore, intervju, usmerjene pogovore, informiranje, podporo, pohvalo, vzpodbudo, soočanje, načrtovanje, spremljanje ciljev itd. Tej metodi sledi pomoč mladoletniku pri vključevanju v različne aktivnosti

(TSV, tabori) in nato delo s starši/družino. V predhodni raziskavi so ugotovili, da so socialni delavci čutili močno potrebo po psihološkem vodenju in svetovanju ter so verjetno menili, da to tudi izvajajo, ker niso izražali posebne potrebe po sodelovanju s psihološko službo. Socialnim delavcem so tudi očitali, da mladoletnikom niso nudili neposredne pomoči, ampak so se prvenstveno zadovoljili z dajanjem nasvetov, kar ni doprineslo k uspešnosti ukrepa, premalo pozornosti pa so tudi namenili odstranjevanju problemov in sanacijskemu delu z družinami mladoletnikov. Menim, da so metode dela danes bolj jasne in izoblikovane kot pred 40 leti, ne morem pa na osnovi rezultatov svoje raziskave zaključevati, ali so socialni delavci primerno usposobljeni za svetovanje ali ne. Menim, da osnovna znanja o svetovanju pridobijo v času študija, nadgradnja pa je odvisna od entuziazma, lastnega napredovanja in razvijanja prakse vsakega posameznika.

Pozitivna sprememba je opazna pri stalnosti izvajalcev ukrepa. V obdobju 1965–68 so ugotovili, da so se pri približno polovici primerov socialni delavci menjavali. Ukrep sta vodila dva ali celo trije strokovni delavci, kar ne more ugodno vplivati na njegovo uspešnost. V moji raziskavi se je pokazalo, da je ukrep NOSV v 79 % primerov izvajal isti strokovni delavec.

7.4 Uspešnost ukrepa in predvidena prihodnost mladoletnikov

Boljšo in objektivnejšo oceno učinkovitosti oziroma uspešnosti ukrepa bi dobili, če bi raziskovali vedenjske in osebnostne lastnosti ter življenjske razmere mladoletnika pred izvajanjem ukrepa in po njem, vendar sem v raziskavi ugotavljala uspešnost ukrepa le na osnovi mnenja strokovnih delavcev. Ob upoštevanju različnih dejavnikov – splošna ocena ukrepa, dosežene spremembe, kako je mladoletnik sodeloval in doživljal ukrep, ali bi ponovno predlagali ta ukrep – lahko ugotovimo, da je ukrep v 70–80 % primerov uspešen, v 20–30 % primerov pa neuspešen.

Delež neuspešnih ukrepov sovпада tudi z negativno prognozo mladoletnikovega vedenja. Za približno 20–30 % mladoletnikov so strokovni delavci napovedali, da bodo imeli v življenju težave, da se bodo preživljali nezakonito (s kriminalom), da bodo imeli težave z odvisnostjo (droge, alkohol), da ne bodo zaposleni, da bodo finančno

odvisni od drugih in da bodo do drugih agresivni.

Delež uspešnosti bi lahko povečali z ustrežnejšo izbiro oziroma izrekom vzgojnih ukrepov, kar pomeni, da bi bil za nekatere mladoletnike namesto NOSV primernejši milejši, za druge pa strožji ukrep. Izrek vzgojnih ukrepov je sicer v pristojnosti sodišč, vendar ob dobrem medsebojnem sodelovanju in ustrezni usposobljenosti diagnosticiranja lahko tudi strokovni delavci prispevajo k izrekanju primernejših ukrepov. Seveda je pomembno tudi to, da vsi vzgojni ukrepi v praksi dejansko živijo, ne da so dani le kot teoretična možnost.

Delež uspešnosti pa bi lahko povečali tudi z boljšim izvajanjem ukrepa, predvsem:

- s čim zgodnejšo vzpostavitev prvega stika po izreku ukrepa,
- z izdelavo individualnega načrta dela,
- s pogostejšimi stiki,
- z večjo intenziteto dela z družinami,
- s sodelovanjem in vključevanjem mladoletnika v različne podporne službe (skupine, dejavnosti, društva),
- s stalnim izobraževanjem, razvijanjem samokritičnosti, sodelovanjem z drugimi strokovnimi institucijami idr.

Raziskava o izvajanju ukrepa ni dala takšnih rezultatov ali zvez, na osnovi katerih bi lahko predpisali ali oblikovali enoten model izvajanja ukrepa. To ne pomeni zelene luči za metodologijo po principu poskusov in napak. Okvirne organizacijske značilnosti bi morale biti v vseh izvedbah ukrepa enake (hitra vzpostavitev prvega stika, pogostost stikov, izdelava načrta dela, pisanje poročil idr.), posebne metode dela pa odvisne od individualnih potreb mladoletnika in koncepta dela strokovnega delavca. Vsak strokovni delavec bi moral biti sposoben strokovnega (teoretičnega) utemeljevanja svoje metodološke prakse.

7.5 Predlogi za nove oblike dela

Menim, da bi uspešnost ukrepa NOSV lahko bistveno izboljšali z uvedbo **pomočnikov/sodelavcev** – prostovoljcev ali javnih delavcev, ki bi sodelovali pri izvajanju ukrepa. Pomočnik bi bil vključen v sodelovanje že od samega začetka – pri načrtovanju dela in pri konkretnem delu z mladoletnikom. Z njim bi se srečeval 2–3-

krat tedensko z namenom nudenja pomoči na šolskem področju, pri zaposlovanju, organizaciji in preživljanju prostega časa, urejanju formalnosti ter na drugih področjih. To so neposredne oblike pomoči mladoletniku, za katere – predvidevam – strokovnim delavcem primanjkuje časa. V raziskavi 1965–68 so socialnim delavcem očitali, da teh oblik pomoči v okviru ukrepa ne izvajajo, pa bi jih morali. Ob vključitvi pomočnika/sodelavca bi strokovnemu delavcu ostale strokovne, koordinacijske in administrativne naloge.

Sodelovanje pomočnikov bi pomenilo več stikov z mladoletnikom, torej večjo intenziteto dela, pomoči in nadzora ter s tem hitrejša in učinkovitejša doseganje ciljev. Z vključitvijo pomočnikov bi dosegli tudi večjo fleksibilnost tretmaja – hitrejša in lažje prilagajanje individualnim potrebam, zmožnostim in željam mladoletnika. Stiki bi v večji meri potekali v neposrednem mladoletnikovem okolju – na domu, igrišču in v društvih, s čimer bi realizirali načelo dela v skupnosti in vključevanja v socialno sredino.

Z vidika pozitivne identifikacije bi bili primernejši predvsem pomočniki moškega spola, osebnostno zreli in izoblikovani, zdravih pogledov in načinov življenja, z afiniteto do dela, s pedagoškim erosom in primerno usposobljenostjo. Glede na vrsto pogojev, intenziteto in zahtevnost dela bi morali za svoje delo prejemati plačilo. Menim, da takšnega obsega dela in odgovornosti ne bi smeli naložiti prostovoljcem za brezplačno delo ali skromno, simbolično plačilo.

Na podoben način je na nekaterih centrih za socialno delo organizirana socialnovarstvena storitev »pomoč družini za dom«. Javni delavci (predvsem javne delavke) prihajajo v družino večkrat na teden in pomagajo pri opravljanju različnih vsakdanjih nalog: pri učenju, gospodinjenju, ravnanju z denarjem, reševanju težav, higieni, organizaciji prostega časa, urejanju formalnosti itd. V večini primerov se je takšna oblika dela in pomoči izkazala za izredno učinkovito in med družinami tudi priljubljeno. Pomembna razlika med ukrepom NOSV in storitvijo PDZD je ta, da je ukrep prisilne narave, storitev pa povsem prostovoljne, a ne glede na to sem mnenja, da bi bilo treba v okviru ukrepa uvesti eksperimentalni projekt pomočnikov/sodelavcev. V prvi fazi bi zadoščalo, da bi projekt poskusno uvedla dva centra za socialno delo, na osnovi izkušenj in primerjav pa bi ga izboljšali in razširili na druge centre. Pri tem bi se lahko zgledovali tudi po modelih dobre prakse v tujini. Pozitivne izkušnje z vključevanjem zunanjih sodelavcev v izvajanje

ukrepa imajo na Hrvaškem (Uzelac, 1988).

Na osnovi rezultatov raziskave in praktičnih izkušenj ugotavljam, da v Sloveniji manjka “polzavodski” program, ki bi mladoletnikom v njihovem okolju zagotavljal prevzgojne in sprostitvene vsebine ter vsebine pomoči. V mislih imam **vmesno obravnavo (tretma)**, kakršne poznajo v tujini. Navadno so to centri, ki v popoldanskem času zaposlijo mladoletnike na različnih področjih: učenje, šolske obveznosti, priprava obrokov, skupinske dejavnosti, trening socialnih veščin ipd. Bistveno je to, da mladoletnik ostane v svojem okolju, hkrati pa je nadzorovan, koristno zaposlen in mu je nudena pomoč. V takšne programe so vključeni tako storilci kaznivih dejanj na osnovi sodnih odredb kot tudi mladoletniki na osnovi prostovoljne odločitve. Programi so različno intenzivni – od obvezne prisotnosti nekaj ur na teden do prisotnosti vseh dni v tednu (Bottoms in drugi, 1990; The Howard league’s good practice guide ..., 1994). Menim, da bi bilo treba tudi pri nas eksperimentalno uvesti vmesni tretma s takšno ali podobno strukturo in vsebinami.

V Sloveniji deluje kar nekaj mladinskih centrov s podobnimi vsebinami, vendar ovire vidim v tem, da so le redki odprti v popoldanskem in večernem času, da v njih niso zaposleni strokovno usposobljeni in izkušeni delavci, ampak predvsem prostovoljci, študentje in javni delavci, da so ti centri brez ustrezne finančne podpore (prepuščeni lastni iznajdljivosti) ter da ne želijo delati z mladoletniki, ki se ne vključijo na osnovi prostovoljne odločitve.

Mladinski centri bi lahko predstavljali pomembno izhodišče za uvedbo vmesnega tretmaja, ne morejo pa tega enostavno nadomestiti, če se ne odpravijo navedene ovire in pomanjkljivosti.

Vmesni tretma sodi po svoji organizacijski strukturi in intenziteti med ambulantno in zavodsko obravnavo, torej je primeren za mladoletnike, ki ne sodijo v zavod, hkrati pa je zanje ambulantna oblika obravnave neučinkovita.

8 Sklepne misli

Na osnovi primerjave rezultatov obeh raziskav lahko zaključimo, da ukrep NOSV v svojem 40-letnem obstoju bolj ali manj stagnira. Čeprav so bile v raziskavi iz obdobja 1965–68 ugotovljene mnoge

slabosti in pomanjkljivosti izvajanja ukrepa, te v nadaljnjih letih niso bile načrtno ali sistematično odpravljene. Raziskovalci so takrat predlagali, da se v nadaljnjem razvoju vzgojnega ukrepa NOSV pomanjkljivosti odpravijo z izrekanjem tega ukrepa ustrežnejšim storilcem kaznivih dejanj, z boljšo organizacijo dela v okviru socialnega varstva, z dodatnim izobraževanjem strokovnih delavcev, ki izvajajo ta ukrep, ter z nadaljnjim izgrajevanjem mreže dodatnih služb. Pozitivni premiki so opazni predvsem na področju izobraženosti izvajalcev ukrepa, saj danes ukrep izvajajo le primerno (fakultetno) izobraženi strokovni delavci, včasih pa so bili med njimi tudi laični delavci s srednješolsko izobrazbo. Brez poglobljene raziskave lahko trdimo tudi, da je danes mreža programov za mladostnike kar dobro razvita (vsaj v večjih krajih), vendar je problem v tem, da se je strokovni delavci pri svojem delu premalo poslužujejo. Menim, da ima ukrep NOSV še veliko neizkoriščenih kapacitet oziroma da ponuja različne možnosti dela z mladoletniki. Ukrep bi po 40 letih obstoja potreboval prevetritev ter nove strokovne opredelitve in »investicije«.

Sklepne misli in predloge za prihodnji razvoj podajam v naslednjih točkah:

1. Treba je izboljšati izvajanje ukrepa: čim prej vzpostavljati prve stike, izdelati načrte dela, povečati število stikov idr.
2. Treba je razvijati mrežo različnih dejavnosti in programov za mladostnike in prenesti že obstoječe ukrepe (TSV, delo v korist humanitarnih organizacij) v prakso.
3. Treba je poskusno uvesti in evalvirati nove oblike dela: pomočnike/sodelavce pri izvajanju ukrepa in vmesno obravnavo.
4. Potrebno je medsebojno sodelovanje institucij, ki delajo na področju mladoletniškega prestopništva; stalno strokovno usposabljanje strokovnih delavcev ter stalno evalviranje in nadziranje ukrepa. Navedene aktivnosti niso pomembne samo z vidika rasti kakovosti in strokovnega napredovanja, ampak tudi z vidika zagotavljanja enakih in s tem pravičnih oblik tretmajev vsem mladoletnikom.

9 Literatura in viri

Bašić, J., Žižak, A. (1992). *Programski aspekti tretmana djece i omladine s poremećajima u ponašanju*. Zagreb: Zavod grada Zagreba za socijalni rad; Republički fond socijalne zaštite.

Bavcon, L., Šelih, A. (1999). *Kazensko pravo: splošni del*. Ljubljana: Uradni list RS.

Bottoms, A. in drugi (1990). *Intermediate Treatment and Juvenile Justice: key findings and implications from a national survey of intermediate treatment policy and practice*. London: HMSO.

Dekleva, B. (1996). *Nove vrste vzgojnih ukrepov za mladoletnike – predvsem poravnavanje z oškodovancem, opravljanje koristnega dela za skupnost ter programi socialnih treningov*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.

Filipčič, K. (1998). *Obravnavanje mladoletnih delinkventov: primerjalnopравни vidik*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.

Kranjčan, M. (2003). *Analiza kriterijev oddaje otrok in mladostnikov v vzgojne zavode (doktorska disertacija)*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Skaberne, B. (1966). *Analiza o izvajanju ukrepa strožjega nadzorstva skrbstvenega organa*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.

Skalar, V. (1965). Tretman z mladoletnikom v procesu strožjega nadzorstva. *Vestnik socialnega varstva SRS, IV (5–6)*, str. 49–68.

Svetin Jakopič, S. (2005). *Analiza izvajanja vzgojnega ukrepa nadzorstvo organa socialnega varstva (magistrsko delo)*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

The Howard league's good practice guide on Working with young offenders. (1994). London: Bellew Publishing.

United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (The Beijing Rules). (General Assembly resolution 40/33). (1985). New York: United Nations.

Uzelac, S. (1988). *Priručnik za voditelje odgojne mjere pojačana briga i nadzor*. Zagreb: SR – Biblioteka.

Žižak, A. in drugi (2001). *Od rizika do intervencija*. Zagreb: Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet sveučilišta u Zagrebu.

Izvirni znanstveni članek, prejet decembra 2005.

Ob izpovedih obsojenk z izkušnjo zasvojenosti z nedovoljenimi drogami

Stories of convicted female criminals on their drug addiction

Mitja Muršič

Povzetek

Mitja Muršič, univ. dipl. soc. ped., Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana.

Članek vznikla iz intervjujev z obsojenkami, ki so v zaporu v povezavi z uporabo drog. Kvalitativno obdelano vsebino pogovorov avtor izbere kot empirično osnovo za premislek o subjektivnih in objektivnih položajih in perspektivah sogovornic, o slovenski penologiji, o problemih z drogo v sodobnem času ter o spremembah, ki so potrebne tudi na nivoju širših družbenih struktur. Ugotavlja, da programi pomoči od droge odvisnim obsojenkam še niso dovolj razviti, kar povezuje tudi z odnosi in vzdušjem v našem edinem ženskem zaporu.

Ključne besede: zapor, ženske, droge, obravnava odvisnosti

Abstract

The article is based on the interviews with convicted female criminals who found themselves imprisoned on drug related charges. The interviews are processed by qualitative method and then used as the basis for a discussion about the subjective and objective situations and perspectives, about the Slovenian penal system, about drug related problems in our time and the changes needed in the wider social context. The author of the article concludes that the aid programs for convicted drug addicts have not been satisfactorily developed and underpins his conclusion with the relations and atmosphere in the only female prison in Slovenia.

Key words: prison, women, drugs, drug abuse treatment

1 Uvod in izhodišča

Uporabo drog kaže razumeti kot enega izmed poskusov (žal gre pogosto za "neadaptivni poskus")¹ prilagoditve na subjektivno doživeto življenjsko situacijo. Da bi razumeli posamezničin odnos do drog, je treba razmišljati o njenih vsakdanjih položajih in pogojih življenja oz. o njenih subjektivnih (a družbeno posredovanih!) simbolizacijah (interpretacijah, osmislitvah, razumevanjih) sebe in zunanjega sveta. Te pogoje in simbole v pomembni meri določajo – različnim ljudem različno – širše družbene strukture in procesi sodobnega časa. Glede na specifične okoliščine življenja oz. posamezničino specifično umeščenost v družbo je uporaba drog različno privlačna ("nujna"), dostopna in različno tvegana. V določenih položajih je tudi ženski spol lahko pomemben dejavnik, ki pritiska ali vleče k uporabi drog oz. sodoloča veliko rizičnost uživanja le-teh.

¹ Uporaba drog pogosto (ne pa nujno!) prinaša vrsto težav oz. obstoječe probleme pogloblja, zato se neprilagojenost (tako v razmerju do družbenih pričakovanj kot tudi subjektivnih vrednot) nemalokrat dramatično poveča.

Izpovedi obsojenk, okrog katerih pletem ta prispevek, je treba politično eksplicirati in jih povezati z ekonomsko, socialno, zaposlovalno, zdravstveno, družinsko, šolsko, kriminalitetno, kaznovalno in še kakšno politiko oz. z refleksijo sodobne (še zmeraj patristične) kulture ter sodobnega kapitalističnega družbenega sistema, za katerega se zdi, da še najbolj pervertira uporabo droge. Danes, v času neukročenega plenjenja in pustošenja s strani kapitala, velika večina ljudi živi v strukturno determiniranih viktimogenih okoliščinah (glej npr. Kanduč, 2003). Vsakdanje življenje je za večino negotovo in tvegano, nasilno ter nespoštljivo do človekovih pravic (predvsem socialnih in ekonomskih) in svoboščin, prav tako pa nenaklonjeno razvoju spoštljivega odnosa do sebe in drugih ter do razvoja osebne, medosebne in družbene odgovornosti za odločitve in dejanja (Muršič, 2004). Uporaba drog je v takšnem kontekstu zelo priročna (lahko se zdi celo neizogibna) in zelo nevarna.

Zlahka si predstavljam (saj tudi zares obstaja!) subjektivno razmerje do drog, ki ni tako tvegano, ki ne izvira iz bednega življenjskega položaja in ne rezultira v še večji bedi. Toda v družbi, kakršna je danes in v kateri vladajo najrazličnejše (kombinirane) odvisnosti,² je za večino (ne samo žensk) takšno razmerje žal nemogoče.

Za obsojenke – ob nevšečnostih, ki jih imajo zaradi patriarhalno družbeno konstruiranega spola – zadevo dodatno zapletejo še ženski zapor, kakršni so danes.

2 Metodologija

Institucionalni okvir pričujočega prispevka je aktualna raziskava Ženske, droge in zapor v izvedbi Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti (pod vodstvom dr. Zorana Kanduča in ob sodelovanju Pravne fakultete iz Reke).

S sodelavko dr. Nino Peršak sva se proti koncu leta 2004 na polstrukturiran način pogovarjala s petimi ženskami (starimi od 25 do 35 let), ki imajo izkušnjo odvisnosti od nedovoljenih drog in ki zaradi kaznivih dejanj, povezanih z uporabo drog, prestajajo zaporno kazen v zavodu Ig pri Ljubljani.

² Glej Zaviršek (1994).

Namen pogovorov je bil dobiti vsaj nekaj vpogleda v njihov življenjski potek, položaj in perspektivo, predvsem pa dragoceno informacijo o tem, kako stvari same doživljajo oz. opisujejo. Vsebina njihovih izpovedi je lahko spodbuda k razmisleku o problemih in potrebah te populacije, o kompleksnosti problematike drog, o izvrševanju kazenskih sankcij v edinem slovenskem ženskem zaporu, o ustreznosti obstoječih načinov družbenega odzivanja na kazniva dejanja, ki jih storijo zasvojene osebe, ter o sodobni družbi nasploh.

V času najinega obiska je bilo na Igu 8 žensk (od skupno pribl. 40 obsojenk), ki imajo oz. so imele razmeroma resne težave v zvezi z uživanjem nedovoljenih drog. Večina je pristala v pogovor z nama, vprašanje pa je, koliko lahko v zaporskem kontekstu, kjer se domnevno »vse počne zaradi ugodnosti« (kot so nama povedale), govorimo o prostovoljnosti. Predviden je bil pogovor s šestimi obsojenkami, vendar ena na dogovorjeno mesto ni prišla. V sobi za obiske sva se posamič torej pogovarjala s petimi ženskami in dobila od njih pomembne informacije. Metodološko nepretenciozno (in šaljivo) lahko rečemo, da sva dobila reprezentativno sliko o tem, kaj nama je slovenski del populacije, ki nas v raziskavi zanima, tistega dne bil pripravljen povedati.³

V pribl. 20-minutnih pogovorih smo vzpostavili razmeroma dober kontakt in se zlahka pogovarjali, verjetno pa smo vsi čutili svojevrsten prepad, ki najbrž pri vsakršnem tovrstnem raziskovanju nujno zeva med zunanjimi raziskovalci in zaprtimi intervjuvankami. Naše objektivne in subjektivne življenjske realnosti so na določeni ravni radikalno različne, saj se nahajamo v bistveno različnih položajih znotraj družbene strukture – eni smo npr. zunaj, raziskujemo, preučujemo stigmo, druge pa so znotraj;⁴ raziskovane, nosilke stigme. Hkrati pa je med nami dovolj skupnih imenovalcev, da smo se lahko tekoče pogovarjali oz. v

³ Zavod Ig je edini ženski zapor v Sloveniji, res pa je, da je občasno nekaj žensk zaprtih oz. priprtih tudi v zavodih Celje, Koper in Maribor (glej npr. Letno poročilo 2003 Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij).

⁴ Meja med "znotraj" in "zunaj" bi lahko bila mnogo bolj zabrisana (oz. manj relevantna), če bi bil zapor bolj odprt in bolj povezan s skupnostjo. Penološko gledano bi zapor morali dojemati (in ga tako tudi koncipirati!) kot prostor, ki nima meja, ki je neločljivi del družbe. Le tako bi imel možnost, da obsojene osebe dejansko resocializira in reintegrira (glej Petrovec, 2004: 65).

vzajemnih interakcijah konstruirali vsak svojo (in skupno, kolikor je je v preseku) "verbalno resnico". Vsebina tega, kar so nama povedale – v skrčeni in abstraktnejši obliki jo bom v nadaljevanju predstavil –, je pomenljiva. Je zgovoren izraz nekega subjektivnega doživljanja specifičnih življenjskih potekov (kaj se je v preteklosti dogajalo oz. kako je bilo), aktualnih življenjskih situacij (kako je zdaj) in anticipirane prihodnosti (kako bo), kar pa je vselej družbeno (objektivno) posredovano.

S sodelavko sva se na polstrukturiran način pogovarjala tudi s psihologom, ki se intenzivno ukvarja s problematiko odvisnosti v zavodu. Zgolj izpovedi žensk ne zadoščajo za bolj celostno predstavo o tem, kaj se v zavodu na področju problematike drog dogaja, zato bom v nadaljevanju poskušal dovolj izčrpno in pregledno predstaviti tudi perspektivo omenjenega strokovnjaka, s katerim sva opravila intervju, programe zavoda Ig v zvezi s problematiko drog in pa uradno politiko Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij (predvsem na podlagi analize letnih poročil Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij in strokovnih prispevkov njenih strokovnjakov). Predstavil bom tudi nekatere relevantne vidike državne strategije na področju problematike drog (na osnovi analize Nacionalnega programa za področje drog). V poglavju o socioterapevtski obravnavi v slovenskih zaporih pa bom uradne podatke soočil z ugotovitvami najaktualnejše penološke raziskave Inštituta za kriminologijo.

Opozarjam pa, da se mi zdijo izpovedi žensk posebej vredne in nenadomestljive, saj obsojenke redko dobijo besedo, ki bi segla v širšo javnost, hkrati pa nam omogočajo vsaj nekoliko bolje razumeti njihov (socialni, emocionalni) svet in zaplete z drogami. Obenem naj bi bile te izpovedi tudi dragocena dodatna informacija načrtovalcem in izvajalcem najrazličnejših politik in programov, nazadnje (oz. najprej) tudi delavcem zavoda, v katerem prestajajo kazen.

Dobesedne prepise intervjujev sem analiziral po principih začetnih korakov kvalitativne obdelave raziskovalnega materiala (Mesec, 1998). Posplošeno vsebino pogovorov, ki jo v nadaljevanju predstavljam, sem izluščil tako, da sem izbranim posamičnim delom besedila (enotam kodiranja) pripisal pojme različnih stopenj abstraktnosti (pojmi prvega in drugega reda), ki sem jih na koncu uredil in povezal v tekočo pripoved.

3 Rezultati

3.1 Izpovedi obsojenk

Droge so začele uporabljati v času osnovne ali srednje šole. Začetni odnos do drog je bil pri eni intervjuvanki odklanjanje in preziranje uporabe, pri drugi pa zavedanje o lastni nagnjenosti k omamljanju. Ostale o tem niso neposredno govorile, iz njihovih pripovedi pa lahko izpeljemo, da jih je zgodaj začelo vleči (oz. potiskati ali pritiskati) k drogam. Ena je izpostavila, da so droge kmalu postale njena edina in vrhovna vrednota. Prva droga so bile skoraj pri vseh tablete in marihuana, kasneje pa so vse prešle na heroin, ki so ga prej ali slej začele uživati z iglo. Nekatere so uporabljale tudi LSD, ekstazi in kokain. Večina je drogo prvič poskusila v družbi prijateljev oz. vrstnikov. Dobile so jo od prijateljev ali preko njih, od sestre ali partnerja. Vsi naštetih so tudi sami uporabljali droge.

Med motivi za uporabo drog so navedle upor staršem, radovednost, iskanje sprejetosti, topline, ljubezni, težnjo pripadati skupini, zadušiti bolečino, doživeti olajšanje, pregnati ravnodušnost, sprostiti se, pobegniti iz neznoznega življenjskega položaja.

Skoraj vse so omenile, da so imele uporabnika oz. uporabnico drog med bližnjimi osebami: sestro, brata ali fanta heroinskega odvisnika oz. očeta alkoholika.

Med pomembnimi okoliščinami za vstop v svet drog so izpostavile nevednost, slabo informiranost, nepoznavanje tveganj, premajhno zrelost, družbo, kjer se je uporabljala droga, preveč prostega časa, prepuščenost samim sebi, ena pa je kot prelomnico omenila travmatično izkušnjo posilstva in čustva razvrednotenosti, povezana tudi s premilo kaznijo za storilca. Med vzroki za uporabo drog so naštele družbo vrstnikov, starše, socialne razmere doma in drugje ter k odvisnosti nagnjen značaj. Ena je izjavila, da te v droge pahne življenje.

Glede odnosov v primarni družini je večina omenila dober odnos z vsaj enim od staršev, ena je izpostavila očetov alkoholizem in destruktivnost, dve pa svoj zgodnji odhod od doma zaradi konfliktov s starši, ki so bili v enem primeru posledica njenega izostajanja iz šole zaradi drog. Nekatere so bile kritične do popustljivosti in

pomanjkljivega starševskega nadzora.

Glede težav zaradi uživanja drog so povedale, da so imele probleme v šoli oz. da so izgubile službo in se zapletle v kazniva dejanja. Dve sta omenili tudi okužbo zaradi kontaminirane igle, ena pa operacijo poškodovanih žil.

Obotavljale so se poiskati pomoč. Nekatere so omenile, da so mislile, da bodo zadevo same obvladale. Večina se je naposled le začela ozirati za pomočjo. Šlo je bodisi za informiranje o programih pomoči, ki so na voljo, za informativni obisk komune oz. kratko bivanje v njej, detoksikacijo, bodisi za iskanje pomoči v psihiatrični bolnišnici. Naposled niso naredile odločilnega koraka ali pa pomoč ni preprečila ponovne uporabe drog. Ena intervjuvanka je kritično pripomnila, da komune ne učinkujejo, da se človek preveč navadi na skupino ljudi, zunaj pa ostane sam in pade v še večje težave. Očita jim, da ne dopuščajo izhodov, stikov z družino in dopisovanja.

Kazniva dejanja, zaradi katerih so prišle v zapor, so tatvine (iz hiš, trgovin), goljufije, ponarejanje in umor. Večina kot motiv za dejanje navaja potrebo po denarju za drogo, edini primer prekoračenega silobrana pa je z drogami povezan le posredno.

Dobile so od 2 do 9 let zapore. Večina je pred tem že bila pogojno obsojena. Ena je dobila alternativno prestajanje kazni v zdravstvenem zavodu, ker pa se ni čutila dovolj pripravljeno, se je odločila za zapor. Čez nekaj časa se namerava vrniti v zdravstveni zavod.

V zavodu Ig so vključene v različne faze programa obravnave težav z drogami in v različne režime glede stopnje odprtosti. Ena je v obravnavi v okviru ukrepa obveznega zdravljenja odvisnosti. Glede programov, ki so jim v zaporu na razpolago, sva slišala, da je pozitivno, da se vzpodbuja abstinenca, hkrati pa očitke, da pomoč po njihovem mnenju ne funkcionira, da strokovno osebje zanimajo samo zunanji vtis (ali hodiš na preglede), da osebje ni dovolj usposobljeno za tako delo, da ni odkritih pogovorov o osebnih težavah, o drogah, željah, da je premalo poglobljanja v osebo, prilagajanja posameznici, da pravzaprav ni nekega programa, ni nekoga, ki bi ti res stal ob strani in te podpiral, ter da ni terapevtske skupine. Ena intervjuvanka je opozorila, da so obsojenke na preveč različnih stopnjah glede reševanja težav z drogami in da imajo tako različne potrebe, da ni smiselno organizirati terapevtske skupine, saj

je individualna pomoč ustrežnejša. Nadalje sva s sodelavko izvedela, da imajo sicer stalen dostop do terapevta, ki je v redu in pripravljen na pogovore, ki pa so kratki in vsebinsko skopi. V zvezi s tem so vse izpostavile problem zaupanja: iskreno se lahko pogovarjajo le s soobsojenkami. Mentorju (npr. psihologu) težko zaupajo, saj hkrati odloča o ugodnostih, zato je vsako odkrivanje tveganje glede ugodnosti. Tako obsojenke zelo nadzorujejo svojo komunikacijo z njim, nekatere tudi zaradi negativnih posledic, ki so odkritosti (npr. priznavanju želje po drogi) sledile v preteklosti. Vse se strinjajo, da psihologova dvojna formalna vloga preprečuje iskreno komunikacijo in tako ostajajo prepuščene same sebi. Izvedela sva, da se v zaporu vse počne zaradi ugodnosti in da se to verjetno ne bi spremenilo niti, če bi bil v vlogi terapevta kdo "zunanji".

Med očitki je bila tudi ena pritožba, in sicer glede nelogičnosti režima v t. i. prehodni sobi, ki naj bi bila namenjena spoznavanju z obsojenkami, dejansko pa najina sogovornica s soobsojenkami bojda sploh nima kontakta in se lahko sprehaja le sama. Izražena je bila tudi pritožba nad nelegitimno arbitrarnostjo pravila, za katerega naj bi se osebje dogovorilo kar "ob kavici", namreč da večkratni recidiv pomeni nekaj mesecev brez ugodnosti. Slišala sva tudi kritično stališče do metadonskega programa, v okviru katerega odmerke zvišujejo na podlagi pozitivnega testa glede vsebnosti kake druge droge v organizmu in tako ironično vzpodbujajo jemanje drog. Izpostavljeno je bilo tudi opažanje, da se je režim v zadnjih letih zaostрил, da je dostop do mentorja bolj reguliran, ter pritožba nad preveliko gnečo v sobi, kjer jih je 14, in nad tem, da ni več sobe za intimne stike. Ena izmed intervjuvank je potožila, da v zaporu ni mogoče uresničiti cele vrste majhnih, a njim pomembnih stvari, npr. kopanja v banji. Druga pa je opozorila, da ni bistvo v tem, kaj vse manjka, da moraš zadeve sam razčistiti, in sploh je bila kritična do tistih soobsojenk, ki se v pogovorih z zunanjimi ljudmi omejujejo samo na pritoževanje nad zaporom in izhajajo samo iz trenutnega razpoloženja ter tako pogosto vidijo vse črno.

Izrazile so tudi nekaj predlogov v zvezi z obravnavo težav z drogami v zaporu: pritegnitev usposobljenih bivših odvisnikov kot svetovalcev, terapevtske skupine, več individualnih pogovorov, bolj specifičen pristop, utemeljen na boljšem poznavanju osebe, poglobljanju vanjo, nadalje jasno, neposredno komuniciranje (ne pa, da se obsojenko "okoli vozi"), boljše informiranje, več razumevanja,

da se v abstinenčni krizi oseba ne more pogovarjati in da si mora najprej sama urediti stvari v glavi. Ena intervjuvanka je opozorila, da se obsojenke, ki so v zaporu zaradi težav z drogami, bistveno razlikujejo od drugih obsojenk, da je to drugi svet, drugačna miselnost in da je zato nedopustna enaka obravnava. Hkrati pa je opozorila, da je primarna vloga zapora prestajanje kazni, ne pa pomoč. Za reševanje socialnih težav, ki so po njenem glavni vzrok in v razmerju do katerih je zapor le posledica, so po njenem mnenju pristojni drugi strokovnjaki izven zapora.

Zapor pa so prikazale tudi v pozitivnejši luči: povedale so, da jim je dal misliti, ena ga je videla kot odrešitev in je dejanje priznala z namenom, da pride vanj, druga se je odločila iz pripora predčasno priti na lg, ker je imela informacijo, da je tu manj dostopa do drog. Nekatere so povedale, da je v pogledu abstinence učinkoval samo zapor, izvedela sva tudi, da zapor zagotavlja koristne zunanje varovalke, ki so nekaj časa, dokler še ni samonadzora, nujno potrebne, in da tudi dejstvo, da si v zaporu pravzaprav sam, mnoge strezni.⁵

Glede odnosov med obsojenkami sva izvedela, da so razmeroma dobri, da se vzajemno podpirajo, iskreno pogovarjajo, da sicer prihaja tudi do nasilnejših konfliktov, ki pa – po njihovih zagotovilih – ne predstavljajo nič hujšega. Ena je omenila težave zaradi nenavajenosti na žensko družbo in zasičenost s trači.

Povedale so nama, da droge vseh vrst na različne načine pridejo tudi v zapor, da pa to ni pogosto in da te droge ni veliko.

Na vprašanje o pogojih za spremembo v smeri življenja brez drog sva dobila odgovore, da zadošča močna želja oz. volja, da je samo od človeka samega odvisno, ali se bo odvil drog, da mora človek sam razčistiti, da ne sme iskati krivde izven sebe, da ne sme samega sebe manipulirati (npr. na način, da bi manipuliral s strokovnimi delavci (»kar se sicer v zaporu redno dogaja,« kot so nama povedale nekatere)), da je nujna samokontrola ter poznavanje in izogibanje rizičnim situacijam in tudi, da je pomembno biti v

⁵ Zaporska izkušnja je torej lahko v marsičem pozitivna. Tako meni tudi Petrovec (1999: 25), ki opozarja, da zapora ne kaže a priori označiti kot ustanovo škodljive vrste, vsaj dokler je očitno, da bo kot institucija vztrajal vsaj še nekaj časa. Do takrat nam ne sme zmanjkati domišljije glede tega, kaj početi z njim (oz. predvsem z ljudmi, ki so v njem), tako kot se je to morda zgodilo nekaterim radikalnim abolicionistom (glej ibidem: 41).

družbi dovolj močnih, da se lahko uprejo drogam (slednje velja tudi za druženje v zaporu). Ena izmed sogovornic je opozorila, da dejstvo, da si se znebil drog, še ne pomeni, da boš avtomatsko v redu živel. Po njenem mnenju je kar nekajkrat treba »biti na tleh« in priti do potrebnih spoznanj.

Glede predvidevanja svojega prihodnjega razmerja do drog so bile vse po vrsti zelo previdne. Nobena ne zagotavlja, da je za vedno prekinila z drogami. Ena od njih nikoli več noče reči nikoli, saj se je doslej vedno zarekla, druga si postavlja cilje bolj na kratki rok – odloči se samo za tekoči dan, da ne bo vzela droge, tretja pa si celo upa trditi, da vsaj na iglo ne gre več nikoli. Večina jih je trdno odločenih, da bodo dale vse od sebe, da se bodo maksimalno potrudile, da se težave ne ponovijo.

Nobena ni spregovorila o konkretnjših načrtih glede življenja na prostosti; zdi se, da na življenje zrejo z ožje perspektive – nekatere so izrecno poudarile, da je to preveč oddaljeno in da nimajo izdelanih dolgoročnih načrtov.

Samo ena ima otroka. S partnerjem, tudi uporabnikom droge, je zanosila, ko je bila na metadonu. Rodila je zdravo punčko in prenehala tudi z metadonom. Po treh letih in pol je spoznala novega fanta, ki ni imel nobenega stika z drogo, ob neki priložnosti pa je spet podlegla skušnjavi in bila kmalu ponovno globoko v heroinu. Za otroka so nato skrbeli njeni starši, zdaj predvsem oče, saj je mama zbolela. Stikov s hčerko nima. Koleba; ne more se odločiti, ali naj se sreča z njo. Deklica, ki zaradi bolehnosti veliko časa preživi po bolnišnicah, misli, da je mama v bolnici.

Naj sklenem z mislijo ene od sogovornic, ki se nanaša na dinamiko notranje vesti v zvezi z uporabo drog: vest se pogosto oglasi prepozno, utiša pa se jo lahko tudi z drogo.

3.2 Izpoved strokovnjaka

Sogovornik nama je povedal, da se kot psiholog intenzivneje ukvarja s problematiko drog v zavodu. Ocenjuje, da – glede na veliko število žensk, ki imajo težave z drogami zunaj – razmeroma malo odvisnih žensk pride v zapor. Pridejo take, ki so res globlje zabredle. V zadnjih letih ni bilo primera, da bi oseba šele v zaporu začela z uporabo drog oz. tam razvila odvisnost. Težave z drogami se praviloma vlečejo že iz obdobja pred prihodom v zapor. Nekatere

(redke) pridejo že s predpisano metadonsko terapijo. Programi, ki jih zavod nudi, izjemoma (če tako predpiše zdravnik specialist za zdravljenje odvisnosti) dopuščajo tudi vzdrževalno metadonsko terapijo, sicer pa so namenjeni predvsem spodbujanju k abstinenci oz. vzpostavljanju motiviranosti za življenje brez drog (»bistveno je aktivirati jih, da sploh ne bi čutile želje po drogi«), tako da se tudi metodonska (in druga nadomestna) terapija praviloma izvaja po načelu postopnega zmanjševanja odmerka vse do popolne abstinence.⁶

Obsojenkam s težavami z drogo se na eni strani poskuša strokovno pomagati, obenem pa si osebe prizadeva odkrivati kanale, po katerih droga prihaja v zapor. Kaže, da je vnašanja drog razmeroma zelo malo (»le občasno v majhnih količinah«) in da ne moremo govoriti o kakšnem »črnem trgu« v zavodu.

Dvema od osmih, ki imajo (oz. so imele) težave s prepovedanimi drogami, je izrečen ukrep obveznega zdravljenja.⁷ Ta ukrep naj bi se izvajal v sodelovanju z zdravstvenimi institucijami v Centrih za zdravljenje odvisnosti od drog.⁸ Ostale so »prostovoljno vključene v program obveznega zdravljenja« oz. proces rehabilitacije, ki poteka v zaporu. Vključitev v obravnavo predpostavlja podpis terapevtskega dogovora, po katerem obsojenka ne sme posedovati, vnašati in uživati drog. Če to prekrši, je lahko za določen čas ob nekatere ugodnosti ali pa se ji izreče disciplinski ukrep.⁹ V zvezi s podeljevanjem ugodnosti (npr. prosti izhodi, preživljanje letnega dopusta doma idr.) sva v nadaljevanju pogovora izvedela, da zaporski sistem strokovnemu osebju nalaga, da natančno oz. čim bolj

⁶ V zvezi s tem Uršič - Perhac (2004: 385) ugotavlja, da je motivacija oseb za zniževanje terapije vsaj na začetku prihoda v zapor praviloma zelo nizka.

⁷ Vprašanje je, koliko je smiselno poskušati osebo "obvezno" zdraviti. Nekateri menijo, da je smiselna le obravnava, ki temelji na iskrenosti in prostovoljnosti. V takem primeru pa ukrepa obveznega zdravljenja sploh ni treba izreči (glej npr. Jakulin, 1990: 72).

⁸ Za izvajanje ukrepov obveznega zdravljenja odvisnosti od drog še vedno ni ustreznih predpisov. Tako zavodi te ukrepe izvajajo pretežno z vključitvijo odvisnih oseb v programe obravnave v zaporih, le posebej motivirane obravnavajo v sodelovanju z zdravstvenimi institucijami (Letno poročilo 2004 UIKS).

⁹ Šelihova (2001: 83) meni, da bi o občutljivem vprašanju disciplinskih sankcij in pritožb bilo treba v hišnem redu navesti vse zakonske določbe skupaj z določbami hišnega reda, vsaj pri izrekanju najstrožje kazni (samice) pa kaže zagotoviti sodno preverjanje upravne odredbe.

kakovostno oceni, kdo si ugodnosti zasluži. Če obstaja nevarnost zlorabe zunajzavodskih ugodnosti, jih ne podeljujejo. Pri obsojenkah s težavami z drogo je tveganje veliko, zato je potrebna tudi večja previdnost in premišljenost pri odločanju glede ugodnosti.¹⁰ Ampak bistvo v nobenem primeru ni v kaznovanju, opozarja psiholog, bistvo je v motiviranju k opustitvi uporabe drog.

Sogovornik je povedal, da programi pomoči v zavodu tečejo skladno z izhodišči nacionalnega programa na področju drog in s strategijo Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij oz. skladno z doktrino, ki na tem področju nasploh v Sloveniji velja. Programe uresničujejo v sodelovanju z različnimi (tudi nevladnimi) organizacijami. Nekatere obsojenke se v programe pomoči vključijo že v času kazenskega postopka (ali pa še prej), druge pa šele ob začetku prestajanja kazni.

V zaporu imajo tri vrste programov: nizkopražne, višjepražne in visokopražne. Nizkopražne izvaja zdravstvena služba. Vanj so bile v času pogovora vključene 3 osebe. Gre za metadonsko oz. substitucijsko terapijo (pomirjevala) in pomoč pri eventualnih abstinencijskih težavah. V program medicinske pomoči sodi tudi osveščanje zaprtih oseb o nalezljivih boleznih, vzpodbujanje testiranja, cepljenje in obravnava okuženih pri specialistu infektologu.

Višjepražni program je razdeljen na program izobraževanja (izvaja ga medicinska služba, občasno tudi v zdravstvenih zavodih)¹¹ in program motivacije,¹² ki ga izvajajo zavodski strokovni delavci. Visokopražni programi pa so namenjeni tistim, ki so v procesu obravnave napredovale do te mere, da jih je mogoče vključiti v

¹⁰ Dejstvo, da so odvisne od drog tiste zapornice, ki jim le redko odobrijo sicer razpoložljive ugodnosti (glej Hren, 2003: 201), kaže problematizirati in si prizadevati za pogoje, v katerih bo dodeljevanje ugodnosti tej populaciji manj tvegano.

¹¹ V okviru tega programa se poskuša osveščati celotno populacijo zaprtih oseb o škodljivem vplivu in tveganjih uporabe nedovoljenih drog ter jih informirati glede obstoječih programov pomoči odvisnikom v družbi (Uršič - Perhac, 2001: 1017).

¹² Motiviranje k življenju brez omame oz. spreminjanju življenjskega stila od izrazito pasivnega in neproduktivnega k aktivnemu naj bi v slovenskih zaporih potekalo v petih fazah: prepoznavanje težav, razmišljanje o spremembi, odločitev za spremembo, faza izvedene spremembe in vzdrževanje spremembe (Uršič - Perhac, 2001: 1017).

bolj odprt režim, v okviru katerega imajo razširjene možnosti aktivnega preživljanja prostega časa, delovne okupacije, različnih vrst izobraževanja, prostih izhodov, obnavljanja stikov s svojci, podrobnejšega spoznavanja programov pomoči uporabnikom drog in načrtovanja življenja po odpustu. Na tej ravni so vključene tudi v redno preverjanje zdravstvenega stanja in »čistosti« z urinskimi testi. Tudi visokoprazne programe pomoči izvajajo predvsem zavodski strokovni delavci.

Programi zavoda ne zajemajo zdravljenja odvisnosti. Gre predvsem za nujno medicinsko podporo, izobraževanje, spodbujanje, motiviranje in svetovalno pomoč, samo zdravljenje odvisnosti pa poteka v zdravstvenih ustanovah, saj »se je treba zavedati, da je zapor predvsem kaznovalna institucija,« kot se je izrazil sogovornik. Obsojenke poskušajo usmeriti, da se po prestani kazni vključijo v programe zdravljenja, ki so na razpolago izven zapora.¹³ Želje, da bi se z zavodskim psihologom pogovarjale, ko so že na prostosti, praviloma ne izražajo. Če že poiščejo pomoč, gredo v center za socialno delo.

Proces pomoči je treba prilagoditi vsaki posameznici, opozarja psiholog. Obsojenke se glede resnosti težav z drogami, uvida in volje za spremembo zelo razlikujejo. Nekatere so že v času kazenskega postopka same prenehale z drogami, druge šele ob nastopu ali v času prestajanja kazni, tretje so do konca kazni na nadomestni terapiji; nekatere o tej problematiki vedo več, druge manj; ene imajo recidive, druge dosledno vztrajajo v abstinenci; nekatere so že bile na zdravljenju, druge ne; ene imajo za sabo kratko epizodo odvisnosti, druge dolgoletno odvisnost. Slednje običajno ne želijo spremeniti svojega načina življenja po prestani kazni, ne vidijo življenja brez drog in so tukaj na substitucijskem programu. Tiste, ki imajo resno motivacijo za spremembe, naj bi imele tudi precej manjše težave s sistemom oz. režimom zaporske institucije.

Vsako obsojenko poskušajo motivirati na njej prilagojeni način in ji pomagati do uvida, kam jo pelje uporaba drog. Temelj vsega je volja, zatrjuje psiholog. Veliko je odvisno od tega, koliko je pripravljena sama narediti, koliko se je o tem sploh pripravljena pogovarjati, razmišljati in sodelovati. Je pa res, da nekatere ne želijo

¹³ Raziskave kažejo, da programi obravnave v zaporu niso učinkoviti sami zase. Preprečevalni učinek imajo le tisti, ki jim sledi tudi obravnava po odpustu (Hren, 2003: 196).

sodelovati, pa vendarle v sebi razmišljajo o stvareh in na koncu dosežejo neke spremembe. Druge pa lahko dejavno sodelujejo, se s problemom lastne odvisnosti intenzivno ukvarjajo, preberejo veliko literature, pa je rezultat na koncu lahko kljub temu slab.

V zvezi z osebnimi biografijami sva izvedela, da je bila v povprečju okrog tretjina obsojenk s težavami z drogo v otroštvu oz. mladosti spolno zlorabljen. Odnosi s svojci oz. družinami so bili (oz. so še) pogosto neurejeni in zelo specifični, starši pa le redko sodelujejo v procesu rehabilitacije.

Glede možnosti alternativnega prestajanja kazni v kaki terapevtski skupnosti ali drugih oblikah zdravljenja izven zapora je sogovornik povedal, da so imeli doslej le en primer, ko je bilo določeno, da bo prestajanje kazni oz. zdravljenje potekalo v zdravstveni ustanovi, vendar se je potem izteklo tako, da je obsojenka vendarle prišla na prestajanje kazni v zavod.

Psiholog ne čuti konflikta med svojima vlogama svetovalnega delavca na eni in uradne osebe kazenske ustanove, ki je zadolžena za nadzor, na drugi strani.¹⁴ Ker se zaveda omejitev sistema, se ne čuti frustriranega niti zaradi materialnih, kadrovskih ali drugih sistemskih ovir.

Ob vprašanju o specifičnostih ženske zaporske populacije je sogovornik izpostavil dejstvo, da imajo ženske drugačno funkcijo v družbi in da je približno polovica vseh obsojenk v zaporu mam. To pomembno določa njihove vloge tudi v zaporu, je prepričan psiholog. Kot mame poskušajo skrbeti za to, da družina vendarle nekako funkcionira.¹⁵

Ali torej zaradi sankcioniranja mam s kaznijo zapora obenem (krivično) trpijo tudi njihove družine oz. kakšni so negativni družbeni učinki zapora,¹⁶ pa naj odgovori npr. Inštitut za kriminologijo in

¹⁴ Zanimivo je, da problem konfliktnosti vlog svetovalnih delavcev problematizirajo prav vse obsojenke, s katerimi sva se pogovarjala, in ga dojemajo kot veliko oviro razvoju zaupanja v procesu svetovanja. Problem zaupanja zaradi dvojne vloge osebja je izpostavljen tudi v literaturi (npr. Hren, 2003: 184).

¹⁵ Na Upravi za izvrševanje kazenskih sankcij ugotavljajo (Letno poročilo 2003), da ženske kot matere prestajanje kazni in oddaljenost od doma velikokrat doživljajo kot hudo stisko s stopnjevanimi čustvi tesnobe, krivde in samoobtoževanja.

¹⁶ V dejstvu ločenosti žensk od otrok nekateri (npr. Grozdanić, 2001: 105) vidijo enega najmočnejših dokazov represivnosti kazni zapora za ženske, saj gre za nesmiselno in neopravičljivo viktimizacijo žensk in otrok.

ljudje, ki so odgovorni za kaznovalno politiko v Sloveniji, je sklenil najin sogovornik. Dodal je še, da bodo obsojenke, če jih bova povprašala o učinkih zapora, vse po vrsti povedale, da jim zapor škodi in da je najbolj primerno (če jim hočemo pomagati), da jih pustimo domov.¹⁷

4 Razprava

4.1 Nacionalni program in uradna politika obravnave drog v zaporih

Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij je sodelovala pri oblikovanju nacionalnega programa na področju drog (2004–2009), ki med drugim določa tudi strategijo obravnave zaprtih oseb, ki imajo težave z nedovoljeno drogo. Programi zavodov za izvrševanje kazenskih sankcij se sicer – kot kažejo letna poročila Uprave in strokovne objave njenih vodilnih delavcev (npr. Uršič - Perhac, 2001) – že nekaj let izvajajo v okviru strategije, ki se je razvijala in spreminjala skladno z razvojem vladnih in nevladnih programov oz. strokovnega znanja na področju obravnavanja odvisnosti v Sloveniji nasploh (ibidem: 1015). Poudarjajo, da oseb, ki imajo težave z nedovoljeno drogo, v zaporih ne »zdravijo«, temveč jim »ponujajo programe obravnave« (Uršič - Perhac, 2004: 385).

Iz resolucije o nacionalnem programu na področju drog 2004–2009 izhaja, da se je situacija na področju nedovoljenih drog v Sloveniji v zadnjih letih pomembno spremenila. Ponudba, raznovrstnost in dostopnost drog so se povečale, posledično pa tudi sama njihova raba. Spremenjene okoliščine terjajo prilagoditev starih oz. razvoj novih programov zmanjševanja ponudbe in povpraševanja po drogi ter programov zmanjševanja škode zaradi uporabe drog. Resolucija temelji na načelu uravnoteženega medsektorskega sodelovanja ter partnerstva države in civilne družbe, kot eno osnovnih izhodišč pa določa pravico do »zaščite pred takimi življenjskimi okoliščinami, ki pogojujejo uporabo drog« (ibidem: 3). Za temeljni cilj si postavlja »ustvarjanje takih družbenih razmer,

¹⁷ Izkazalo se je, da ni povsem tako, saj nama je večina sogovornic o vplivu zapora nanje povedala marsikaj pozitivnega.

ki posamezniku dajejo možnosti za razvijanje življenjskega sloga brez uporabe drog« (ibidem: 10). Ob tem se mi zdi najpomembneje, kako vsebinsko opredelimo »življenjske okoliščine, ki pogojujejo uporabo drog«. En način, kako to storiti, je afirmativen, ki ne seže onkraj zagovarjanja zgolj površinskega (in brezkončnega) krpanja najbolj vidnih socialnih krivic. Iz take perspektive med »tvegane življenjske okoliščine« v zvezi z drogo spadajo predvsem očitna socialna izključenost, družinska, socializacijska prikrajšanost, nizka izobrazba, brezposelnost, brezdomstvo, revščina in podobno. Drugi način pa je radikalnejši, saj je usmerjen k transformaciji, k strukturnemu spreminjanju obstoječega globaliziranega ekonomskega in kulturnega sistema, ki vzpostavlja visokorizične pogoje življenja za večino ljudi. Iz take perspektive so »tvegane okoliščine življenja« lastne vsakdanjemu življenju večine ljudi. Všeč mi je, da resolucija nacionalnega programa na področju drog problematiko drog opredeli kot »širše družbeno vprašanje« (ibidem: 13), bojim pa se, da je njen domet vendarle preveč omejen. V bistvu navija za to, da bi z vsakršnim »čarovništvom« poskušali blažiti (in s tem – ironično – krepiti!) razdiralne družbene učinke obstoječe globalne ekonomske ureditve (in spremljajočih vrednotnih usmeritev). Med temi učinki je tudi nenehno povečevanje mikavnosti (ali celo dozdevne nepogrešljivosti) in obenem tveganosti »druženja z drogami« v sodobnem času.

Poskusi preprečevanja težav v zvezi z drogami morajo torej vključevati prizadevanje za izboljšanje pogojev in življenjskih okoliščin ne le na prvi pogled najbolj ogroženih, temveč tudi vseh ostalih, saj danes praktično ni ljudi, ki jih sodobni, strukturno vsiljeni način življenja ne bi ogrožal. Od države takega stališča seveda ni realistično pričakovati. Priznati je treba, da je – če spregledamo klavarno ujetost v osnovne parametre obstoječega družbenega (ekonomskega) sistema – nova nacionalna strategija soočanja s problematiko drog skrbno pripravljena, da je rezultat sodelovanja mnogih relevantnih subjektov in nivojev ter da je zgledno usklajena z referenčnimi mednarodnimi dokumenti. Na žalost pa so naši mednarodni zgledi morda še bolj trdovratno omejeni v zgoraj nakazanem smislu in vpreženi v nemoteno poustvarjanje globalnega statusa quo.

Resolucija pravi, da je potreben usklajen, uravnotežen, celosten pristop. Pa smo spet pri problemu vsebinske opredelitve celostnosti.

Menim, da ne more biti govora o celostnem pristopu, če se spregleda osnovne strukturne generatorje takih družbenih pogojev, ki zapletajo (sicer prastari) pojav drog v vsakdanjem življenju. Težave zaradi drog je namreč, kot že rečeno, vselej treba razumeti tudi z vidika (naj)širših družbenih struktur in procesov. Celostno torej.

Poskusil bom brzdati radikalne družbenokritične medklice in tako bolj strnjeno predstaviti še nekatere zanimive relevantne vsebine, ki jih prinaša omenjena resolucija. Kot zelo pomembno izpostavlja pravico vsakogar do dostojne in strokovne obravnave ter pomoči, zato je nujno zagotoviti dostopnost različnih programov za vse, ki jih potrebujejo. Vsebine programov je treba prilagoditi potrebam specifičnih ciljnih skupin prebivalstva, kar velja tako za preventivne programe kot tudi za programe zmanjševanja škode, zdravljenja odvisnosti, socialne obravnave in rehabilitacije. Programi naj se smiselno povezujejo in usklajujejo na različnih ravneh.

Razvijanje novih programov ter nadgradnjo in širitev obstoječih programov zdravljenja in psihosocialne obravnave potrebujemo tudi v zavodih za izvrševanje kazni zapor, opozarja resolucija. Zaprtim osebam je namreč treba zagotoviti enake storitve (in pod enakimi doktrinarnimi pogoji), kot so dostopne v širši družbi. Zdravljenje odvisnosti v zaporih¹⁸ mora biti usklajeno z drugimi programi obravnave odvisnosti, tudi tistimi, v katere so bile osebe morebiti vključene pred začetkom prestajanja kazni. Iz resolucije izhaja, da mora imeti vsaka obsojena oseba v zaporu možnost razgovora s skupino strokovnjakov, ki ji bo predstavila možnosti za obravnavo odvisnosti. Zavodi za izvrševanje kazni zapor morajo vzpostaviti skupine strokovnjakov (zavodskih in zunanjih), ki bodo predlagale in izvajale programe obravnave oseb s težavami z drogami.

Izredno pomembna je priprava na odpust in ponovno vključevanje v družbo po prestani kazni. Z različnimi (in usklajenimi) programi pomoči je socialno izključevanje te posebej rizične družbene skupine treba preprečevati.

Resolucija izpostavlja zadostno informiranost (oz. osveščenost posameznika o problematiki drog) kot nujni pogoj za sprejemanje

¹⁸ Zanimivo je, da resolucija (na strani 16) govori o zdravljenju odvisnosti v zaporih, za katero Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij trdi (Uršič - Perhac, 2004: 385), da se v zaporih ne izvaja, saj tam ponujajo le programe obravnave, ne pa zdravljenja. Neusklajenost v tem primeru gotovo ne prispeva k jasnejši sliki o tem, kaj se v zaporih dejansko izvaja.

odgovornih odločitev o (ne)uporabi drog. Posebej omenja, da je treba tudi obsojenim osebam v zaporu posredovati potrebno znanje o drogah in o načinih strokovne obravnave.

Veliko pozornosti je namenjene promociji duševnega zdravja žensk, ki uporabljajo drogo. Resolucija predvideva, da bodo programi (prilagojeni ženski populaciji uporabnikov drog) zajemali tudi terensko delo in obveščanje o različnih tveganjih, vključno s prostitucijo in nevarnostjo uživanja drog v času nosečnosti.

Nadalje resolucija »zapoveduje«, da je treba odvisnim od drog zagotoviti možnosti za alternativno prestajanje kazni v terapevtskih skupnostih in drugih oblikah zdravljenja in socialne rehabilitacije.¹⁹ Opozarja pa, da morata biti izrekanje alternativnih kazni in tudi uvajanje alternativnih postopkov (ki bi nadomestili kazenskega), zakonsko in podzakonsko natančneje opredeljena.²⁰

Uporabniki in uporabnice drog so v resoluciji definirani kot osebe, ki so soodgovorne za svoje težave in ki naj aktivno sodelujejo tudi pri ustvarjanju programov. V ljudeh, ki uživajo droge, resolucija torej vidi potencialno močne in odgovorne subjekte ter tako presega tradicionalni pristop, ki uporabnike drog sili v ozko in razvrednoteno vlogo »kriminaliziranih in medikaliziranih objektov« (ibidem: 15).

Uradna strategija Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij glede obravnave zaprtih oseb s težavami zaradi odvisnosti od nedovoljenih drog sega na dve ravni: na preprečevanje vnosa drog v zapor²¹ in na področje strokovne pomoči tem osebam (glej Uršič - Perhac, 2001: 1016). Med glavnimi cilji obravnave izpostavljajo vzpostavljanje in vzdrževanje abstinence, preprečevanje recidiva ter večjo sposobnost reševanja težav in konfliktov. Opozarjajo pa, da so zelo pomembni tudi že veliko nižji cilji, kot sta npr. prepoznavanje svojega problema

¹⁹ Osebo sem na strani tistih, ki se zavzemajo za to, da se izognemo zaporni kazni za to populacijo storilk kaznivih dejanj, če se le da. Zaenkrat so uporabniki(-ce) drog žal pogosto izključeni(-e) iz alternativnih oblik sankcioniranja (Hren, 2003: 190).

²⁰ Slovenija žal še nima izdelane strategije ali akcijskega načrta glede alternativnim kaznim.

²¹ Upam, da ob tem ne pozabljajo, da večji nadzor in težja dostopnost drog v zaporu lahko povečata tveganost morebitne rabe droge v zaporu. Posebej zato, ker so programi zmanjševanja škode znotraj zaporov slabo uveljavljeni, saj so abstinenčni programi še zmeraj prevladujoč pristop pri uporabnikih drog v zaporih (Hren: 2003: 185).

na področju odvisnosti ali brez recidiva preživeti nekaj ur ali celo dan na prostosti (Uršič - Perhanc, 2004).²²

Obravnava obsega več faz in vsebuje različne programe, ki se delijo na nizkoprazne, višjeprazne in visokoprazne. Izvajalec nizkopraznih programov je zdravstvena služba, za višjeprazne in visokoprazne programe pa so kot izvajalci predvideni zavodski socialni pedagogi, psihologi in socialni delavci, ki so za delo z odvisniki dodatno strokovno usposobljeni. V izvajanje programov se vključujejo tudi pazniki, inštruktorji in organizatorji izobraževanja ter prostočasnih aktivnosti (Uršič - Perhanc, 2001: 1018).

Višjeprazni in visokoprazni programi obravnave se v slovenskih zaporih izvajajo v individualni in skupinskih oblikah, temeljijo pa na socioterapevtski metodi dela (socialnopedagoška orientacija), katere bistvo je odnos z zaprto osebo kot aktivnim subjektom, piše strokovnjakinja Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij (Uršič - Perhanc, 2001: 1018).

Osebam, ki v zavodih uspešno abstininirajo in izražajo željo po nadgradnji obravnave, se med prestajanjem kazni ta omogoča tudi v zunanjih zdravstvenih ustanovah in v programih nevladnih organizacij.²³

Na Upravi ugotavljajo, da je zelo majhna verjetnost, da bi se oseba uspela izkupati iz težav z drogami in iz sveta kriminala brez vključitve v programe obravnave in brez izkušenj postopnega vračanja v družbo že med prestajanjem kazni. Dodajajo, da je rehabilitacijsko prizadevanje lahko učinkovito le v okolju brez drog, zato so v letu 2003 tudi v Zavodu Ig vzpostavili t. i. "oddelek brez drog" (Uršič - Perhanc, 2004).

Med težavami pri obravnavi omenjajo²⁴ slabšo motiviranost zaprtih oseb za spreminjanje življenjskega stila, zanikanje pozitivnih rezultatov na urinskih testih, nesprejemanje odgovornosti za recidiv in različne oblike manipulacij.²⁵

²² Petrovec (1995: 102) v povezavi z nižjimi cilji opozarja, da je med obema skrajnostma – odvisnostjo in abstinenco – še veliko možnosti za intervencije.

²³ Tako je zapisano v Letnem poročilu 2003 Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij.

²⁴ Glej Letno poročilo 2003 Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij.

²⁵ Na tem mestu ponujam v razmislek izjavo Mlinariča (1984: 14), da dvoličnost in manipulativno naravnost pri obsojencih krepijo zaporu izrazito varnostno orientacijo. Prav taka naravnost pa se v slovenskih zaporih (vsaj v večini njih) krepi, kot bomo videli v nadaljevanju.

4.2 O socioterapevtski obravnavi odvisnih obsojenk

Programi obravnave, ki jih zavodi za prestajanje kazni zapora razvijajo in izvajajo za namene pomoči obsojenim osebam s težavami z drogami, temeljijo na socioterapevtskem modelu, uresničujejo pa se v obliki individualnega in skupinskega dela. Takšna je vsaj uradna resnica.²⁶ Zdi se, da dejansko stanje (tudi v ženskem zaporu na Igu) odstopa od deklariranega. V kolikšni meri, je težko reči, na osnovi podatkov, ki jih imamo, pa kaže, da v ženskem zaporu na Igu skupinske oblike terapevtske pomoči niso vzpostavljene (nekatero obsojenke so nama povedale, da to pogrešajo), hkrati pa se zdi upravičeno dvomiti – glede na ugotovitve najaktualnejše raziskave o stanju v slovenskih zaporih²⁷ – v dosledno uresničevanje socioterapevtskih načel.

Petrovec (2004: 4) opozarja na razkorak med zatrjevanim humanizmom prestajanja zaporne kazni in dejanskimi razmerami. Ocenjuje, da je prevladujoče stanje glede socioterapije v slovenskih zaporih razmeroma klavarno. Največ volje do življenja v »tretmansko opustošenem okolju« kažejo vrednote varnosti, nadziranja in kaznovanja. Petrovec ugotavlja, da sta ideja in praksa socioterapevtske usmeritve, ki sta pomenili zlasti demokratizacijo in civiliziranost zaporov kot državnih institucij, večinoma propadli. Meni, da se Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij zavzema za rehabilitacijske cilje na papirju, ne pa tudi v resnici (ibidem: 38).

Uprava zagotavlja, da programi za odvisne osebe v zaporih potekajo v skladu s socioterapevtskimi izhodišči, Petrovec pa zatrjuje, da o socioterapevtski obravnavi v večini slovenskih zaporov ni sledu (torej niti v primeru populacije, ki nima težav z drogami – M. M.). Če slednje drži, lahko utemeljeno dvomimo v to, da so odvisniki edini obravnavani po teh načelih, ko pa je jasno, da gre za skupino s specifičnimi potrebami, ki terjajo razvoj posebej prilagojenih programov, ti pa so zaenkrat še v povojih. Paradoksalno je, da le Petrovec, eden protagonistov socioterapevtskega modela v Sloveniji, opozarja, da je pri osebah s težavami z drogo domet socioterapije omejen (Petrovec, 1999: 128),²⁸ medtem ko se vodstvo

²⁶ Glej npr. Letno poročilo 2003 Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij.

²⁷ Gre za raziskavo Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani (Petrovec, 2004).

²⁸ Na nekem drugem mestu (1995: 100) Petrovec opozarja tudi, da večine

zaporov ne obotavlja na različnih mestih omenjati ta model kot osnovo za obravnavo odvisnih oseb v slovenskih zaporih. Situacija je razmeroma absurdna. Zapor, kjer varstveni koncept – kot kažejo nekateri empirični podatki²⁹ – na splošno vse bolj izpodriva tretmanskega, se ponašajo s socioterapijo ravno pri tistem segmentu populacije obsojencev, kjer ima socioterapevtski pristop verjetno največje omejitve.³⁰

Omejenost dometa pa seveda ne pomeni, da bistvo in temeljna načela socioterapije niso prenosljivi v kontekst obravnave zaprtih oseb, ki imajo težave z drogo.³¹ Na Upravi za izvrševanje kazenskih sankcij kot ključno razsežnost socioterapevtske orientacije ustrezno izpostavljajo odnos z obsojenim kot z aktivnim subjektom (Uršič - Perhac, 2001: 1018). To je vsekakor ena bistvenih komponent tega modela, ki pa ga je treba opredeljevati širše, namreč v kontekstu celotne zaporske mikrostrukture, stila vodenja institucije, komunikacij in medsebojnih interakcij na vseh relacijah in ravneh (glej Mlinarič, 1984: 8). Kakovost demokratičnih, horizontalnih medčloveških odnosov mora prispevati k ustreznemu terapevtskemu vzdušju, ki omogoča emocionalno in socialno učenje oz. resocializacijo (ibidem: 9, 11).

Ali je npr. v ženskem zaporu na Igu mogoče govoriti o socioterapiji, če jo razumemo na tako koncipiran način? Petrovec v svoji raziskavi ugotavlja, da ne. Ta zapor, ki je bil včasih (evropski!) zgled socioterapevtske organiziranosti, je po njegovi oceni med prvimi začel krepiti varnostno naravnost na račun tretmanskih vsebin (Petrovec, 2004: 4).³²

problemov, ki jih prinaša odvisnost od drog, v penološkem prostoru ne moremo reševati samostojno, zato je treba upoštevati strokovna izhodišča drugih znanosti.

²⁹ Glej Petrovec (2004).

³⁰ Zaprte osebe s težavami z drogo verjetno potrebujejo več omejitev oz. nadzora, ki pa ga je še naprej treba razumeti predvsem kot sredstvo za spoznavanje osebe z namenom učinkovitejše pomoči, ne pa kot obvladovanje (prim. Petrovec, 1999: 60).

³¹ V socioterapevtskem procesu gre npr. za poslušanje in upoštevanje obsojencev (Petrovec, 1999: 21), do obojega pa imajo vsekakor pravico tudi osebe s težavo z drogami.

³² Dejstvo, da je nekdanji "paradni konj" slovenske penologije zdrsnil v sivo povprečje, Petrovec povezuje tudi z dolgoletnim pomanjkanjem supervizije v tem zavodu (1999: 122).

Podatki kažejo, da se naši zaporj strukturirajo po vojaško-policijsko-hierarhičnem zgledu, da postajajo vse manj humani, da je odnos do obsojenih manj strpen, želja po njihovi socialni rehabilitaciji pa manjša (ibidem: 6, 7, 8). Menim, da bi bilo pretirano reči, da se slednje zrcali tudi v sicer očitni kritičnosti nekaterih vodilnih strokovnih delavcev uprave za izvrševanje kazenskih sankcij (npr. Magister, 2004) do socioterapevtskega modela,³³ je pa zaskrbljujoče, da so se pravemu socioterapevtskemu modelu zavestno odpovedali, hkrati pa priznavajo, da nadomestila zanj (npr. ukrepov restorativne pravičnosti) zaenkrat še ne izvajajo (glej Petrovec, 2004: 29).

Odmevi na sklepe te najaktualnejše penološke raziskave v Sloveniji so bili burni (s strani Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij). Priznavajo, da je tudi pri nas veliko teženj po prevladi kaznovanja nad rehabilitacijsko idejo, vendar tak trend po njihovem mnenju ni prevladujoč. Še več, ugotavljajo, da je slovenski zaporski sistem celo vedno manj kaznovalno naravnan. Zaporj po njihovem mnenju niso vojaško-policijsko-hierarhično strukturirani, temveč so organizirani kot celotna državna uprava. Socioterapevtska metoda naj bi bila danes še bolj uveljavljena v praksi, kot je bila pred leti, le da se o tem zdaj manj govori. Osnovno vodilo v praksi je tretmanska naravnost, zagotavljajo, kaznovalna usmeritev pa je nekoliko izrazitejša le v tistih zavodih, kjer je konkretno vodstveno osebje bolj kaznovalno naravnano.³⁴

Kot vidimo, gre za skoraj diametralno nasprotno sliko dejanskega stanja v "naših" zaporih od tiste, ki jo je na osnovi enoletne empirične raziskave dobil Petrovec. Vodstvo Uprave avtorju raziskave očita nezadostno poznavanje razmer, premalo zbranih informacij in napačno interpretiranje nekaterih podatkov. Glede na neprizanesljivo

³³ Zatrjevanje, da prava socioterapevtska organiziranost v velikih zaporih danes ni mogoča in da se ji bomo morali tudi formalno odpovedati (Magister, 2004: 405), ni usklajeno z uradnimi letnimi poročili Uprave, v katerih je socioterapija dosledno in brez pridržka izpostavljena kot temeljna uradna paradigma obravnave obsojencev. To kaže bodisi na neusklajenost stališč znotraj Uprave bodisi – kar je bolj verjetno – na razkorak med uradno zapisano in dejansko naravnostjo Uprave v tem pogledu.

³⁴ Vir: Pisna stališča in pripombe direktorja Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij na raziskavo Vplivi družbenih sprememb na izvrševanje kazenskih sankcij (izvajalec Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Petrovec, 2004). Vsebina dopisa je bila januarja 2005 predstavljena tudi na predstavitvi raziskave v prostorih Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij.

(in izključno) kritičnost je odziv prizadetih človeško razumljiv, saj v slovenskih zaporih zagotovo ni vse slabo. S tem se zanesljivo strinja tudi Petrovec, je pa res, da se je v svoji tokratni raziskavi omejil (po mojem mnenju taktično preveč neuravnoteženo) le na kritiko in izražanje zaskrbljenosti glede represivnih trendov, ki v zahodnem svetu dramatično naraščajo, svoje lovke pa raztezajo tudi k nam. Da bi te težnje t. i. "nove penologije" priznali, pa je morda treba več samokritičnosti (in zavezanost drugačnim vrednotam?), kot se zdi, da jo mnogi načrtovalci, izvajalci oz. izvrševalci kaznovalne politike trenutno kažejo.

4 Zaključki

Videli smo kar nekaj pomembnih razhajanj med podobami dejanskega stanja obravnave žensk s težavami z drogami v zaporu Ig, ki jih slikajo obsojenke na eni strani, strokovni delavci zapora in Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij na drugi ter "zunanja" penološka stroka (raziskovalec Inštituta za kriminologijo) na tretji strani. Očitno posameznikova vloga oz. perspektiva, v kateri se nahaja in iz katere vrednoti tako sebe kot aktualni zaporski kontekst, pomembno sodoloča oceno o tem, kaj in kako se v zaporih na tem področju v resnici počne.

Na osnovi zbranih informacij in preštudirane literature ugotavljam, da so programi pomoči od droge odvisnim osebam v ženskem zaporu na Igu še v povojih oz. razmeroma nerazviti. Tudi če bi se dejansko dosledno izvajalo vse to, kar strokovnjaki tega zavoda (in Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij) zatrjujejo, da se, bi bilo treba brez odlašanja začeti s prilagajanjem, razširjanjem, dopolnjevanjem, nadgrajevanjem in usklajevanjem programov obravnave v skladu z izhodišči nacionalnega programa na področju drog. Žal nacionalni program nikjer ne omenja specifičnosti ženske zaporske populacije. V tem smislu ga je treba dopolniti in si prizadevati za oblikovanje programov, ki bodo občutljivi za dejavnik spola ter prilagojeni ženskim potrebam in realnosti ženskega življenja (glej Nikolić-Ristanović, Stevanović, 1999: 46).

Pomembno se mi zdi, da je Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij aktivno sodelovala pri oblikovanju nacionalnega programa in da je – kot določa sam program – tudi v prihodnje predvidena kot

partner pri razvijanju nacionalne strategije na področju problematike drog. Naši zapori se s problemi odvisnosti od nedovoljenih drog pozorneje ukvarjajo šele (približno) desetletje.³⁵ V tem času so vzpostavili nekatere nepogrešljive dejavnosti in razvili strategijo obravnave oseb s težavami z drogami. Odkritejše priznavanje, da se omenjena strategija zaradi najrazličnejših (objektivnih in subjektivnih) razlogov marsikje ne uresničuje v zadostni meri, lahko penološkim delavcem in njihovi generalni upravi samo koristi. Realistično tezo, da so potrebna dodatna vlaganja v sistem, je moč utemeljiti le na dovolj transparentnem prikazu tako dosežkov in vsega dobrega kot tudi nedorečenosti, malomarnosti in pomanjkljivosti na področju obravnavanja problemov v zvezi z drogami v zaporih. Treba je še več znanja, kakovostnejšega načrtovanja, izvajanja in vrednotenja programov, kontinuirane strokovne supervizije, več usklajevanja, sodelovanja (tudi z "zunanjo" penološko stroko), predvsem pa (samo)kritičnega vrednotenja nekaterih zaskrbljujočih trendov »nadzorovanja in kaznovanja« (v svetu³⁶ in doma), ki ogrožajo nesporne civilizacijske dosežke slovenske penologije zadnjih desetletij ter njen dosednji humanistični vrednostni sistem.

Na koncu mora biti jasno, da brez kakovostnih, tj. demokratičnih, horizontalnih, spoštljivih (namesto strahospoštljivih!), neposrednih in sproščenih medosebnih odnosov (na vseh ravneh in relacijah) ter ustreznega delovnega (predvsem čustvenega) vzdušja v zaporih ne bo šlo (v pravo smer). Dialektika med človekom in sistemom je vselej takšna, da se lahko spreminja le oboje hkrati. Ni toliko važno, s katere od obeh strani (je sistem in človeka sploh mogoče jasno ločiti?) pride dovolj močna in vplivna pozitivna spodbuda, važno je le, da pride in da se vzpostavi razvojna spirala v smeri afirmacije izbranih vrednot. Lahko naša penologija glede slednjih doseže potrebno soglasje, tako kot ji je to nekoč bojda že uspevalo?

³⁵ Glej Petrovec (1995: 110).

³⁶ Da se je na zahodu (konkretno v Angliji) na področju problematike drog v zaporih razvoj obrnil proč od terapevtske in edukacijske orientacije v smer večjega kaznovanja in zaostritve režima, ugotavlja npr. Malloch (2000: 359) in dodaja, da je to prizadelo posebej obsojenke. Poostrene varnostne ukrepe so pogosto dojemale kot kaznovalne in ponižujoče (ibidem: 361).

5 Literatura

Grozdanić, V. (2001). Kazna zatvora za žene, resocializacija ili desocializacija. V V. Grozdanić in A. Šelih (ur.), *Žene i kazna zatvora*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, str. 85–109.

Hren, J. (2003). Droge v diskurzu zaporov. *Časopis za kritiko znanosti*, let. 31, št. 213/214, str. 179–188.

Jakulin, V. (1990). *Varnostni ukrepi*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.

Kanduč, Z. (2003). *Onkraj zločina in kazni*. Ljubljana: Študentska založba.

Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij (2004). *Letno poročilo*. Pridobljeno s svetovnega spleta 20. 3. 2005: http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/2005/PDF/uiks/porocilo_uiks_2003.pdf

Uprava za izvrševanje kazenskih sankcij (2005). *Letno poročilo 2004*. Pridobljeno s svetovnega spleta 20. 3. 2005: http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/2005/PDF/uiks/porocilo_uiks_2004.pdf

Magister, N. (2004). Sodobni koncepti socialnega dela v luči socioterapevtskega in restorativnega modela obravnave zaprtih oseb – kako naprej? V G. Meško (ur.), *Preprečevanje kriminalitete – teorija, praksa in dileme*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, str. 400–405.

Malloch, M. (2000). Caring for Drug Users? The Experiences of Women Prisoners. *The Howard Journal of Criminal Justice*, vol. 39, no. 4, november 2000, str. 354–368.

Mesec, B. (1998). *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Visoka šola za socialno delo: Ljubljana.

Mlinarič, F. (1984). *Socioterapevtska orientacija – perspektiva bodočega razvoja slovenskih kazenskih poboljševalnih zavodov in prevzgojnega doma*. Delovno gradivo RSPU-SIKS, Ljubljana, 1984 (ciklostil).

Muršič, M. (2004). Opredelitev nasilja v sodobnih medosebnih odnosih. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, let. 55, št. 4, str. 388–394.

Nikolić-Ristanović, V., Stevanović, I. (1999). Ženski zatvor godinu dana nakon donošenja Zakona o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srbije. *Temida, let. 2, št. 1*, str. 43–48.

Petrovec, D. (1995). Penološka in postpenalna obravnava narkomanije. V B. Merc (ur.), *Odvisnost – družbeni problem včeraj, danes, jutri*. Maribor: Obzorja, str. 100–113.

Petrovec, D. (1999). *Ideja in realnost socioterapevtske usmeritve*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.

Petrovec, D. (2004). *Vpliv družbenih sprememb na izvrševanje kazenskih sankcij*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.

Resolucija o nacionalnem programu na področju drog 2004–2009. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije. Pridobljeno na svetovnem spletu 20. 3. 2005: <http://www.uradzadrobe.gov.si/zakoni/ReNPPD.pdf>

Šelih, A. (2001). Kućni red kaznenih zavoda kao odraz usmjerenja zavoda? V V. Grozdanić in A. Šelih (ur.), *Žene i kazna zatvora*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, str. 67–84.

Uršič-Perharc, O. (2001). Strategija obravnave zaprtih oseb, ki imajo težave z nedovoljeno drogo. V M. Pagon (ur.), *Dnevi varstvoslovja*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola 2001.

Uršič-Perharc, O. (2004). Obravnava odvisnosti kot možnost preprečevanja povratništva. V G. Meško (ur.), *Preprečevanje kriminalitete – teorija, praksa in dileme*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, str. 385–389.

Zaviršek, D. (1994). *Ženske in duševno zdravje – o novih kulturah skrbi*. Visoka šola za socialno delo, Ljubljana.

Izvirni znanstveni članek, prejet novembra 2005.

Kritično o "ženskah, drogah in zaporu"

A critical look at "women, drugs and prison"

Mitja Muršič

Povzetek

Mitja Muršič, univ. dipl. soc. ped., Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana. *Prispevek nakaže, da droge njihovega uporabnika ne zaprejo nujno v svobodo omejujočo celico, da je ženski spol v sodobni družbi svojevrsten zapor in odvisnost ter da sodobni zapor moškega spola in obenem škodljiva droga par excellence. Zavzema se za družbo, v kateri uporaba drog ne bo le ena redkih dosegljivih opcij (ali celo nujnost) posameznikove prilagoditve na življenjski položaj oz. v kateri bo morebitno uživanje drog lahko (varna) uporaba (in le po resnično avtonomni izbiri tudi "zloraba").*

Ključne besede: zapor, ženske, droge, strukturno nasilje

Abstract

This article maintains that drugs do not necessarily lock the user up in a freedom-restricting cell, that the female sex in the society today is a kind of prison in itself and an addiction, and that prison today is male and a dangerous addiction par excellence. The article promotes a society in which taking drugs will not be one of very few accessible options (or even necessities) for an individual to adjust to his/her life situation, or rather, in which potential drug taking can will only be (safe) use (and 'abuse' only by truly autonomous choice).

Key words: prison, drugs, women, structural violence

1 Uvod

Vsaka od posameznih sestavin iz naslova članka (ženske – droge – zapor) je svojevrstna kontroverzna družbena konstrukcija. Ko jih na kritičen način mislimo v medsebojnih povezavah, jih lahko razumemo kot mnogo manj ločene diskurzivne entitete, kakor pa nam to s svojo ločevalno obliko nakazuje jezik ali kakšna (druga) ideologija.

Med študiranjem literature na temo “ženske, droge in zapor” so se mi v živahnem procesu miselne kombinatorike izoblikovala (med drugim) sledeča kompleksna vprašanja, na katera bi na tem mestu želel ponuditi vsaj nekaj kratkih in zasilnih “odgovorov”. Kakšnega spola je zapor za ženske? Kakšne vrste zapor je ženski spol? Kakšne vrste droga (odvisnost) je ženski spol? Ali so droge zapor? Ali je zapor za ženske droga?

Prispevek se konceptualno povezuje z empirično podprtim člankom (glej Muršič, 2006), v katerem na osnovi pogovorov z obsojenkami, ki imajo izkušnjo zasvojenosti z drogami, razmišljam o njihovih življenjskih položajih, o penologiji in o širših problemih z drogami v sodobnem času.

2 Kakšnega spola je sodobni zapor za ženske?

Menim, da sta dva odgovora (od treh možnih) na to vprašanje očitno napačna. Številni po mojem mnenju utemeljeno dokazujejo, da je naša družba še zmeraj izrazito mačistična, iz česar izhaja, da tudi institucija za inkarceracijo žensk ni niti srednjega niti ženskega, pač pa moškega spola. Zapor za ženske je ukrojen po meri patriarhalne kulture¹ in opravlja (poleg ostalega) vlogo družbenega nadzora nad ženskami. Bosworth (2000: 277) na osnovi tipa žensk, ki so jih v zgodovini najraje zapirali (npr. noseča ali spolno aktivna dekleta, prostitutke, tatice in druge) sklepa, da je bil zapor že od začetkov tudi v vlogi nadzorovanja žensk. S pomočjo predstav o "dobri" in "slabi" ženskosti je opravičeval svoj obstoj (ibidem: 279).

Če se torej zavzemamo za to, da bi bil dejavnik spola v sodobnih zaporih bolj upoštevan (v smislu prilagajanja specifičnim potrebam ženske zaporniške populacije),² se moramo zavedati, da je bilo "prilagajanje zaporov ženskam" v zgodovini že v funkciji načrtovanja in izvajanja čim bolj učinkovitega nadzora nad ženskami: ukvarjali so se z vprašanjem, kako naj zaporsko okolje kar najbolj vzpodbuja razvoj normativno pričakovanih ženskih načinov razmišljanja, čustev in vzorcev vedenja, kako torej zaprto žensko čim bolj približati idealu ženstvenosti (Kanduč, 2001: 40).

Tudi danes se na eni strani razvijajo "ženskam prilagojeni programi", ki poskušajo biti karseda učinkoviti v smislu zmanjševanja povratništva, vzdržnosti do uporabe drog, pa tudi istovetenja z vlogami odgovornih delavk, mater in žena,³ na drugi strani pa kritični ocenjevalci cenijo ravno tiste oblike ženskega upiranja, ki jih nosilci omenjenih programov razumejo kot neuspeh (Snider, 2003: 371). Poskusi približati se potrebam ženskega spola naj bodo zato vselej oblikovani (in neprekinjeno spremljani!) na osnovi previdnega razmisleka, kdaj so konkretni programi zavora

¹ Da je značaj ženskih zaporov patriarhalen, je ugotovila npr. Grozdanič (2001: 104).

² Da v ženskih zaporih specifične lastnosti in potrebe žensk niso dovolj upoštevane, ugotavlja npr. Puhar (1995: 309, 319) in ocenjuje, da se nad obsojenkami izvaja večje institucionalno nasilje kakor nad moškimi.

³ Med "ženskimi potrebami" obsojenk se najpogosteje omenjajo potrebe, povezane z vzdrževanjem higiene, nego in skrbjo za otroke, nosečnostjo in viktimiziranostjo zaradi različnih zlorab (glej Dowden, Andrews, 1999).

v resnično pomoč (ženskemu) spolu in kdaj zgolj nadzor nad njim. To predpostavlja aktivno sodelovanje samih žensk pri razvijanju, izvajanju in vrednotenju programov. Šelihova (2001: 83) meni, da je tretma v zaporu najprikladnejše oblikovati na način, da se vedno upošteva interes in predvsem privolitev obsojenke.

3 Kakšne vrste zapor je ženski spol v sodobni kulturi?

Tako zastavljeno vprašanje ne dopušča dvoma glede tega, ali ženski spol sploh je zapor. Temu ne ugovarjam, saj v vsakdanjem življenju obstaja več kot dovolj dokazov, da biti ženska v naši kulturi predstavlja svojevrstno ujetost (enako, čeprav na določeni ravni radikalno različno, pa velja tudi za moške!). Po Kanduču (2001: 396) je "igranje" ženske vloge na odru patriarhalne družbe – zaradi številnih omejitev, nasilja, zatiranja, podrejenosti, izkoriščanja in manjvrednostnega statusa – mogoče primerjati z zaporniškim življenjem. Podvprašanja so lahko npr.: V kolikšni meri gre pri ujetosti v spol za prostovoljno inkarceracijo? Gre za zapor odprtega, polodprtega ali zaprtega tipa? Gre za dosmrtno ječo? Ali gre celo za smrtno kazen? So mogoče kakšne ugodnosti? Kakšne so sankcije zaradi neupoštevanja pravil zapora (beri: spola)? So dovoljeni prosti izhodi iz spola? Je mogoč pogojni odpust iz spola? So obiski dovoljeni oz. nadzorovani (formalna/neformalna kontrola druženja)? Kakšni programi strokovne obravnave so na voljo ženskam (npr. razni "dušni pastirji" in "medikalizatorji" žensk)?

Odgovori na ta vprašanja bi bili v primeru različnih konkretnih žensk specifični glede na vselej edinstven preplet osebnih, medosebnih, socialno-ekonomskih oz. družbenokulturnih dejavnikov. V najslabšem primeru lahko biti ženska pomeni kmalu umreti (ženski spol kot smrtna kazen!) ali pa neprostovoljno umirati na obroke v dosmrtnem "zaporu" zaprtega tipa, brez "prostitih izhodov", brez "ugodnosti", brez "možnosti pogojnega odpusta", izolirana, socialno izključena (ali pa bedno vključena),⁴ formalno in

⁴ Dandanes je pogosto – namesto o popolni socialni izključenosti – ustrezneje govoriti o vključenosti v družbo, vendar z nizkim statusom. Sodobni procesi izključevanja imajo naravo t. i. vključujočega izključevanja – nekateri ljudje so vključeni s pomočjo načinov in sredstev izključevanja (Agamben po Zaviršek, 2003: 223, 224).

neformalno hipernadzorovana, brez strokovne pomoči ali kvečjemu s kompulzivnim vključevanjem v strokovne programe "pomoči", ki pogosto krepijo odvisnost, pasivnost in discipliniranost žensk, praviloma ob izdatni podpori najrazličnejših medikamentov.⁵ Soltau (po Zaviršek, 1994: 181) ugotavlja, da ženske zaradi spolno specifične socializacije pogosto ne prepoznavajo priložnosti za življenjske spremembe ali pa jim takih priložnosti resnično manjka. Kakorkoli, v obeh primerih njihovo življenje spominja na zaporniško životarjenje.

4 Kakšne vrste droga (oz. celo odvisnost) je ženski spol?

Kritičnemu očesu zlahka postane očitno, da je odvisnost nekaj imanentnega družbeno konstruiranemu ženskemu spolu in vsakdanji realnosti žensk. Zdi se, da spolno specifični socializacijski vzorci (pri)zadenejo (omamijo) ženske (oz. jih pripravljajo tako, da se same omamljajo) in jih učinkovito usmerijo v igranje ukročene, neavtonomne oz. odvisne ženske. Družbeno želena vloga se zraste z njeno samopodobo, zato ženska sama sebi postane najhujša ječarka: da bi ohranila pozitivno sliko o sebi, od sebe terja dosledno konformiranje družbeno posredovani vlogi ženske, s katero se istoveti. Rezultat družbeno prevladujočega procesa socializiranja žensk je pogosto negativna samopodoba (dvom vase, doživljanje sebe kot nevredne, nesposobne, nemočne), prepričanje o lastni nesamozadostnosti, samoobtoževanje, zapostavljanje lastnih potreb, tesnoba, samodestruktivnost, zavrtost izražanja zahtev po spremembi neupravičenega vedenja drugih (torej zavrtost izražanja jeze).⁶ Takšno dojemanje sebe, drugih in medosebnih odnosov je (visokorizična) osnova za razvoj vsakršnih odvisnosti.⁷ Odvisnost lahko namreč razumemo kot izraz specifičnega odnosa do sebe in zunanjega sveta (prim. Zaviršek, 1994: 180).

⁵ Pomoč, ki naj bi bila socialno integrativna, pogosto izključuje (Zaviršek, 2003: 223), npr. s strašljivo razširjenim kemičnim manipuliranjem ženskih možganov (nevroleptiki, antidepresivi idr.).

⁶ Milivojević (1999: 319) jezo opredeli kot zahtevo drugemu, da spremeni vedenje.

⁷ Da osebe z nizkim samospoštovanjem in izrazitejšo anksioznostjo bolj verjetno razvijejo odvisnost, velja tudi v uradni slovenski psihiatriji (glej npr. Čebašek - Travnik, 1999: 42).

Ko gre za odvisnost od nedovoljenih drog,⁸ je ženski spol lahko pomemben dejavnik tveganja za razvoj le-te, škoda za uporabnico drog pa večja kot v primeru, če gre za moškega. Zdi se, da so ženske, ki so odvisne od drog, bolj ranljive in bolj resno izpostavljene zdravstvenim in psihosocialnim tveganjem kot moški.⁹ Pomemben dejavnik v tem smislu je gotovo dejstvo, da so ženski odkloni od družbeno pričakovanih norm strožje (neformalno in formalno) sankcionirani, saj so zahteve po normalnosti izraziteje uperjene v ženske kot v moške (Zaviršek, 1994: 180).

V sodobni zahodni kulturi nikakor ni vseeno, ali določeno drogo uporablja moški ali ženska. Droge spreminjajo svoj status, pa tudi status tistega, ki jih uporablja, glede na to, ali jih uporablja moški ali ženska (Zaviršek, 1994: 182). Ženske običajno izbirajo družbeno sprejemljivejše droge, takšne, ki ne prinašajo deviantnega statusa in ki omogočajo, da ostane odvisnost dolgo nemoteča, neopazna oz. prikrita (ibidem). Če postane vidna in nekonvencionalna (v smislu očitnega odklona od normativov za ženski spol), pa v procesih družbenega reagiranja kmalu postane osrednja in totalitarna (v smislu prekritja celotne identitete) dimenzija doživetja s strani drugih (in samodoživetja!). Žensko se praviloma označi kot nemoralno (tudi v spolnem oz. promiskuitetnem smislu),¹⁰ medtem ko se zdi, da je odvisnost moških manj povezana z moralnimi razvrednotenji.

Biti ženska odvisnica od prepovedanih drog in hkrati še obsojenka pa lahko v najslabšem primeru pomeni tudi izčrpati se ob poskusih upravljanja z dvojno stigmo oz. upiranja ekstremno negativnim moralnim etiketam,¹¹ ki jih družba neusmiljeno lepi. Učinek stigmatiziranja se multiplicira, ko se ženska na koncu pogosto poistoveti z vsiljeno razvrednoteno identiteto.

⁸ O odvisnosti lahko govorimo, ko se okrog uživanja drog osredotočijo vse življenjske dejavnosti odvisne osebe (glej Droge, tvoj vodnik: 8).

⁹ Raziskave kažejo, da odvisnost od drog bolj globoko in popolno prizadene življenje žensk kot moških (Rebec, Nolimal, 1994: 23).

¹⁰ Iz raziskav res izhaja, da je žensko uživanje nedovoljenih drog pogosto povezano s prostitucijo (Rebec, Nolimal, 1994: 20), kar pa seveda ne upravičuje (in opravičuje) moralnih razvrednotenj žensk.

¹¹ Označene so kot storilke kaznivega dejanja in uporabnice drog, obenem pa so obsojane zaradi odklona od predpisane spolne vloge. Dejavniki poglobljanja stigmatizacije so lahko nadalje tudi etnična pripadnost, socialno-ekonomski status, spolna usmerjenost in podobno (Malloch, 2000: 355).

5 Ali so droge zapor?

Pomagamo si lahko s podvprašanji. So droge nevarne same po sebi? Ali droge nujno "inkarcerirajo" uporabnika? Je mogoče imeti varno razmerje z drogami? Imamo pravico do (nevarnega) razmerja z drogami? In tako naprej.

Problematika uživanja drog je izredno obremenjena (zasičena) s stereotipi, predsodki in mistifikacijami. Konkretno razmerje z določeno drogo (ali več drogami) je vselej rezultanta interakcije mnogih dejavnikov znotraj treh razsežnosti: lastnosti specifične droge, osebnostnih in drugih osebnih karakteristik uporabnika ter specifičnega sociokulturnega konteksta (glej Čebašek - Travnik, 1999: 141). Določene oseb(nost)ne lastnosti lahko v specifičnih socialnih in širšedružbenih pogojih vodijo k samodestruktivnim vzorcem uporabljanja drog. Tudi uporaba t. i. lažjih drog lahko v določeni konstelaciji okoliščin vodi k takemu načinu življenja, ki rezultira v resnih telesnih in psihosocialnih škodljivih posledicah (Milivojević, 2002: 156). En povsem možen ekstrem je biti močno odvisen od kanabisa (odvisnost lahko spremljajo različne reaktivne psihične težave in škodljive spremembe osebnosti), druga možna skrajnost pa je razmeroma neproblematično redno uporabljati heroin. Stopnja odvisnosti (oz. težav zaradi nje) torej ni odvisna le od substance, temveč tudi od osebnosti uporabnika in njegove aktualne življenjske situacije oz. od njegovega emocionalnega odgovora na to situacijo (ibidem: 152, 153).¹²

Droge kot substance pa imajo tudi lastnosti, zaradi katerih je njihova pretirana uporaba tvegana ne glede na osebnost in (psiho)socialni kontekst uporabnika. Droge se sicer razlikujejo v zmožnosti povzročanja odvisnosti (stopnji adiktivnosti), opozoriti pa velja, da tudi "lažje droge" (kot je npr. kanabis) motijo delovanje možganov in jih lahko ob kronični rabi poškodujejo (ibidem: 151).

Merila, kdaj je neka raba drog že zloraba, niso nekaj nespornega oz. splošno sprejetega. Za protagoniste vojne proti vsakršnemu uživanju drog je vsakršna raba že avtomatsko zloraba. Uradna psihiatrična opredelitev zlorabe slednjo definira kot način dolgotrajnejšega uživanja drog, ki povečuje tveganje za zdravje

¹² Ne pozabimo, da je posameznikova življenjska situacija vselej v pomembni meri določena s socialnimi oz. širšimi družbeno-kulturnimi dejavniki.

(tvegano uživanje) ali način, ki že škodi zdravju (škodljiva raba) oz. telesnemu, duševnemu in socialnemu delovanju (Čebašek - Travnik, 1999: 137, 138). S perspektive medicinskega modela je najboljši odnos do prepovedanih drog popolna abstinenca. Prevelika nevarnost namreč izhaja že iz droge same po sebi.

Na uradni spletni strani Urada za droge RS (Droge, tvoj vodnik: 6) najdemo glede tveganosti rabe drog drugačen poudarek, namreč da nevarnost izhaja iz neznanja in da je dobra informiranost nujna za samostojno sprejemanje odločitev o (ne)uporabi drog. Na istem mestu lahko preberemo, da obstaja toliko različnih odnosov do drog, kolikor je uporabnikov. Ali gre za uporabo ali zlorabo drog, lahko ocenimo šele, če podrobneje poznamo človeka in njegove življenjske okoliščine (ibidem: 7). Zlorabo opredelijo kot »odnos do drog, ki zaradi količine, pogostosti jemanja, telesnega in psihičnega ustroja ter družbenega položaja osebe privede do negativnih posledic tako za uživalca kot njegovo okolje« (ibidem: 8).

Glede na to, da različne snovi uživa veliko različnih posameznikov, ki imajo za to najrazličnejše razloge (ibidem: 10), je nemogoče enoznačno odgovoriti na zgoraj zastavljeno vprašanje, *ali droga uporabnika inkarcerira*. Okoliščine, motivi, potek in posledice uživanja drog so vselej specifični, zato je posameznikovo razmerje z drogo mogoče celovito presojati le ob podrobnejšem poznavanju konkretnega posamičnega primera.

O motivih uporabe drog je bilo že veliko napisanega. Na splošno lahko rečemo, da je uživanje drog način manipuliranja s svojim psihofizičnim aparatom (pa tudi zunanjim svetom).¹³ Gre predvsem za vzbujanje prijetnih oz. lajšanje neprijetnih čustev in občutkov (prim. Milivojevič, 2002: 153; Hren, 2003: 187). Pogosto gre tudi za manipuliranje v smislu spreminjanja svojih psihofizičnih zmožnosti: da bi bili bolj zmožni (in konkurenčni) ali pa manj zmožni (in zato v nekem smislu opravičeni).

Uživanje drog kaže razumeti (posebej v začetni fazi) predvsem kot poskus uresničitve oz. zaščite posameznikovih (bolj ali manj zavestnih) vrednot in (psevdo)potreb.¹⁴ Ker pa ljudje droge uživajo

¹³ Uporaba drog ima praviloma tudi "transakcijsko" oz. sporočilno funkcijo. Gre za svojevrstno komunikacijo s pomembnimi (v pozitivnem ali negativnem smislu) osebami, npr. z družino, prijatelji, avtoritetami, pa tudi s samim sabo.

¹⁴ S psevdopotrebo je mišljena (v resnici zgolj) želja, ki ji posameznik neupravičeno pripiše značaj potrebe (torej nečesa, brez česar nikakor ne more

tudi takrat, ko jim ni nič več pomembno (razen drog), lahko uporabo drog opredelimo še nekoliko širše, namreč kot specifičen poskus adaptacije na subjektivno doživeto (oz. občuteno) življenjsko situacijo.

Za sodobni čas je značilno, da vse bolj posegamo po drogah za vzbujanje prijetnih oz. eliminiranje neprijetnih čustev.¹⁵ Ljudje v sodobni zahodni kulturi imamo vse nižji prag tolerance za neprijetna čustva (ki imajo sicer – s svojim signaliziranjem, da so ogrožene naše vrednote – zelo pomembno vlogo pri zagotavljanju preživetja), obenem pa vedno teže doživljamo čustva s prijetno valenco (ki so pomembna predvsem v smislu večanja kakovosti življenja) (glej Milivojević, 1999: 9). Vsak neprijetni čustveni ton si prizadevamo čim hitreje nevtralizirati (brez drog nam to težko uspeva!), prijetna čustva pa doživljamo razmeroma zelo redko (in šibko) (spet si lahko pomagamo z najrazličnejšimi drogami). Temu (globaliziranemu) pojavu bi lahko rekli svojevrstna "emocionalna razvajenost", ki se kaže kot potencialno zelo nevarna siromašnost oz. okrnjenost našega čustvenega sveta.¹⁶

Emocionalnost sodobnega človeka je v pomembni meri družbeno konstruirana in usklajena z duhom časa, v katerem smo zaradi strukturnih in ideoloških pritiskov, prisil ter zapeljevanj pretežno emocionalno neadaptirani oz. neuravnovešeni (Muršič, 2004: 391). Eden možnih poskusov prilagoditve je – kot že rečeno – tudi (zlo)uporaba drog.

Bolj ali manj refleksivna (premišljena, ozaveščena) odločitev posameznika, da bo eden izmed njegovih odgovorov na subjektivno doživeto življenjsko situacijo tudi uporaba drog, je vedno posledica svojevrstne kombinacije dejavnikov. Znanih je veliko dejavnikov oz. kontingenc, ki so statistično povezani z uporabo drog, niso pa zadostni ali nujno prisotni pogoji v vsakem posamičnem primeru.

Osebe, ki uživajo droge, so do lastne uporabe drog bodisi

preživetji. Ker takšno precenjevanje želje (ki je po definiciji nekaj, brez česar lahko preživimo) vodi v "katastrofiranje" v primeru njene neizpolnitve, ima veliko motiva(k)cijsko energijo. (glej Milivojević, 1999: 247, 248).

¹⁵ Drog se poslužujemo tudi zato, da sploh lahko poskušamo iti (oz. dirjati) v korak z zahtevami časa.

¹⁶ Ta pojav je delno mogoče pojasniti tudi z brutalnim kulturno posredovanim imperativom sreče, za katero se dandanes vsi "po Sizifovo" pehamo in izčrpavamo.

ambivalentne (notranji konflikt, delna distanca) bodisi mislijo, da s tem ni popolnoma nič narobe (lahko so celo t. i. "ponosni uživalci drog") (Milivojević, 2002: 138). Za zadnje je še bolj značilno zaničanje in zmanjševanje resnosti težav v zvezi z uporabo drog, kar naj bi bilo sicer nasploh karakteristično za uživalce drog (Droge, tvoj vodnik: 28). Morebitno motiviranje k prenehanju z uporabo (ali vsaj zlorabo) je pri teh posameznikih zato v prvi vrsti usmerjeno k razvijanju ambivalentnega odnosa do uživanja psihoaktivne snovi.

Nemara ključno vprašanje se nanaša na posameznikovo pravico do uporabe (in tudi "zlorabe") drog. Tradicionalnemu (moralističnemu) pristopu je dovolj dobro oz. sprejemljivo le neuživanje drog oz. popolna opustitev njihove uporabe. Sodobnejši (bolj libertinski, realistični in pragmatični) pristopi pa uživanje drog štejejo kot le eno izmed legitimnih posameznikovih izbir.

Dekleva (1999: 174) ugotavlja, da so mnoge "uporabi drog naklonjene" vsebine v sodobnem času že del prevladujoče kulture (normalizacija uporabe drog!) in glede na to omenja dve legitimni smeri delovanja: prizadevanje za bolj moralno, človečno, drogam manj prijazno kulturo in pa razvijanje intervencij s stališča sprejemanja obstoječe kulture kot dejstva. Menim, da je oboje treba kombinirati. Dejstvo je, da ljudje uporabljajo droge (vedno so jih in zelo verjetno jih vedno tudi bodo), kar pa je povezano s številnimi tveganji oz. nevarnostmi, zato je vsem potencialnim in aktualnim uporabnikom treba posredovati informacije o učinkih drog, načinih varne uporabe in o osnovni samopomoči, tistim, ki droge uporabljajo izrazito nefunkcionalno, pa ponuditi ustrezne individualizirane programe pomoči. Zavzemati se moramo za bolj realistično informiranje (s ciljem omogočanja bolj racionalnega odločanja glede (ne)uporabe drog) in razvoj mehanizmov za zaščito uporabnikov drog kot potrošnikov, ki imajo pravico do zajamčenih standardov kakovosti dobrin (ibidem). Najpomembnejše se mi zdijo tiste intervencije, informacije oz. znanja in veščine, ki večajo posameznikove kapacitete za funkcionalno upravljanje s tveganji (in s pogoji življenja nasploh) in ki predvsem širijo zmožnosti za kakovostno življenje brez drog. Med temi kapacitetami oz. zmožnostmi so ključne tudi pozitivna samopodoba, večja čustvena refleksivnost (pismenost) in najrazličnejše (pro)socialne veščine, povezane z vrednostnim sistemom, ki je naklonjen spoštovanju in odgovornosti do sebe in drugih.

Kot družbenokritični socialni pedagog pa ne želim nikoli pozabiti, da je – ob najrazličnejših neposrednih intervencijah preprečevanja in zmanjševanja škode – napore vselej treba usmerjati tudi na raven širših družbenih struktur in procesov, ki nudijo simbole, kako naj razumemo sebe in zunanji svet, določajo pogoje naših življenj ter tako tudi stopnjo tveganja (ne)uporabe drog.

V specifičnem življenjskem kontekstu (oz. specifičnem emocionalnem odzivu nanj) je lahko (oz. se vsaj zdi) tvegana in škodljiva tudi neuporaba drog. Dekleva (ibidem: 173) opozarja, da ljudje v enačbo odločanja glede uporabe drog ne vključujemo samo informacij o škodljivosti substanc za naše zdravje, temveč se poslužujemo tudi drugih meril. V skladu s temi (kulturno posredovanimi) merili se neuporaba drog včasih (iz)kaže kot preprosto preveč tvegana oz. škodljiva, da bi abstinirali.

Zagovarjam stališče, da ima posameznik (kot "samoupravljalec") pravico do odločanja o tem, kaj bo vnesel v svoje telo, torej tudi do (zlo)uporabe drog in s tem povezanih življenjskih stilov (glej npr. Kanduč, 2003: 161). Vendar pa ob priseganju na človekovo avtonomijo pri izbiri življenjskega sloga pogosto spregledamo, da je avtonomija v razmerju do uživanja drog pogosto vprašljiva. Uživanje drog je nemalokrat izhod v sili v kontekstu pomanjkanja najrazličnejših virov za drugačno prilagoditev na vsakdanje življenje. Seveda ima posameznik tudi v tem primeru pravico do uporabe droge, vendar se je v takih okoliščinah morda smiselneje zavzemati predvsem za njegovo pravico do kakovostnejšega življenja. V nasprotnem primeru se poudarjeno sklicevanje na pravico posameznika, da uporablja droge, lahko razume tudi kot prizadevanje za kemično (oz. politično) pasivizacijo ljudi, ki živijo v bednih položajih znotraj družbene strukture. Petrovec opozarja na dodaten vidik, namreč na dejstvo, da se "svobodna volja" pri uporabi drog pogosto čedalje bolj izgublja v prisilnih dejanjih, ki izhajajo iz stisk (abstinenčnih in drugih). Četudi bi se človek v nekem trenutku želel odločiti drugače, v naslednjem tega že ne zmore več (Petrovec, 1995: 106). Avtor ima vsekakor prav, opozoriti pa je treba, da tak potek pri uporabi drog ni nujen, še več, nujen ni niti v primeru, ko gre za zasvojenost od nedovoljenih drog. Prevladujoč diskurz o uživanju drog neupravičeno ne dopušča možnosti, da je zasvojenost lahko tudi nadzorovana. Prevladuje predstava, da prav vsi zasvojeni trpijo in potrebujejo pomoč, da zasvojenost nujno vodi

v izgubo sposobnosti odločanja ter v psihofizični in socialni razkroj. V skladu s takšno simbolizacijo zasvojenec odrekajo sposobnost samostojnega odločanja o tem, kaj je zanj prav, smiselno in dobro (glej Herwing - Lempp, Stover po Fojan, 1998: 24).

Ob zaključku razmišljanja o tem, ali so droge zapor, kaže skleniti, da droge same po sebi vsekakor niso ječa. Tveganja za inkarceracijo v svet omame se pričnejo šele z njihovo uporabo, druženje z njimi pa lahko bolj ali manj (ali pa sploh nič) spominja na ujetost v zatohlo celico. Odnosi z drogami so najrazličnejši in vsak je zgodba (ali celo svet) zase. Na enem koncu kontinuuma je uživanje drog mogoče primerjati z zaporom (v smislu radikalne redukcije posameznikovih zmožnosti za avtonomno, svobodno življenje), na drugi skrajni strani pa se kot kontrast kaže visokoindividualizirano, samodoločeno, svobodn(jašk)o druženje z drogami. Proti kateri od obeh robnih leg bo gravitiralo konkretno posamično razmerje z drogo, je odvisno od prepleta mnogih okoliščin. Ker poteka in posledic uporabljanja drog ne moremo nikoli v celoti predvideti, je vsakršno uživanje drog tvegano početje. Za vsakogar. Vendar za ene bolj, za druge manj. Tako kot življenje samo.¹⁷ Žal.¹⁸

6 Ali je zapor za ženske droga?

Dandanes, to je v družbi, ki producira najrazličnejše odvisnosti (saj mrhovinarsko živi od njih) in ki je tudi sama odvisna (od odvisnih potrošnikov, predvsem pa od ekonomije),¹⁹ je marsikaj droga, pravzaprav (vsaj potencialno) skoraj vse. Na zapor za ženske lahko pogledamo iz čisto posebne perspektive, če se vprašamo, *ali je zapor za ženske droga*. Odgovor na to (in vsako) vprašanje je lahko bolj ali manj zapleten. Na tem mestu se bom zadovoljil s preprosto instrumentalizacijo (oz. eksploatacijo) vprašanja, ki

¹⁷ Živeti je v sodobni zahodni kulturi različno tvegano predvsem v odvisnosti od različnih položajev, v katerih se ljudje nahajamo znotraj družbene strukture oz. v odvisnosti od virov (osebnih, socialnih, ekonomskih, kulturnih, političnih), s katerimi razpolagamo.

¹⁸ "Žal" je v tem primeru politična izjava, ki implicira zagovarjanje pravičnejše družbene razporeditve najrazličnejših virov z namenom zmanjševanja najrazličnejših tveganj.

¹⁹ Glej Kanduč (2003: 154).

je dovolj priročno, da na kratko in pristransko izrazim svoj odnos do zapiranja žensk. Kakršenkoli zapor (ne glede na spol njegovih ujetnikov) se mi v pretežni meri zdi civilizacijski anahronizem. V tem pogledu sem minimalist. Zagovarjam čim manj zapora, dokler obstaja, pa se zavzemam tudi za čim boljši zapor (predvsem v smislu varovanja pravic in svoboščin zaprtih oseb, zmanjševanja škode zaradi bivanja v zaporu, zagotavljanja potrebne pomoči in pogojev za psihosocialno učenje ter v smislu neprekinjenega vzpodbujanja vključevanja osebe v družbo). Šelih in Grozdanič (2001: 4) ugotavljata, da zapor – ne glede na vse boljše in humanejše načine ter pogoje prestajanja zaporne kazni – ne usposablja za življenje na svobodi, zato se zavzemata za uresničevanje alternativnih načinov družbenega reagiranja na delinkventna vedenja žensk. Menim, da mora to veljati toliko bolj za populacijo odvisnih od drog. Žal pa kaže, da je zapiranje ljudi – tudi tistih, ki so storili kaznivo dejanje zaradi težav z drogami – še vedno (oz. celo vse bolj!) tako (politično) privlačen odgovor na njihova neželena (kazniva) vedenja, da bo še dolgo vztrajalo. Zdi se, da je sodobna družba prav odvisna od te institucije, ki je eden najbolj v oči bijočih dokazov barbarskosti sodobne kulture. Barbarskosti v smislu nezmožnosti oz. – kar je še huje – pomanjkanja volje za bolj civilizirano odzivanje na kršitve pravil družbenega sožitja (oz., če smo manj naivni, pravil reprodukcije obstoječih razmerij moči v družbi). Zapor lahko razumemo kot svojevrstno legalizirano nelegitimno trdo drogo, katere uporaba je bistveno bolj tvegana in škodljiva kot uporaba nedovoljenih psihotropnih snovi. Kakšna naj bo politika do uporabe te "droge"? Popolna "abstinenca" se zaenkrat ne zdi realističen cilj, kar pomeni, da pride v poštev preprečevalna politika (v smislu prizadevanja za čim manj zapora oz. za razvoj alternativnih načinov sankcioniranja družbeno nesprejemljivih vedenj) in pa politika zmanjševanja škode zaradi uporabe te "droge". Uporabnike (torej tiste, ki zapor ohranjajo pri življenju) je treba informirati o učinkih, tveganjih in načinih varnejše uporabe, tistim, ki to "drogo" uporabljajo izrazito disfunkcionalno (npr. tako, da v zaporu vidijo samo sredstvo za pravično kaznovanje, onesposabljanje kriminalcev in zastraševanje), pa ponuditi ustrezne "programe pomoči" (npr. pomoč pri razvijanju alternativnega, humanejšega vrednostnega sistema).

7 Zaključek

Zdi se, da droge postanejo resnično zlo šele v zli družbi in v žilah izgubljenih ljudi, ki jih aktualni družbeni sistem producira. Če si ženska (uporabnica drog), se zadeva še dodatno zaplete, posebej če pristaneš v zaporu.

Ukrepe preprečevanja in zmanjševanja škode zaradi uporabe drog je treba zastaviti precej širše – v smeri kulturnega sramotenja globaliziranega ekonomskega sistema in zagovorništva človečnejših makro- in mikrodružbenih aranžmajev. Če se ozremo naprej, nobena smer družbenega razvoja ni nujna, kljub temu da nas zainteresirani prepričujejo v nasprotno. Osebnostno in politično se je treba odločiti, katere vrednote bomo zagovarjali in živeli. Iti moramo v smeri izboljševanja strukturnih pogojev življenja,²⁰ v katerih uporaba drog ne bo le ena redkih dosegljivih opcij (ali celo nuj) posameznikove prilagoditve na življenjski položaj oz. v katerih bo uživanje drog lahko (varna) uporaba in le po resnično avtonomni izbiri tudi “zloraba”.

Drugače povedano: da bi ljudje imeli manj motivacije za uporabo drog (zaradi drugačnega dožemanja sebe in sveta okrog sebe ter zaradi obilja drugih, privlačnejših opcij), tisti, ki bi jih vendarle uporabljali, pa možnost za varnejše “odnose” z njimi – da bi bilo takih zgodb, kot smo jih slišali od obsojenk, čim manj.

Zdaj bom zaključil. Ker pa ne bi rad zaklenil, bom končal z vprašanji, ki si jih kaže prej ali slej zastaviti: Kakšen je naš sistem vrednot? Ali naj uporabljamo (oz. nadaljujemo oz. poskušamo prenehati) droge? Kaj z (ne)uporabo (ali s prenehanjem uporabe) drog tvegamo? V kakšni družbi živimo? V kakšni družbi želimo živeti? Je to res družba brez drog? Ali nimamo danes le drog brez družbe? Do kakšne družbe imamo pravico? Se moramo najprej spremeniti sami ali naj se najprej spremeni družba? Kaj pa, če lahko s spreminjanjem sebe spreminjamo družbo? Kaj pa, če je hkrati nujno povezati se s podobno mislečimi in skozi odločno kulturno zagovorništvo alternativnega razvoja doseči spremembe v družbeni strukturi?

²⁰ Programi obravnave obsojenk s težavami z drogo bi morali prispevali k spremembi strukturnih problemov vsakdanjega življenja konkretne ženske, ki jo v nasprotnem primeru po prihodu iz zapora zlovesče čakajo.

8 Literatura

Bosworth, M. (2000). Confining femininity: A history of gender, power and imprisonment. *Theoretical Criminology*, vol. 4, No. 3, August 2000, str. 265–284.

Čebašek - Travnik, Z. (1999). Zloraba in odvisnost od psihoaktivnih snovi. V M. Tomori in S. Zihelr (ur.), *Psihijatrija*. Ljubljana: Litterapicta, Medicinska fakulteta Univerze v Ljubljani, str. 137–168.

Dekleva, B. (1999). *Ekstazi in plesne droge*. Ljubljana: Društvo za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela, Pedagoška fakulteta.

Dowden, C., Andrews, D. A. (1999). What works for female offenders: A Meta-Analytic Review. *Crime & Delinquency*, Vol. 45, No. 4, October 1999, 438–452.

Droge, tvoj vodnik – več informacij, manj tveganj. Pridobljeno s svetovnega spleta 20. 3. 2005: http://www.uradzadroge.gov.si/doc_docs/publikacija_droge.pdf

Fojan, D. (1998). *Retorika droge*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.

Grozđanić, V. (2001). Kazna zatvora za žene, resocializacija ili desocializacija. V: Grozđanić, V A. Šelih (ur.), *Žene i kazna zatvora*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, str. 85–109.

Hren, J. (2003). Droge v diskurzu zaporov. *Časopis za kritiko znanosti*, let. 31, št. 213/214, str. 179–188.

Kanduč, Z. (2001). Žene, zločini, zatvori: pregled nekih od središnjih kriminologijskih problemskih cjelina. V: Grozđanić, V A. Šelih (ur.), *Žene i kazna zatvora*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, str. 5–48.

Kanduč, Z. (2003). *Onkraj zločina in kazni*. Ljubljana: Študentska založba.

Malloch, M. (2000). Caring for Drug Users? The Experiences of Women Prisoners. *The Howard Journal of Criminal Justice*, Vol. 39, No. 4, November 2000, str. 354–368.

Milivojević, Z. (1999). *Emocije: psihoterapija i razumevanje emocija*. Prometej, Novi Sad.

Milivojević, Z. (2002). Kaj ti veš, če nisi poskusil. *Ptički brez gnezda, leto 21, št. 40*, str. 136–156.

Muršič, M. (2006). Ob izpovedih obsojenk z izkušnjo zasvojenosti z nedovoljenimi drogami. *Socialna pedagogika, vol. 10, št. 1*.

Muršič, M. (2004). Opredelitev nasilja v sodobnih medosebnih odnosih. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo, let. 55, št. 4*, str. 388–394.

Petrovec, D. (1995). Penološka in postpenalna obravnava narkomanije. V B. Merc (ur.), *Odvisnost – družbeni problem včeraj, danes, jutri*. Maribor: Obzorja, str. 100–113.

Puhar, S. (1995). Diskriminacija žensk v kazenskem postopku in pri izvrševanju zaporne kazni. *Socialno delo, št. 5*, str. 309–320.

Rebec, A., Nolimal, D. (1994). Ženske in droge. *Mreža drog, št. 4*, str. 9–28.

Snider, L. (2003). Constituting the Punishable Woman: Atavistic Man Incarcerates Postmodern Woman. *The British Journal of Criminology, Vol. 43, No. 2*, 2003: 354–378.

Šelih, A. (2001). Kućni red kaznenih zavoda kao odraz usmjerenja zavoda? V: Grozdanić, V. A. Šelih (ur.), *Žene i kazna zatvora*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, str. 67–84.

Šelih, A., Grozdanić, V. (2001). Uvod. V V. Grozdanić in A. Šelih (ur.), *Žene i kazna zatvora*. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, str. 3–4.

Zaviršek, D. (1994). *Ženske in duševno zdravje – o novih kulturah skrbi*. Visoka šola za socialno delo, Ljubljana.

Zaviršek, D. (2003). Notranja nasprotja socialnega dela pri uresničevanju človekovih pravic v postmodernih družbah. *Socialno delo, št. 4–5*, str. 219–230.

Pregledni znanstveni članek, prejet novembra 2005.

Delo socialnega pedagoga z mladimi po travmatski poškodbi možganov

Work of a social pedagogue with young people after brain injury

Sabina Gombač

Povzetek

Sabina Gombač, univ. dipl. soc. ped.,
Zavod Zarja, Kunaverjeva 14, 1000 Ljubljana.

Prispevek predstavlja delo socialnega pedagoga z mladimi po travmatski poškodbi možganov. Statistični podatki o možganskih poškodbah po svetu namreč kažejo, da postaja omenjena problematika tiha epidemija današnjega časa. Osvetljuje najpogostejše vzroke poškodb in posledice, ki korenito spremenijo življenje poškodovanca in njegove družine. V nadaljevanju se osredotoča predvsem na vedenjske in osebnostne težave, ki so žarišče dela socialnega pedagoga tako na individualni kot tudi skupinski ravni. Del socialnopedagoškega programa je usmerjen tudi v delo s starši, ki so nepogrešljiv člen v rehabilitaciji svojega bližnjega, ki je utrpel možgansko poškodbo. Preventivni program je usmerjen predvsem v najbolj rizično skupino – mladostnike – in v splošno osveščanje javnosti, saj se družba še vedno premalo zaveda problematike poškodb glave.

Ključne besede: *možganska poškodba, vedenjske in osebnostne težave, socialni pedagog*

Abstract

This article presents the work of a social pedagogue with young people after brain injury. Statistic data on brain injury around the world shows that these problems have become a silent epidemic of our world today. It highlights the most frequent reasons for brain injury and its consequences which usually entirely change the injured person and his/her family's life. It focuses on the behavioural and personality problems which are at the core of the social pedagogue's work both when working one-to-one basis and in groups. Part of the program includes work with the parents who are one of the key elements in the rehabilitation of the person who has had brain injury. The preventative program is aimed at the group most at risk, young people, and at keeping the general public informed as the society is still not fully aware of the problems related to head injuries.

Key words: *brain injury, behavioural and personality problems, social pedagogue*

Uvod¹

Ob nastopu delovnega razmerja v Zavodu Zarja sem prvič prišla v stik z osebami po nezgodni možganski poškodbi in posledicami, ki od posameznika zahtevajo, da v celoti spremeni svoj način življenja in preoblikuje zastavljene cilje, posledicami, ki globoko posežejo v življenje ostalih družinskih članov. Dnevno se soočam z vprašanji poškodovancev, kot so: kje dobiti fanta, kako nadaljevati šolo, kako najti smisel življenja? Kako pomagati drugim, biti samostojen? Vprašanja, ki si jih je tudi marsikdo izmed nas postavljal v določenem življenjskem obdobju. Za osebo, ki je utrpela možgansko poškodbo,

¹ Vsebina članka je bila predstavljena na 3. slovenskem kongresu socialne pedagogike z mednarodno udeležbo na Rogli novembra 2005.

pa omenjena vprašanja pogosto ostajajo odprta, nedorečena in lahko postanejo dnevno breme posameznika.

Ponovno učenje dnevnih aktivnosti, postavljanje realnih ciljev, iskanje zadovoljstva v dosegljivih zmožnostih, biti zadovoljen sam s seboj, se pohvaliti itd. – vse to zahteva od posameznika, ki je utrpel poškodbo, veliko napora, vendar ob primerni strokovni pomoči in podpori v družini tudi zadovoljstvo, ki odtehta dnevne napore.

Namen naslednjega prispevka je seznaniti strokovne sodelavce in ostale bralce o obstoječi problematiki in pomembnosti socialnopedagoškega dela z osebami, ki so utrpele poškodbo, ter vzpodbuditi vsakega izmed nas, da poskrbi za večjo zaščito sebe in drugih v prometu. Pri tem postanemo tudi bolj občutljivi za tiste, ki so se znašli na neprimernem kraju ob neprimernem času in sedaj potrebujejo našo pomoč.

Dejstva o travmatski poškodbi možganov

Število ljudi, ki so utrpeli možgansko poškodbo, drastično narašča po vsem svetu. Incidenca bolnikov, sprejetih po možganski poškodbi, je okrog 200 na 100.000 prebivalcev letno v večini zahodnih držav, v ZDA pa je število poškodb možganov blizu 2 milijona letno, zato govorimo o tihi epidemiji sodobnega časa. V Sloveniji so travmatske poškodbe možganov tretji vzrok umrljivosti. Letno je hospitaliziranih približno 8.060 ljudi. Glede na stopnjo prizadetosti je okrog 84 % vseh poškodb blagih, 11 % zmernih in 5 % hudih (Simon, 2003).

Najbolj ogrožena skupina so **mladi, kolesarji in motoristi, stari med 15 in 40 let. Najpogostejši vzrok** je namreč prometna nesreča (50–60 %) kot posledica prehitre vožnje, vožnje pod vplivom alkohola in pomanjkljive zaščite. Sledi ji padec, ki prevladuje v skupini starejših bolnikov, nasilje, uporaba strelnega orožja in športne poškodbe. Razmerje med poškodovanimi **moškimi in ženskami je 3 : 1**, in sicer zaradi načina življenja, želje po hitrosti, adrenalinu ipd. Največji del poškodovanih predstavlja skupino oseb v najbolj aktivnem in ustvarjalnem življenjskem obdobju, ko poškodba in njene posledice onemogočajo uresničitev zastavljenih življenjskih ciljev (Zarja, 2003).

Potek okrevanja je dolgotrajen, končni izid pa je odvisen od obsega, mesta in narave poškodbe, pomoči na kraju nesreče, posameznikovih predhodnih sposobnosti, učinkovitosti terapevtskih programov in podpore v družini. Poškodba prizadene človeka v njegovem celostnem delovanju, poleg tega pa pomeni tudi fizično, psihično in finančno breme družini in širši družbi (trajna invalidnost, nezaposljivost, socialni problemi itd.).

Posledice možganske poškodbe

Posledice poškodbe so odvisne od teže, narave in obsega poškodbe. Znano je, da tudi blage poškodbe možganov (posledica padca, blažjih udarcev) vplivajo na posameznikovo delovanje. Ena od analiz kaže, da skoraj tretjina ljudi z lahko poškodbo glave po treh mesecih ne zmore polnega delovnega časa. Osebe s poškodbo, s katerimi se dnevno srečujem, so utrpeli hudo možgansko poškodbo, ki trajno vpliva na njihovo življenje.

Najbolj vidne in s tem najbolj stigmatizirajoče so posledice na **telesnem področju**, ki se kažejo kot motnje gibanja, koordinacije, ravnotežja, senzorične motnje, epilepsija, dispraksija ter kontrola sečnega mehurja in črevesja. Omenjene oviranosti pogosto zahtevajo uporabo različnih pripomočkov, ki posamezniku omogočajo samostojnejše življenje.

Na **kognitivnem področju** se odražajo kot motnje spomina in pozornosti, težave pri načrtovanju in organizaciji aktivnosti, reševanju problemov, hitrosti predelave informacij, prostorski in časovni predstavi ter kot težave na govornem in jezikovnem področju.

Čustveni in vedenjski problemi ter osebne težave so najtežje razumljivi in dolgoročno predstavljajo najpogostejši vzrok za stisko v poškodovančevi družini. V zgodnjem času po poškodbi se pojavlja nemir, kasneje so zelo pogosti izbruhi besa, agresivnost, pomanjkljiv pogled v situacijo, impulzivnost in zavrtost, čustvena labilnost, izključna usmerjenost vase, depresivnost, tesnoba, zaskrbljenost in težave s spolnostjo.

Psihične težave se primarno pojavijo kot posledica poškodbe možganov, sekundarno pa nastanejo kot posledica notranjih

konfliktov zaradi težav, ki jih prinesejo daljnoročne posledice poškodbe.

Številne težave, s katerimi se dnevno srečuje poškodovanec, vplivajo tudi na zmanjšano možnost vključevanja v **socialno okolje**, ki se vedno bolj oži, in mnogi so zaradi oviranosti socialno izolirani (Trevor, 1996; Zarja, 2003).

Narava možganske poškodbe zahteva celostno obravnavo, ki jo zagotavljamo s pestrostjo strokovnih delavcev in različnimi aktivnostmi. V nadaljevanju se bom osredotočila na vedenjske, čustvene in osebnostne težave, saj predstavljajo področje, s katerim se kot socialni pedagog dnevno srečujem pri svojem delu.

Zakaj vedenjske in osebnostne težave?

Po poškodbi možganov se posameznik nekoliko čustveno in vedenjsko spremeni, saj so možgani sedež in nadzorno središče za vsa naša čustva in vedenje. Res pa je, da je veliko manj razumevanja za tovrstne težave kot za gibalne ali govorne motnje.

- Vedenjske in čustvene težave lahko nastanejo kot posledica neposredne nevrološke okvare. Za nadzor čustev, misli, vedenja in spolnega vzbujenja ter samozavest in osebnost je v pretežni meri odgovoren frontalni del možganov. Ob poškodbi se pretrgajo zapletene živčne poti. Posledično se poruši ravnovesje med kemičnimi prenašalci sporočil. Po poškodbi se mora poškodovanec ponovno naučiti obvladovati svoja čustva in vedenje, tako kot se mora naučiti hoditi ali govoriti. Včasih je poškodba tako huda, da ne more ponovno pridobiti nekdanjih znanj in spretnosti, zato govorimo o spremenjeni osebnosti.
- Kot posledica nevrološke okvare se pogosto pretirano izražajo nekatere osebnostne značilnosti posameznika. Zmanjša se nadzor nad nekaterimi posameznikovimi lastnostmi, kar se odraža v pretirani ali popačeni obliki. Če je bil posameznik na primer pred nesrečo zelo svobodnih pogledov glede spolnosti, so lahko ti nazor po nesreči brez meja in lahko pomembno vplivajo na dožemanje sveta in na sprejetost v okolju. Zelo pomembno je, da poznamo posameznikovo osebnost pred nesrečo, da lažje razumemo vedenje po nesreči in mu primerno pomagamo.

- Prilagajanje in obvladovanje težav ter spremembe po poškodbi prinašajo številne stiske in napetosti. Pojavljajo se številna razočaranja, saj se mora posameznik zelo potruditi za izvajanje dnevnih aktivnosti, ki so bile pred poškodbo samoumevne, npr. zavezovanje čevljev, nega ustne votline itd. Sočasno se dogajajo številne spremembe, izgube in stiske, ki povzročajo hud stres, ki ga je težko obvladovati in se najpogosteje kaže kot razdražljivost, impulzivnost, depresija idr.
- Na čustvene in vedenjske odzive pomembno vplivajo tudi fizične okoliščine in značilnosti socialnega okolja, v katerem se posameznik nahaja. Poškodba prinese številne spremembe v odnosu s socialnim okoljem. Pojavlja se nerazumevanje okolice za poškodovanceve težave, izguba stikov s prijatelji ali sodelavci ali pa nezmožnost vrnitve na delovno mesto oziroma v šolo in izražanja lastnega mnenja. Pogosto so tudi pričakovanja s strani svojcev previsoka. Vse to vodi v številne osebne stiske, ki se najpogosteje izražajo skozi neprimerno vedenje (Eslinger, 2002; Malia, Brannagan, 2001).

Delo socialnega pedagoga

Delo socialnega pedagoga obsega tri oblike dela:

- s posameznikom in skupino,
- s svojci,
- preventivno delo.

Delo s posameznikom in skupino

Posameznik se po poškodbi srečuje s številnimi težavami, ki mu onemogočajo nadaljevanje načrtane poti. Pogosto ne razume, kaj se dogaja z njim, in išče krivdo pri sebi, češ da se je mogoče premalo trudil. Naloga ne le socialnega pedagoga, ampak celotnega tima je, da posamezniku razložimo naravo njegove poškodbe, možne posledice in namen izvajanja določene aktivnosti na njemu razumljiv način. Zelo pomembno je, da posameznik ob primerni strokovni pomoči sam odloči o nadaljevanju rehabilitacije, in sicer:

v kaj se bo usmeril, čemu bo dal prednost itd.

Oseba s poškodbo se dnevno sooča s svojimi omejitvami, ki povzročajo številne stiske, na katere se vsak odziva na svoj način. Pri mnogih se razvijejo močni obrambni mehanizmi, ki omogočajo prikrivanje svojih težav ali številne vedenjske težave, skozi katere odražajo svojo stisko. Z različnimi aktivnostmi pomagamo posamezniku, da realno ovrednoti svoje stanje, se sooči z nastalo situacijo in poišče realnejše cilje. Cilje postavimo tako, da so dosegljivi, oprijemljivi in omogočajo lastno potrditev. Mnogi poškodovanci so namreč prepričani, da so po poškodbi popolnoma nesposobni. Razvije se nizka samopodoba, ki je nastala zaradi številnih neuspehov, lastnih težav in obremenitve družine. Posameznike vzpodbujamo, da vidijo svoje močne točke in ohranjeno znanje, tako da pogosto sami sebe prijetno presenetijo, npr. s pripravo referata na določeni temo, pripravo kosila ob pomoči, organizacijo in izvedbo razstave ipd. Z iskanjem novih možnosti lastne samopotrditve jim pomagamo najti novo mesto v družbi.

Za mnoge posameznike z možgansko poškodbo je vrnitev v prejšnji način življenja zelo težka ali celo nemogoča. Vsak posameznik namreč stremi k čimprejšnji rehabilitaciji, ki mu bo omogočila nadaljevanje zastavljenih ciljev. Pojavljajo se zaskrbljenost in občutki tesnobe, saj je prihodnost postala nepredvidljiva. V kasnejših stadijih rehabilitacije – ob vedno večjem soočanju z realnim stanjem – je pogosto prisotna depresija, ki se lahko stopnjuje v razmišljanje o smislu in zaključku življenja.

Proces soočanja je namreč dolgotrajen in zelo boleč, saj od posameznika zahteva, da si oblikuje novo življenje in postavi nove cilje, h katerim bo usmeril svojo energijo. To je najtežji del rehabilitacije. Pri tem je zelo pomembna podpora staršev, saj je pomemben občutek sprejetosti v družinskem krogu ne glede na težave, s katerimi se poškodovanec srečuje.

Možgani so nadzorni sistem našega telesa. Vsak možganski center ima svojo funkcijo. Ob poškodbi določenih možganskih centrov se spremeni delovanje določenega dela telesa.

Poškodba frontalnega dela možganov vpliva na znižano samokontrolo na vseh nivojih posameznikovega delovanja. Poleg tega imata pri tem pomembno vlogo posameznikova osebnost in način soočanja s problemi pred poškodbo. Znižana je samokontrola

misli in vedenja, prisotni so številni izbruhi besa, impulzivnost, čustvena labilnost, razdražljivost. Posameznik najpogosteje nima uvida v lastno reagiranje, zato je naša naloga, da mu pomagamo, da se zaveda težav, ki so prisotne v odnosu z drugimi. Proces ozaveščanja je dolgotrajen zaradi znižanih kognitivnih sposobnosti. Od strokovnega delavca zahteva veliko kreativnosti pri uporabi različnih tehnik glede na sposobnosti in težave posameznika, npr. dnevni monitoring prisotnosti agresivnih izbruhov. S skupno postavljenimi okviri ne/sprejemljivega vedenja skušamo vzpostaviti občutek varnosti, ki posamezniku omogoča oblikovanje notranjih meja in samokontrole lastnega vedenja. Posameznik potrebuje pomoč tudi pri učenju primerne komunikacije, saj je tudi samokontrola misli zmanjšana, poleg tega so prisotne številne komunikacijske ovire, ki zahtevajo veliko strpnosti tako s strani poškodovanca kot s strani okolice.

Velik poudarek dajemo situacijskemu učenju, saj le tako povečamo samozavedanje svojih zmožnosti in težav. Posameznik je namreč prepričan, da zmore vse aktivnosti, ki jih je opravljal pred poškodbo, na primer odhod v mesto, danes pa to zahteva veliko načrtovanja. Pomembno je, da se posameznik sam odloči glede na zmožnosti in s tem sprejme odgovornost za svoja dejanja. Učenje poteka načrtno in tudi spontano v vsakdanjih situacijah ter omogoča pridobivanje tako pozitivnih kot tudi negativnih izkušenj, če imajo le-te svoj namen in se iz njih lahko česa naučimo. Gre za dolgotrajen proces, saj je učenje močno zaznamovano z znižanimi kognitivnimi sposobnostmi.

Osebnostno in vedenjsko vodenje poteka v obliki individualnih svetovalnih razgovorov in skupinskega dela. Delo s skupino namreč presega egocentrično naravnost, ki je pogosto prisotna v procesu zdravljenja, in s tem dosežemo, da je posameznik pozoren na druge in njihove potrebe. V skupini vzpodbujamo posameznika k večji samostojnosti, medsebojni toleranci in pomoči drug drugemu.

Svojci lahko s svojo toplino in brezpogojnim sprejemanjem sina oz. hčerke ali moža oz. žene s poškodbo glave pozitivno vplivajo na potek rehabilitacije in na proces oblikovanja novega življenja.

Delo s svojci

Del programa je usmerjen v delo s svojci, saj se ravno tako kot poškodovanec srečujejo s številnimi stiskami. Pogosto je slišati: »Življenje se nam je obrnilo na glavo.« Vsaka družina se na svoj način sooča s številnimi spremembami, ki globoko posegajo na vse nivoje delovanja družine: fizično, psihično in nenazadnje tudi finančno. V kasnejših obdobjih rehabilitacije pogosto pride do neravnovesja pri prevzemanju obveznosti tako v skrbi za poškodovanca kot za celotno družino. Mnoge družine ne zmorejo pritiskov in obremenitev, zato so prisotne pogoste razveze, razpad družine idr.

Že ob prvem soočanju z možgansko poškodbo (najpogosteje je to v Kliničnem centru) starši ne dobijo dovolj informacij o poškodbi in o tem, na koga se lahko obrnejo ob določenih težavah. Na rednih srečanjih poskušamo staršem podati pomembne informacije o posledicah poškodbe, možni rehabilitaciji in možnostih usmeritve navzven ter prenosu terapije v domače okolje v obliki praktičnih nasvetov; npr., kako lahko pomagajo, da se bo lahko posameznik samostojno uredil.

Iz potreb staršev se je oblikovala skupina za starše z namenom medsebojne podpore, pomoči, podajanja praktičnih nasvetov in občutkov, da v vsej tej zmedii niso sami. Skupina poteka že dve leti, enkrat mesečno. Oblikovala se je konstantna skupina staršev, ki osebno zelo raste in si medsebojno nudi podporo, ki je neprecenljiva.

S starši poskušamo vzpostaviti tudi različne oblike neformalnega druženja z namenom, da se spoznamo tudi izven okvirov ustanove. Enkrat letno se srečamo na novoletnem plesu, organiziramo različne skupne projekte, na primer dražba, prodaja izdelkov ipd.

Dnevne obremenitve prinašajo v družino številne napetosti, zato poleg dnevnega in institucionalnega programa že deseto leto organiziramo tabor ob istem terminu vsako leto, da si lahko starši organizirajo svoj dopust. Mnogi so potrebovali vrsto let, da so se sprostili, resnično zaupali, da so njihovi sinovi/hčerke na varnem in da si lahko privoščijo nekaj dni oddiha brez občutkov krivde.

Zavedamo se, da je delo s svojci izrednega pomena in da še nismo poskusili vseh možnosti, zato še vedno iščemo poti, da bi dosegli

tudi tiste starše, ki bi ravno tako potrebovali pomoč, pa so njihova vrata še vedno zaprta.

V okviru ustanove delujemo tudi z različnimi preventivnimi projekti z namenom osveščanja širše javnosti; enega bom v nadaljevanju tudi predstavila.

Preventivno delo

Preventivno delo je usmerjeno predvsem v osveščanje najbolj rizične skupine, torej mladih. Organiziramo različne preventivne delavnice v vrtcih, osnovnih in srednjih šolah, ki so izkustveno obarvane. Za mlajše pripravimo delavnico skupaj z uporabnikom v smeri osveščanja o varnosti v cestnem prometu, vendar ugotavljamo, da bi pogostejše potrebovali tovrstno delavnico najprej starši, šele nato otroci. Dijake srednjih šol povabimo na obisk v našo ustanovo. Družaben dopoldan z aktivnostjo, ki ga pripravijo dijaki, prinese obojestransko zadovoljstvo, saj so naši uporabniki zelo veseli stikov s sovrstniki, za dijake pa je to prav posebna izkušnja, ki jo skupaj predelamo na delavnici, ki sledi po druženju.

Z različnimi aktivnostmi naših uporabnikov se pojavljamo tudi v medijih z namenom večanja občutljivosti za tovrstno problematiko in osveščanja javnosti o problematiki poškodb možganov, saj naj bi se vsi zavedali dejstva, da se to lahko zgodi vsakomur, kjerkoli in kadarkoli. Nenazadnje je pomembno tudi osveščanje oseb, ki so utrpele tovrstno poškodbo, da bi začutile, da niso same in da obstajajo ustanove in ljudje, ki jim lahko pomagajo.

Zaključek

Poškodbe možganov predstavljajo eno izmed največjih zdravstveno-socialnih težav sodobne družbe. Hiter način življenja, razvoj prometa, tehnike, ekstremni športi in nasilje so najpogostejši vzroki možganskih poškodb, ki kruto posežejo v življenje posameznika in njegove družine. Prizadenejo vsa področja posameznikovega delovanja: motorično in kognitivno področje, čustvovanje, vedenje, pojavljajo se osebne in psihične težave. Posledice poškodbe so odvisne od same poškodbe (lahka, zmerne,

huda), primerne pomoči na kraju nesreče, kasneje od intenzivne rehabilitacije in sekundarnih posledic. Proces rehabilitacije je dolgotrajen in zahteva celosten in individualiziran pristop k posamezniku ter vključuje multidisciplinaren tim, poškodovanca in njegove svojce.

Omenjena problematika za socialnega pedagoga predstavlja velik izziv, saj od njega zahteva veliko kreativnosti in znanja pri iskanju primernih metod glede na vedenjske in osebnostne težave v kombinaciji z ostalimi posledicami poškodbe. Raznolikost posledic poškodb zahteva številna na novo pridobljena znanja z vseh področij posameznikovega delovanja in hkrati ohranjanje medčloveškega odnosa. Nenazadnje je fleksibilnost tista, ki omogoča sodelovanje v pestrem timu, ki je za poškodovanca in njegovo poškodbo bistvenega pomena. Le medsebojno sodelovanje tako tima kot tudi osebe s poškodbo in svojcev prinese posamezniku možnost zadovoljnejšega življenja.

Upam, da sem s tem člankom vzpodbudila bralce k razmišljanju o prisotnosti možganskih poškodb in da bodo le-ti poskrbeli za večjo strpnost na cesti in do ljudi, ki so utrpeli poškodbo glave.

Literatura

Eslinger, P. J. (2002). *Neuropsychological interventions*. New York: The Guilford Press.

Malia, K., Brannagan, A. (2001). *Brain Tree Training: Neurological training for carers and professionals*. UK: Leatherhead Surrey.

Radonić - Miholič, V. (1996). *Nekateri psihološki dejavniki v rehabilitaciji oseb po poškodbi možganov*. Disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Reberšak, I. (1997). *Socializacija po hudi poškodbi možganov*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Simon, M. R. (2003). *Epidemiološki podatki o poškodbah glave v Sloveniji*. V V. Košorok (ur.). *Nezgodna poškodba možganov – izziv medicini in družbi*. Ljubljana: Inštitut RS za rehabilitacijo.

Trevor, P. (1996). *Poškodba glave: praktični vodnik*. Ljubljana: Društvo Vita.

Zavod Zarja. (2003). *Brošura ob 10. Obletnici delovanja Zavoda Zarja v Ljubljani*. Ljubljana: Zavod za varstvo in rehabilitaciji po poškodbi glave, Zarja.

Strokovni članek, prejet novembra 2005.

Prikaz knjige:

Dušan Rutar:

**Ljubezen v imenu očeta: kar s
pomočjo filmov oče podari sinu**

(UMco, Ljubljana, 2006. Knjižna zbirka
Premiera, št. 53. Rdeča premiera)

Alenka Jevšnik

Alenka
Jevšnik,
univ. dipl.
soc. ped.,
VVZ
Antona
Medveda,
Novi trg
26b, 1240
Kamnik.

Razmislimo o knjigi. Knjige so zato, da ljudje o njih razmišljamo. Predvsem pa so po definiciji namenjene temu, da jih preberemo. In razmislimo. Morda naredimo razloček – med dobro in slabo knjigo. O dobri razmišljamo, o slabi pač ne, ker nam je verjetno niti ni uspelo prebrati do konca. Vsaka dobra knjiga pusti človeku, ki jo prebere, da razmisli o tem, kaj je prebral, da ga “obrne”.

Knjiga dr. Dušana Rutarja *Ljubezen v imenu očeta: kar s pomočjo filma oče podari sinu* je knjiga, ki je nastala zato, da jo preberemo. In razmislimo. O knjigi, o tem, kar smo prebrali. In je logično nadaljevanje knjige istega avtorja *Vzgoja za družino in vrednote: kako s pomočjo filma vzgajati otroke*. Knjiga je namenjena nam vsem, četudi jo avtor podari sinu, darilo pa je duhovne narave in ga kot takega v osnovi ne moremo zavračati. Namenjena je otrokom, najstnikom, ki odraščajo,

staršem, vzgojiteljem, učiteljem, svetovalnim delavcem itd. oziroma vsem, ki vzgajajo.

Če povzamemo Bachelardovo misel iz njegove enkratne knjige *Poetika prostora*, da na temelju nič rastejo človeške vrednote, kajti ozemlje, na katerega je naključje posadilo človeško rastlino, ni bilo nič, je torej nujno vzeti v roke Vzgojo za družino in vrednote ter Ljubezen v imenu očeta in ju prebrati. In o njima razmisliti. In se prepustiti. Branju in razmišljanju. Šele tako lahko začnemo vzgajati. Knjiga je v osnovi namenjena najstnikom, odraščajoči mladeži, kajti predvsem oni potrebujejo naš čas, in ne samo naše denarnice. Naš čas potrebujejo ne samo za shopping, videoigre, računalnik in televizijo – pač pa tudi za pogovor, čas za branje, razmišljanje ...

A zanimivo – starši ne morejo kupiti v gigamarketih poleg vložkov in tunine še pol kile pogovora s svojim otrokom in pol ure skupnega gledanja odličnega filma. Tega ni v nobeni reklami.

Vprašajmo se – zakaj?

Knjige Dušana Rutarja so knjige o zvestobi. Pa ne kakršnikoli zvestobi, ampak zvestobi vrednotam, zvestobi resnicoljubnosti.

Zakaj torej sploh brati skupaj z otroki ter z njimi gledati filme in o njih razmišljati?

Verjamemo, da nam Dušan Rutar ni postregel z instant recepti, kako bolje vzgojiti otroke, ampak nam je s svojo knjigo ponudil čas za razmislek. In pa ideje. O čem lahko razmišljamo? Sami, s svojimi otroki, kot starši, kot vzgojitelji, učitelji, kot prijatelji, kot sopotniki ... Prav v tem pomenu je knjiga namenjena nam vsem.

»Drugim je treba prisluhniti. Otrokom je treba prisluhniti. Zlasti tistim, ki se upirajo. Zlasti takrat, ko se upirajo, ko vztrajajo. Nič se namreč ne dogaja po naključju«, pravi avtor ob filmu Kramer proti Kramerju (Kramer vs. Kramer, 1979). To je pripoved o otroku. Je pripoved o starših, ki se ločijo, zato nastane problem, pri kom bo otrok živel. Jasno je le, da ne more živeti sam. Je film o očetu in materi. O odnosu očeta do sina. Zgodba je boleče tipična. Zaposleni in večno odsotni oče, mati molčeča in trpeča. Ki končno »spakira« in odide. To pač ni več tipično, sploh v prostoru, v katerem živimo. Če odide oče, je normalno, problem nastane, če odide iz družine mati. Res pa je, da se to zelo redka zgodi. Ženske ne odhajajo, ker to ni prav in ker se ne spodobi, ženske molče prenašajo in trpijo. Ker je tako menda prav. Tako pravijo.

»Kdor je normalen, se upira oblastnim praksam. Upira se zastopnikom oblasti, ki jih je sicer zelo veliko. Ne upira se temu, kar je dobro. Upira se izkoriščanju, hinavščini, korupciji, hipokriziji /.../«, zapiše Dušan Rutar že v samem uvodu. In mi lahko razmišljamo že samo o tem delu, samo o tem odstavku. Razmislek o upor, upor, ki je smiseln in logičen. Obdobje najstništva je obdobje upora. In če po pedagoško naredimo refleksijo – zakaj prihajamo v konflikte z otroki?

Kot starši, vzgojitelji, učitelji, pedagogi. Ali res samo zato, ker se nikakor nočejo "vzgojiti" po naših pričakovanjih in željah? Ker se upirajo našim zahtevam, normam, pravilom, predpisom, pravilnikom, staršem, učiteljem, vzgojiteljem? Ali se kdaj vprašamo, v kakšnem razmerju smo v odnosu do otroka? Svojim otrokom vendar vsakodnevno dopovedujemo in zapovedujemo, predpisujemo in pričakujemo. To počnemo zato, da jih vzgojimo, da se otrok nauči upoštevati norme in pravila, pravilnike in predpise. Vse to je vendar zato, da se otrok tega nauči in upošteva! Kaj v družbi, ki naj bi bila brez vrednot, ni vrednota resnica, zvestoba, zaupanje ...? Ali odrasli res vedno sledimo resnici, smo zvesti v svojem prepričanju, zaupamo predvsem vase in v svoja dejanja? Ta razmislek prepuščamo bralki oz. bralcu.

Razmislimo o življenju. »Človeku ni mogoče izbrisati spomina, ker spomin ni nekaj, kar bi lahko brisali. Spomin nastaja vedno znova, nastaja nenehno, oblikuje in spreminja se. Podoben je tokovom reke, podoben je delti, ki prehaja v ocean. Spomin je kakor svet in je kakor življenje. Je integralne, organske narave, kar pomeni, da življenja ni mogoče deliti na posamezne koščke, ki jih nato zložimo v predalčke.« O tem spregovori avtor ob filmu Večno sonce brezmadežnega uma (*Eternal Sunshine of the Spotless Mind*, 2004).

Knjiga je razdeljena na šest poglavij, od katerih je šesto (zadnje) poglavje najbolj obsežno, saj nam v njem Dušan Rutar predstavi filme, ki jih lahko gledamo skupaj s svojimi otroki in skupaj z njimi govorimo o tem, kar smo videli, se pogovorimo, razmislimo, razrešimo dileme. Konkretna dilema, vsakdanja dilema, katerekoli dilema.

Vrnimo se na začetek, k prvemu poglavju, k odgovornosti. V življenju se je težko odločati za tisto, kar je prav in kar je dobro.

Avtor pravi, da mnogi ljudje vedo, kaj je prav, a se ne odločajo skladno s tem, kar vedo. Raje se odločajo za kaj drugega. Morda zaradi strahu. Ampak obstajajo heroji. Filmski in življenjski. V knjigi boste našli oboje. Zato postanek pri prvem poglavju in pri Noamu Chomskemu. Zakaj? Ker je heroj našega časa. Kako naj otrok odraste brez upora staršem, vzgojiteljem, učiteljem? Kako naj otrok odraste brez herojev?

Če drugo poglavje spregovori o zapeljevanju potrošnikov in odgovornosti (mladih) ljudi, je to logično nadaljevanje prvega.

»Ko je kdo kritičen, lahko nastane štala,« pravi Rutar. In kaj se zgodi, ko nastane štala? Spet razmislek. Ob branju knjige ga prepuščamo bralki oz. bralcu. Prepuščamo ga očetu, prepuščamo ga materi, da bosta lažje razumela sina ali hčer, morda pa končno tudi sebe. Otroci, ki jih rojevamo v ta čas in vzgajamo za prihodnost, ki ni naša, temveč njihova, so otroci medijev in propagande, otroci informatike in znanstvenih odkritij. Zato je treba razmisliti o tem, kako jih pripraviti na življenje v hipersvetovih, na življenje v podivjanem potrošništvu, v nori propagandi, ki nam prodaja vse, tudi želje.

Kako otroke vzgajati v svet, kjer je vse tukaj in zdaj? In takoj! V svet, ki ne proizvaja več želja, prave želje, ki ne pozna odrekovanja, napora, hrepenenja. V svet, kjer so se zgodbe iz tisoč in ene noči spremenile v tisoč in eno željo, ki pa sploh ni naša, ampak so nam sporočili, da je. A o naravi želje ne vemo ničesar, ker smo prepričani, da vse imamo, da z denarjem lahko vse kupimo, da se vse dobi. Da je to prava želja.

Tudi vzgoja otrok je postala tržno blago. In priročniki za vzgojo z desetimi ali stotimi nasveti, kako vzgojiti uspešnega otroka. Uspešen otrok je priden otrok, otrok, ki uboga, se ne upira, ne trmari, je uspešen v vsakem trenutku, se ne prepira, je vljuden, ustrežljiv, uspešen doma, v družbi, šoli, je prijazen in vljuden, ne pljuva, ni umazan, ni strgan ...

Knjiga, ki je pred nami, nam bo lahko v pomoč pri teh razmislekih, kajti ne ponuja nam rešitev, ne ponuja nam sodb in mnenj. Morda se kdo s tem ne bo strinjal. In prav je tako. Vedno je tako. Z avtorjem, ki napiše neko delo, se lahko strinjamo, lahko pa tudi ne. Vsak avtor in vsaka knjiga poiščeta med bralci take, ki avtorjeve koncepte sprejmejo, in take, ki jih ostro zavrnejo. Verjetno

se bo to zgodilo tudi ob tej knjigi. Vsesplošnega konsenza in strinjanja ni. O tem pripoveduje avtor tudi sam skozi celotno knjigo. Skozi filmske pripovedi. Dušan Rutar želi, da s pomočjo knjige in filmov razmišljamo. Znano reklo je, da je pot v pekel tlakovana z najboljši nameni. O tem se lahko pogovorimo s svojimi najstniki, dijaki, otroki, še lažje pa o tem spregovorimo z njimi, če si poprej ogledamo film Constantine, o katerem avtor prav tako spregovori v 6. poglavju.

Avtor se v tretjem delu obrne k sinonimu *hiper* v sodobnem svetu – Ameriki. Obrat k imperiju. Obrat k lažem, spektaklu, hiperprodukciji, hiperlažem. In k načinu, kako in na kakšen način sploh lahko pride do tega. Opozori nas, zakaj je smiselno brati knjige Noama Chomskega in izjave Georga Busha II. skupaj. Opozori nas, zakaj oblastniki potrebujejo brezбриžne državljane in neumne (nore) ideologije, ki lažejo. Imperiji rastejo in izginjajo, se sesuvajo. Tako to je. In prav je tako.

V četrtem poglavju, ki ga poimenuje Odgovorni in histerični kritiki, se avtor preko Chomskega še vedno ukvarja z razmisleki o odgovornosti intelektualcev. Kaj meni o tem Chomsky, si lahko preberete sami. Kaj je odgovorna kritika in kaj je sentimentalna, čustvena, histerična kritika. Vračamo se v čas vietnamske vojne, kjer Chomsky naredi razloček med kritiki. Kdo se lahko sprašuje o upravičenosti vojne, kdo se podredi oblasti, kdo kar kritizira? Treba se je vprašati natanko o tem, kdo, kako in zakaj je zakrivil Vietnam, da ga je doletela taka usoda in je umrlo toliko ljudi? Ali se je treba zadovoljiti z javnimi konsenzi in zakaj ne. Danes, toliko let kasneje, si enaka vprašanja lahko postavljamo glede Iraka ali pa lahko kimamo “uradnim” oblastnim resnicam ter hkrati podpisujemo izjave, ki nas potiskajo še globlje v močvirje, v katerem že itak živimo.

In kupujemo. In s tem zadovoljimo svoje želje in potrebe, interese.

Z otroki, v gigamarketih, kjer je vse prirejeno za “družinsko” nakupovanje. Vozički, police, dodatna ponudba, varstvo, animacija ... Starši pa lahko v tem času izbirajo ravno tiste vložke s krilci, kajti brez njih je življenje slabše, prav tisti jogurt brez maščob in verjetno že tudi brez mleka, čisto pravo tunino in kremo, s katero bodo mame ostale mlade in brez gub, tudi še ko bodo že babice ...

Kaj lahko stori oče v takem primeru? V primeru, ko vzgaja v hiperpotrošništvu? Če sploh je prisoten v družini. Morda si ob tem pomagamo z različnimi filmskimi pripovedmi. Si ogledamo film Velika riba (Big Fish, 2003), ki je film o razmerju med očetom in sinom, o razmerjih med pripovedovanjem zgodb in "resničnim svetom", je zgodba o pripovedovanju zgodb in smiselnosti le-tega, je pripoved o življenju, smrti, večnosti in vstajenju, o dediščini, ki jo prejme sin od očeta, je pripoved o dolžnosti slehernega človeškega bitja, da poskrbi za dediščino in jo prenese naslednjim rodovom, kot pravi Rutar ob filmu. Ali pa si s svojim odraščajočim najstnikom ogledamo film Skoraj popularni (Almost Famous, 2000), ki je filmska pripoved o pasijonu, mladosti, ognju, odraščanju, ljubezni in pop kulturi. In je film o tem, kako vzgaja mati. Očeta v tem filmu ni.

»Skrb za povprečja ne more biti skrb za ustvarjalnost, kreativnost,« pravi Rutar ob filmu Očka v krilu (Mrs. Doubtfire, 1993). To je film o preobrazbi. Oče, ki ni oče, postane oče, ko se zgodi dogodek. Do spremembe je prišlo zaradi zunanje prisile, ne zaradi notranje. Tudi to se dogaja.

Naj naredimo obrat. Svet kot volja in predstava – J. Cocteau v Orphéeu, 1947, izreče te besede: »Vse življenje glej v zvezdo in videl boš smrt na delu!«

A mi sedaj živimo v tako bizarnem času, ko skušamo utajiti preprosto dejstvo, da smo smrtna bitja.

»Človek lahko živi in ne ve, da je mrtev, kar lahko ugotovimo, če si ogledamo film Pozabljeni (The Forgotten, 2004). Človek je sicer zmožen pozabljati, vendar ni nujno, da pozabi vse, kajti vse sploh ne obstaja.«

»Obstajata dva svetova, svet mrtvih, svet živih. Mrtvi ljudje živijo v spominih živih. Kaj pa živi ljudje. Se jih mrtvi spominjajo? Je to sploh mogoče?« Koga išče in najde resnica, je vprašanje, in obstaja odgovor. Morda ga najdete ob gledanju filma Vsiljivci (The Others, 2001).

Ne vračajo se vsi mrtvi, vračajo se le nekateri. To smo lahko videli tudi v filmu Mačje pokopališče (Pet Cemetery, 1989). Tudi v tem filmu se mrtvi vračajo, toda vračajo se le zaradi tega, ker je nastala strašna povezava med popačeno obliko ljubezni (živih) in zlom. Živi ljudje so na grozljiv način ljubili svoje bližnje in jih niso

pustili, da bi odšli, ugasnili. Hoteli so jih imeti pri sebi. Njihova ljubezen je bila oblastna, posesivna, narcistična, patološka. Kak tukajšnji zdravnik bi rekel, da so ljubili preveč. Zaradi take ljubezni so morali biti kaznovani. Ljubljeno bitje se je vsakič vrnilo, toda bilo je drugačno. Spremenilo se je, piše avtor ob filmu Krog 2 (The Ring Two, 2005).

»Zadovoljstvo najdemo v boju, ne zmagi,« pravi Blaise Pascal in avtor pričakuje, da bomo o tem razmislili.

Zakaj torej oče lahko pripravi sina? Kaj mu lahko podari? O čem lahko razmišlja z njim? Kaj je lahko njegova popotnica?

Naše razmišljanje ob tej knjigi je – svoj čas, svoje dileme, čas za pogovor o vsakdanjih, običajnih stvareh, dilemah – kakršnihkoli, konkretnih dilemah. Kako naj bom oče? V hiperamaterializiranem svetu, v hiperfeminiziranem svetu, v hipekapitalističnem svetu je težko biti oče, ker vloge niso več jasne in konkretne dileme izginjajo. Pojavljajo se umetno ustvarjene dileme. Odgovore pa preprosto poiščemo v priročniku.

Kako biti oče? Kako postati dobra mati? Kako ustreči svojemu otroku? Oče in sin lahko razmišljata ob knjigi, filmu ali drugače. S pomočjo dobre knjige in dobrega filma. Zato dobri filmi in knjige tudi so. Pogreznjeni v udobje le še čakajo – tako naslovi avtor peto poglavje. Če se Dušan Rutar prej ukvarja z razmišljanji in delovanjem Noama Chomskega, se v tem poglavju obrne tudi k diktatorjem. Opozori na Stalina. Stalin je kljub svoji moči in oblasti, ki jo je premogel, imel ljudi, ki so se upirali. In oblastnik se boji ljudi, ki se upirajo. In Stalin jih je pobijal. Na veliko, ker se je zelo bal. Strah se je večal premosorazmerno z oblastjo. A uporniki so preživel, umrl pa je Stalin. Upora in upornikov se zelo boji tudi George Bush II. Prav tako kot Stalin in vsi diktatorji. Več je laži in oblasti, bolj se oblastniki bojijo upornikov. Kar množijo se. Vedno več jih je, kljub oblasti, ki vedno bolj laže in pritiska. Kdor se upira, dela nekaj posebnega, izjemnega, neobičajnega, originalnega in neponovljivega. Dela nekaj, česar se oblastniki nujno bojijo. Ljudje, ki se upirajo, so nevarni, ni jih mogoče nadzorovati, z njimi ni lahko manipulirati, lahko se razširijo kot gozdni požar. In se vrnemo k Chomskemu, ki venomer, še danes opozarja na to.

Treba se je premakniti. Vrednote so že tu. Ves čas.

Treba je ugasniti televizor, treba je ignorirati propagando, ki nas

poneumlja, treba se je izogniti gigamarketom, ki rastejo kot gobe po dežju. Še gobe ne rastejo več tako hitro.

Oče in sin si skupaj ogledata film, morda prebereta zgodbo. In se pogovorita. O vsakdanjih konkretnih dilemah. Za začetek.

In se ustavimo pri šestem poglavju, ki govori o filmski pripovedi o uporništvu in odraščanju. Pripoved se začne s filmom *Hair*, ker obstaja smiselna povezava med nastankom filma in teoretično mislijo Noama Chomskega ter avtorjevimi razmišljanji. Formanov film je dveurna pripoved o uporništvu generacije, ki je živela v 60. letih prejšnjega stoletja in še živi. Uporniški duh je večten in univerzalen.

Ali ga kljub temu gojimo?

Morda bi ga, če nam bi ga predpisali na recept? Priznani strokovnjaki s področja medicine seveda. Tako pa je na razpolago samo v manjših lekarnah, ampak se širi tudi brez reklame in propagande.

Dušan Rutar nam v gledanje in razmislek tako ponuja 31 filmov, ki si jih lahko ogledamo in razmišljamo o njih. Skupaj s svojimi otroki. Filmsko epopejo zaključi z letom 2005 in Ridleyjem Scottom ter njegovim zadnjim filmom *Nebeško kraljestvo*. Ob gledanju tega filma lahko veliko razmišljamo. In veliko izvemo. Scott se pogosto ukvarja z dilemami sedanjega časa, snov za to pa vedno znova najde v preteklosti. S poslanstvom, ki ga je treba prevzeti in predati naprej.

Kaj torej lahko oče podari sinu? Voljo do učenja.

Navodila sodelavkam in sodelavcem revije Socialna pedagogika

Revija Socialna pedagogika objavlja izvirne znanstvene (teoretsko-primerjalne oz. raziskovalne/empirične) in strokovne članke, prevode v tujih jezikih že objavljenih člankov, prikaze, poročila in recenzije, vse iz področja socialno pedagoškega raziskovanja, razvoja in prakse.

Prosimo vas, da pri pripravi **znanstvenih in strokovnih prispevkov** za revijo upoštevate naslednja navodila:

1. Prva stran članka naj obsega: slovenski naslov dela, angleški naslov dela, ime in priimek avtorja (ali več avtorjev), natančen akademski in strokovni naziv avtorjev/ic in popoln naslov ustanove, kjer so avtorji/ce zaposlen (oziroma kamor je mogoče avtorju/em pisati).
2. Naslov naj kratko in jedrnato označi bistvene elemente vsebine prispevka. Vsebuje naj po možnosti največ do 80 znakov.
3. Druga stran naj vsebuje jedrnat povzetek članka v slovenščini in angleščini, ki naj največ v 150 besedah vsebinsko povzema in ne le našteva bistvene vsebine dela. Povzetek raziskovalnega poročila naj povzema namen dela, osnovne značilnosti raziskave, glavne izsledke ter pomembne sklepe.
4. Izvlečkoma naj sledi ključne besede (v slovenskem in tujem jeziku).
5. Od tretje strani dalje naj teče tekst prispevka. Tekst naj bo natisnjen na belem pisarniškem papirju formata A4 s širokim dvojnimi razmikom s približno 30 vrsticami na vsaki strani in

približno 65 znaki v eni vrstici. Prispevki naj bodo dolgi največ do 20 strani (oz. do 35.000 znakov). Avtorji naj morebitne daljše prispevke pripravijo v dveh ali več nadaljevanjih oziroma se o dolžini prispevka posvetujejo z urednikom revije.

6. Razdelitev snovi v prispevku naj bo logična in razvidna. Priporočamo, da razmeroma pogosto uporabljate mednaslove, ki pa naj bodo samo na eni ravni (posamezen podnaslov naj torej nima še nadaljnjih podnaslovov). Podnaslovi naj bodo napisani z malimi črkami (vendar z velikimi začetnicami) in krepko (**bold**). Raziskovalni prispevki naj praviloma obsegajo poglavja: uvod, namen dela, metode, izsledke in zaključke.
7. Tabele naj bodo natisnjene v besedilu na mestih, kamor sodijo. Vsaka tabela naj bo razumljiva in pregledna, ne da bi jo morali še kaj dodatno pojasnjevati in opisovati. V naslovu tebele naj bo pojasnjeno, kaj prikazuje, lahko so dodana pojasnila za razumevanje tako, da bo razumljena brez branja ostalega teksta. V legendi je potrebno pojasniti, od kod so podatki, enote mer in pojasniti morebitne okrajšave. Vsa polja tabele morajo biti izpolnjena. Jasno je treba označiti, če je podatek enak nič, če je podatek zanemarljivo majhen ali podatka ni. Če so podatki v %, mora biti jasno naznačena njihova osnova (kaj predstavlja 100%).
8. Narisane sheme, diagrami in fotografije naj bodo vsaka na samostojnem listu, ki so na hrbtni strani označeni z zaporedno številko, kot si slede v tekstu. V tekstu naj mesto označuje vodoravna puščica ob levem robu z zaporedno številko na njej. V dvomljivih zadevah naj bo označeno, kaj je spodaj in kaj zgoraj, poleg tega pa tudi naslov članka, kamor sodi. Velikost prikazov naj bo vsaj tolikšna, kot bo objavljena. Risbe naj bodo čim bolj kontrastne. Grafikoni naj imajo absciso in ordinato, ob vrhu naznako, kateri podatek je prikazan, in v oklepaju enoto mere.
9. Avtorjem/icam priporočamo, da posebno označevanje teksta s poševno (*italic*) ali krepko (**bold**) pisavo ter z VELIKIMI ČRKAMI uporabljajo čim redkeje ali pa sploh ne. Poševna pisava naj se uporablja npr. za označevanje dobesednih izjav raziskovanih oseb, za označevanje morebitnih slengovskih ali posebnih tehničnih izrazov, itd.
10. Od leta 1999 dalje v reviji Socialna pedagogika upoštevamo

APA stil (za podrobnosti glej čim kasnejšo izdajo priročnika: *Publication manual of the American Psychological Association*. Washington, DC: American Psychological Association.) pri citiranju, označevanju referenc in pripravi spiska literature. Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu priimkov avtorjev/ic oziroma urednikov/ic (oz. naslovov publikacij, kjer avtorji ali uredniki niso navedeni), urejena pa naj bo tako:

- primer za knjigo:
Anderson, B. (1998). *Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: SH Zavod za založniško dejavnost.
- primer za prispevek v zborniku ali knjigi:
Nastran-Ule, M. (2000). Mladi v družbi novih tveganj in negotovosti. V A. Šelih (ur.), *Prestopniško in odklonsko vedenje mladih – vzrok, pojavi, odzivanje*. Ljubljana: Bonex.
- primer za članek v reviji:
Martinjak, N. (2002). Socialni pedagog – poklicni govorec. *Socialna pedagogika*, 6 (4), 395-404.
- primer za zbornik v celoti:
Kanduč, Z. (ur.). (2002). *Žrtve, viktimizacije in viktimološke perspektive*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- primer za diplomsko, magistrsko ali doktorsko delo:
Poljšak Škraban, O. (2002). *Vloga staršev in interakcij v družinskem sistemu pri oblikovanju identitete študentk socialne pedagogike*. Doktorsko delo, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.
- primer za drugo neobjavljeno delo:
Ambrožič, F., & Hudobivnik, A. (1999). *Citiranje in navajanje virov po APA - Slovenska verzija navodil*. Neobjavljeno delo.
- primer za delo, ki ima več kot pet avtorjev:
Skalar, V. et al. (1991). Zasnova programa socialni pedagog. V P. Zgaga (ur.), *Za univerzitetno izobraževanje učiteljev: zbornik razprav in poročil* (61-65). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- primer za dela, dostopna na svetovnem spletu, brez navedenega avtorja in datuma:
Marihuana. (b. d.). Pridobljeno 1. 2. 2003. s svetovnega spleta: <http://www.drogart.org/default.asp?THC=19>.

- primer za dela, dostopna na svetovnem spletu, z avtorjem in datumom:
Bereswill, M. (1999). *Gefängnis und Jugendbiographie. Qualitative Zugänge zu Jugend, Männlichkeitsentwürfen und Delinquenz*. Hannover: Kriminologisches Forschungsinstitut Niedersachsen. Pridobljeno 1. 2. 2003. s svetovnega spleta: <http://www.kfn.de/>.
 - več napotkov o navajanju virov iz svetovnega spleta najdete na: *Electronic references. Reference Examples for Electronic Source Materials*. (b. d.). Washington, DC: American Psychological Association. Pridobljeno 1. 2. 2003 s svetovnega spleta <http://www.apastyle.org/elecsources.html>.
11. Vključevanje reference v tekst naj bo označeno na enega od dveh načinov. Če gre za dobesedno navajanje (citiranje), naj bo navedek označen z narekovaji (npr. "to je dobeseden navedek"), v oklepaju pa napisan priimek avtorja/ev, letnica izdaje citiranega dela ter stran citata, npr. (Miller, 1992: 43). Če pa gre za vsebinsko povzemanje oz. splošnejše navajanje, v oznaki navedbe izpustimo stran, npr. (Miller, 1992).
 12. Avtorjem priporočamo, da ne uporabljajo opomb pod črto.
 13. Avtorji/ice naj oddajo svoje prispevke stiskane na papirju ter shranjene na računalniški disketi. Tekst na disketi je lahko napisan s katerimkoli izmed bolj razširjenih urejevalnikov besedil. Če članek vsebuje tudi računalniško obdelane slike, grafikone ali risbe, naj bodo te v posebnih datotekah in ne vključene v datoteke s tekstom.
 14. Avtorji/ice s tem, ko oddajo prispevek uredništvu v objavo, zagotavljajo, da prispevek še ni bil objavljen na drugem mestu ter izrazijo svoje strinjanje s tem, da se njihov prispevek objavi v reviji Socialna pedagogika.
 15. Vse raziskovalne in teoretične članke dajemo v dve slepi (anonimni) recenziji, domačim ali tujim recenzentom. Recenzente neodvisno izbere uredniški odbor. O objavi prispevka odloča uredniški odbor revije po sprejetju recenzij. Prispevkov, ki imajo naravo prikaza, ocene knjige ali poročila s kongresa ne dajemo v recenzije.
 16. Rokopisov in disket uredništvo ne vrača. O objavi ali neobjavi prispevkov bodo avtorji/ice obveščeni. Lahko se zgodi, da

bo uredništvo na osnovi mnenj recenzentov avtorjem/icam predlagalo, da svoje prispevke pred objavo dodatno spremenijo oz. dopolnijo. Uredništvo si pridržuje pravico spremeniti, izpustiti ali dopolniti manjše dele besedila, da postane tako prispevek bolj razumljiv, ne da bi prej obvestilo avtorje/ice.

17. Avtorske pravice za prispevke, ki jih avtorji/ice pošljejo uredništvu in se objavijo v reviji, pripadajo reviji Socialna pedagogika, razen če ni izrecno dogovorjeno drugače.
18. Vsakemu/i prvemu avtorju/ici objavljenega prispevka pripada brezplačnih pet izvodov revije.

Prispevke pošljite na naslov:

Uredništvo revije Socialna pedagogika,
Združenje za socialno pedagogiko,
Kardeljeva pl. 16,
1000 Ljubljana

ali na E-mail bojan.dekleva@guest.arnes.si

Kazalo/Contents

Izvirni znanstveni članki

- Sunčica Macura - Milovanović*
Pedagoški vidiki
vključevanja romskih otrok
iz naselja Deponija
v izobraževalni sistem 1
- Simona Svetin - Jakopič*
Vzgojni ukrep nadzorstvo
organa socialnega varstva 40 let
kasneje: bolje
ali slabše? 29
- Mitja Muršič*
Ob izpovedih obsojenk z
izkušnjo zasvojenosti z
nedovoljenimi drogami 69

Pregledni znanstveni članek

- Mitja Muršič*
Kritično o “ženskah,
drogah in zaporu” 95

Strokovni članek

- Sabina Gombač*
Delo socialnega pedagoga
z mladimi po travmatski
poškodbi možganov 111

Prikaz knjige

- Alenka Jevšnik*
Dušan Rutar: Ljubezen v imenu
očeta: kar s pomočjo filmov oče
podari sinu 123

Navodila avtorjem 131

Empirical articles

- Sunčica Macura - Milovanović*
Pedagogical perspectives of
including the Roma children
from the Deponija settlement
into the education system
- Simona Svetin - Jakopič*
The educational measure
supervision by social assistance
authority 40 years later: better
or worse?
- Mitja Muršič*
Stories of convicted female
criminals on their drug
addiction

Theoretical article

- Mitja Muršič*
A critical look at “women,
drugs and prison”

Professional article

- Sabina Gombač*
Work of a social pedagogue
with young people after
brain injury

Book review

- Alenka Jevšnik*
Dušan Rutar: Love in the name
of the father: what can be given
to your son using movies